RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR FOLYÓIRATA

XI. évfolyam | 4. szám

Élet – hivatás

Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán
Deák Bill Gyula pályaképe

Kovács Balázs
Pszichobiográf megközelítés Andics Erzsébet fiatalkorához

Interjú Hortobágyi Cirill pannonhalmi főapáttal

RETÖRKI

2026. TÉL

Nemzeti Kulturális Alap
Petőfi Kulturális Ügynökség
MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY

Tartalomjegyzék

MŰHELY

Vörös Zsolt: Útkeresés a háborúk árnyékában. Horváth Kázmér életpályája, hagyatéka és kutatói tevékenysége . . . 2
Lázin Áron: A sport mint „puha" diplomácia. Gedényi Mihály olimpiai szerepvállalása a két világháború között és 1948-ban . . . 15
Kovács Balázs: „[…] ha megírná az igazat, akkor iszonyú károkat okozna a pártnak". Pszichobiográf megközelítés Andics Erzsébet fiatalkorához . . . 21
Rapali Vivien Regina: Hálózatban. Ifj. Szendy Károly életútja . . . 31
Szénási Dorottya: „A föld nem ad hazát". Flórián Tibor útja a háború utáni Európától az amerikai emigrációig . . . 35
Németh Máté: Für Lajos. Agrártörténészből honvédelmi miniszter . . . 43
Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán: Mindhalálig Kőbánya blues. Közelítések Deák Bill Gyula életművéhez . . . 47

PORTRÉ

Strausz Péter: „Ha azt kérdezik, ki vagyok, elsőként azt mondom: bencés szerzetes". Interjú Hortobágyi Cirill pannonhalmi főapáttal . . . 58
Chira Csongor – Endrédi Tamás: „A dokumentumfilmezés életforma". Beszélgetés Buglya Sándor dokumentumfilmessel, a Magyar Művészeti Akadémia akadémikusával . . . 61
Strausz Péter: Elmélet és gyakorlat egyensúlya a menedzsment világában. Interjú Dobák Miklós közgazdász professzorral . . . 66

RECENZIÓ

Sulák Péter Sándor: Magyarországi vagy magyar kommunisták? Egy ideológiai program oktrojációs és adaptációs kísérleteinek története . . . 70
Gulyás Adrienn: „Megszólítanak a szőttesek". Divatszalon és embermentés a háború árnyékában . . . 73
Szénási Dorottya: Szaktudás és hatalom között. „Ki közelre is néz, az néz jól messzire" . . . 78

AKTUÁLIS

Summaries . . . 80
Az elmúlt időszak fontosabb eseményei . . . 84
A Rendszerváltó Szemle 2026/4. számának szerzői . . . 94

A borítón: Várkert Bazár, Budai Ifjúsági Park, a parkbúcsúztató koncert közönsége, előtérben középen Deák Bill Gyula, 1984. Fortepan / Urbán Tamás, 125555

Rendszerváltó Szemle Lektorált folyóirat

Kiadó:
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár Nonprofit Közhasznú Kft.

Felelős kiadó:
Nyári Gábor

Kiadó székhelye:
6065 Lakitelek, Szentkirályi út 4.

Főszerkesztő:
Strausz Péter

Olvasószerkesztő:
Nagymihály Zoltán

Szerkesztőség tagjai:
Házi Balázs, Kovács Balázs, Pálinkás Barnabás

Szerkesztőbizottság elnöke:
Riba András László

Szerkesztőbizottság tiszteletbeli elnöke:
M. Kiss Sándor

Szerkesztőbizottság tagjai:
Czetz Balázs, Cseh Gergő Bendegúz, Fejérdy Gergely, Fodor Richárd, Germuska Pál, Kaposi József, Kiss Gy. Csaba Kukorelli István, Medgyesi Konstantin, Müller Rolf, Szekér Nóra, Ujváry Gábor, Varga Zsuzsanna, Vizi László Tamás, Zachar Péter Krisztián

Nyelvi lektor:
Tóth Attila

Szerkesztőség elérhetősége:
1145 Budapest, Columbus utca 27–29/b.
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 2732-379X (nyomtatott)
HU ISSN 2939-5496 (online)

A folyóirat megjelenését a Magyar Kulturáért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Nyomdai munka: Tama Solutions Kft.

Creative Commons Nemzetközi Licenc

HA HÍV AZ ÉLET

Szeretjük azt hinni, hogy személyes életünk ilyen vagy olyan módon túlmutat önmagán, a csupán biológiai értelemben vett létezésünkön. Hajthat erre küldetéstudat, önmagunk másoknak hasznos voltára való törekvés vagy bizonyos szembefordulás a halállal, a nyom nélküli elmúlással. Erre való törekvésünk természetszerűleg kapcsolatba, interakcióba terel másokkal, hiszen mindezt csak közösségben tehetjük és élhetjük meg. A legtöbb esetben elsődlegesen a család, a baráti kör és foglalkozásunk az a közeg, ahol ezen igényünket kielégíthetjük, ahol – ha ezt ambicionáljuk – többek lehetünk önmagunkba zárt egyénnél és puszta kenyérkereső munkavállalónál. Mindezeken túl erőnktől és indíttatásunktól függően tevőlegesen is részt vehetünk más jellegű vagy nagyobb közösségek munkájában, így bekapcsolódhatunk szűkebb vagy tágabb környezetünk közéletébe, de akár a politika világába. Valami hívást érzünk. Sokszor nem is kutatjuk, honnan jön ez a hang, azt pedig végképp nem látjuk pontosan, merre is vezet minket.

Életpályánk elején talán több mindenben szabadabb döntéseket tudunk hozni hivatásunk terén. Szerencsés esetben saját magunk választotta professziónk közegében kevesebb az eleve megkötöttség, hiszen az egzisztenciális megfontolások keretén belül mégis mi dönthetjük el, hol, milyen közegben kívánunk dolgozni, ellentétben a családba születés tőlünk független determinációjával. Alkotókedvünknek, kiteljesedési törekvésünknek itt teret tudunk nyitni.

Ha nem ott és úgy éltük volna meg az elmúlt évszázadokat, ahol és ahogy, akkor a helyzet ilyen egyszerű lenne: választunk egy hivatást, foglalkozást, ahol kisebb vagy nagyobb megelégedésünkre befutjuk pályánkat; kötöttségeink és determináltságunk általában a méltányos normalitás mezsgyéjét nem lépnék át. De nekünk, magyaroknak e téren is általában több tényezővel kellett számolnunk. A történelem, mások akarata és magunk kedvezőtlennek bizonyult döntései vagy mulasztásai formálta társadalmi és politikai körülményeink miatt a költőnek, irodalmárnak politikussá vagy szociológussá is kellett lennie, a jogásznak a közigazgatásba vagy közéletbe kerülve meg kellett ismernie Justitia hatalmának gyakorlati határait, és egy blueszenész vagy filmművész sem lehetett csak blueszenész és filmművész. Vagy a nemzeti közösség iránti felelősségérzetéből fakadóan vállalnia kellett eredeti hivatásától messze álló szerepet vagy mások, saját közege adott munkálkodásának azon túlmutató értelmezést s emelte olyan zászlóként magasba, amiről nem is gondolta, hogy lehetne vagy lennie kellene. Nem volt ez minden esetben az egyén saját döntése, de ez a következmények vállalásának, a további erőfeszítéseinek és nem egyszer az áldozatnak az értékéből nem von le semmit.

A *Rendszerváltó Szemle* ezen lapszáma olyan személyiségek életútjával foglalkozik, akik eredeti foglakozásuk, hivatásuk gyakorlása, megélése révén vagy azon túl más szerepet, szolgálatot is vállaltak, vállalnak szűkebb pátriájuk, kisebb-nagyobb közegük vagy akár az egész nemzeti közösség (köz)életében. Többek között jogászi, történészi, írói-újságírói, mérnöki, szerzetesi, közgazdászi, dokumentumfilm-rendezői és blueszenészi pályák, azok egy–egy szakasza elevenedik meg a tanulmányok és interjúk révén. Azon túl, hogy mindegyikük szorosan kötődik 20. századi múltunkhoz, közös bennük, hogy mindannyian többek lettek választott professziójuk elkötelezett művelőinél. Tevékenységükkel ugyanis nem csupán az emblematikus magyar értelmiségi foglalkozások egy nagy szeletének általános jellegzetességeire is rámutatnak, hanem eltérő fénytörésben ugyan, de vissza is tükrözik azt a kort, amiben élniük és működniük adatott. A többes hivatás vállalásának motivációi az ideológiai meggyőződéstől a kényszerkörülmények közötti értékmentésig széles skálán mozognak, de abban közösek, hogy mindegyik személyes tulajdonságokkal és sorsmozzanatokkal szoros összefüggést mutat. Ezért örvendetes, hogy több tanulmány szerzője pszichobiográf megközelítéssel mutatta be az általa vizsgált személyiség tevékenységét és annak mozgatórugóit.

S hogy mi hívta e személyiségeket eredeti hivatásukon is túlra? Azt hiszem, az élet: a saját személyes életük szerencsés vagy épp drámai fordulatai, és a magyarság 20. századi életének lehetőségei, kényszerei és kívánalmai. Azáltal pedig, hogy követték a hívást, egyéni sorsuk összefonódott azon közösség sorsával, amelynek szolgálatában tevékenykedtek. Ez teszi személyüket és pályájukat történeti vizsgálatra érdemessé.

Vörös Zsolt

Útkeresés a háborúk árnyékában

Horváth Kázmér életpályája, hagyatéka és kutatói tevékenysége

BEVEZETŐ

Horváth Kázmér neve valószínűleg nem ismeretlen a két világháború közti Baranyával foglalkozó kutatók számára. Élete során rengeteg helyen megfordult, és amerre járt, ott rendszerint „nyomot hagyott" maga mögött. Foglalkozását tekintve újságíró, közigazgatási tisztviselő, politikus, helytörténész, sőt életének utolsó szakaszára múzeumi dolgozó is volt. E széles spektrumon mozogva a 20. század első felének nagy eseményeit nemcsak átélte, de azoknak lokális környezetben közvetlen formálója is volt. Kutatóként, kulturális szervezőként jelentős érdemeket szerzett Mohács várostörténetének feltárásában, a busójárás eredetének kutatásában és a rendezvény modernizálásában (a néphagyomány szervezett keretek között történő idegenforgalmi látványossággá tételében). Emellett fontos szerepet vállalt a mohácsi csata 1926. évi, 400. évfordulójának méltó megünneplésében is. Jelen tanulmány célja, hogy Horváth Kázmér életútjának általános ismertetésén túl feltárja, hogy milyen mozgástérrel rendelkezett – vagy éppen milyen korlátokba ütközött – egyes kiemelt történeti szituációkban (például Baranya szerb megszállása stb.). A tanulmány arra is választ keres, hogy tevékenységével hogyan próbálta befolyásolni az események alakulását, mindezt az elmúlt évek új kutatási eredményeinek felhasználásával. További célom Horváth hagyatéka forrásértékének vizsgálata néhány téma vagy kérdés mentén, különös tekintettel az első világháború és a szerb megszállás történetére, valamint kutatói tevékenységének dokumentumaira.

Horváth munkásságának feltárása nem előzmények nélküli. Kiss Zoltán több munkájában foglalkozott személyével, illetve jelentős mennyiségű irathagyatékával,[1] mely a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában található.[2] Saját kutatásom látószögébe a baranyai szerb megszállás kapcsán került, hiszen Horváth Kázmér ez idő alatt tevékeny szerepet játszott a helyi magyar ellenállás – elsősorban a keresztényszocialista csoport – kialakításában és megszervezésében, valamint Baranyából történő távozását követően a magyarországi (kaposvári) ellenállók keretében végzett szervezőmunkát. Forrásgyűjtő munkájának köszönhetően, hagyatékában olyan dokumentumok kerültek megőrzésre, melyek más úton talán nem is maradtak volna fenn. A gyűjtemény kiemelten fontos adatokat tartalmaz a szerb megszállás történetéhez, Mohács településtörténetéhez.

HORVÁTH KÁZMÉR (1893–1973) ÉLETÚTJA

Horváth Kázmér 1893. május 10-én született az akkor még Somogy vármegyei, napjainkban már Baranyához tartozó Felsőszentmártonban, az Ormánság legnyugatibb településén.[3] Őrségből elszármazott tanítócsalád gyermeke, szülei Horváth Kamill és Luksich Magdolna voltak.[4] Gyermekkora egy részét sokácok között töltötte, hamar elsajátította a nyelvüket, így délszláv nyelvismerettel is rendelkezett. Középiskolai tanulmányait Pécsett végezte az állami gróf Széchenyi István főreáliskolában.[5] Jogi

[1] Lásd például: Kiss Zoltán: „Rettenetes Kázmér" avagy „a nemzet vízhordó szamara". Horváth Kázmér (1893–1973) életrajza. In: *Történetek Baranyából. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből. 2.* Szerk. Gyánti István – Kiss Zoltán. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, 2016, 140–160.; Kiss Zoltán: Horváth Kázmér irathagyatéka a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére.* Szerk. Gyánti István. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018, 279–288.

[2] *Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka (1919–1950).* Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaVL) XIV. 29.

[3] *Baranyavármegye és Pécs Szab. Kir. Város Közigazgatási Almanachja.* Szerk. Katics Antal. Pécs, Kultúra, 1933, 206.

[4] Kiss i. m. 2016, 140.

[5] *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.

tanulmányait a pécsi jogakadémián végezte, ahová 1913-ban iratkozott be.[6] Már ekkoriban, még az első világháborút megelőző időszakban elkezdődött közigazgatási pályafutása[7] is, ugyanis 1913. december 15-étől Pécs törvényhatósági jogú város díjnokaként kezdett el dolgozni.[8] A frissen indult karrier további kibontakozását a háború kitörése árnyékolta be. 1914 júliusában bevonult a székesfehérvári 69. honvéd gyalogezredhez, melynek keretében a szerb, illetve az olasz fronton teljesített katonai szolgálatot.[9] Horváth 21 éves korában már századparancsnokként szolgált.[10] A korabeli sajtó többször is beszámolt háborús szerepvállalásáról. 1916-ban hosszabb időn keresztül nem tudott életjelet adni magáról betegsége miatt. Erről beszámoltak a helyi lapok is: „Horváth Kázmér és Kamill neveivel gyakran találkoztak olvasóink lapunk hasábjain. Hónapok óta elnémultak barátaink s mi őszintén aggódtunk munkatársaink sorsa felett. Kázmérnak, aki 26-ik hónapja járja a harcteret, egy ízben ruháit, irományait minden részletes értesítés nélkül haza küldötte százada. Csak annyi volt a hír, valahol a front mögött has- és fejtífuszban fekszik. Nem is írhatott nagysokáig sem levelet, sem cikket. Végre megjött, kipihente fáradozásit s ment ismét, ahova katonai kötelessége szólította. Hat hónapig fiatal, tartalékos hadnagyvolta dacára századparancsnok volt. Az ezüst vitézségi érmen kívül a hadiékítményes katonai érdemkereszt díszíti mellét. A napokban előfizetési felhívást kaptunk hős hatvankilenceseinktől. Harctéri élményeiket beszélik el a hős Hindenburgiak, Horváth Kázmérnak hét gyönyörű leírása fogja gazdagítani a kötetet."[11] A háborút végigharcolta, majd 1918-ban főhadnagyként szerelt le, szolgálatáért több kitüntetésben is részesült, mint például az Első Osztályú Tiszti Vitézségi Érem vagy a Károly Csapatkereszt.[12] Az első világháború emlékeit Horváth Kázmér precízen megőrizte. Hagyatékában megtalálhatóak a frontszolgálat alatt készült jegyzetei, feljegyzései, valamint versek és rövid történetek egyaránt. Ezzel az anyaggal az ő szemszögéből is megismerhetőek az átélt események.[13]

A „PÉCSI KORSZAK" ÉS A SZERB MEGSZÁLLÁS

A frontról hazatérve a háború elvesztésén túl azzal a ténnyel is szembesülnie kellett, hogy Pécset és Baranya vármegye jelentős részét megszállják a szerbek. Ez nem közvetlenül az első világháború elvesztésének volt a következménye. 1918. november 3-án írták alá a padovai fegyverszünetet, ekkor az Osztrák-Magyar Monarchia kapitulált az antant hatalmakkal szemben.[14] A szerződés azonban több kérdést is nyitva hagyott, az ország déli határvonalának ügye sem rendeződött a balkáni szerb-francia erőkkel szemben. A Károlyi-kormány 1918. november 13-án aláírta a belgrádi katonai konvenciót, amely egy demarkációs vonalat jelölt ki, és ez érintette Baranya vármegye jelentős részét.[15] Az 1918, november és 1919 első fele között lezajlott szerb impériumváltás[16] következtében városi díjnoki pozíciójába nem kerülhetett vissza, így újságíróként folytatta a munkáját: a *Pécsi Est* című lap szerkesztőjeként dolgozott, mely sajtóorgánum az 1907-ben indult Pécsi Újlap utódja (évfolyamszámozását is folytatta). Leginkább a helyi keresztényszocialisták csoportosultak a lap körül.[17] Vármegye-szerte fokozatosan egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a megszállók a magyar ellenállásra, amit a *Pécsi Est* és Horváth Kázmér is érzékelt. Hagyatékában fennmaradt korabeli naplótöredékében azt írja, hogy „naplót kell kezdenem, mert most kezdődik meg a nagy harc Pécsért. Ennek a harcnak minden fázisát, minden mozzanatát meg kell örökítenem, mert élet-halál harc lesz a szerbek

[6] Szögi László – Csibi Norbert: *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1850–1923.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2023, 185.
[7] A pécsi díjnoki pozíció előtt, rövid ideig Máriakéméndenen is dolgozott a helyi közigazgatásban, 1913. október és december között. Kiss i. m. 2016, 141.
[8] *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.
[9] Kiss i. m. 2016, 141.
[10] Uo.
[11] Katonák karácsonya. *Pécsi Újlap,* 1916. 11. 24. 1.
[12] Első világháborús kitüntetéseinek teljes felsorolását lásd: *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.
[13] MNL BaVL XIV. 29. 17. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1937–1940]. Az anyagok füzetekbe, kötetekbe rendezve megtalálhatók.
[14] Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, Kossuth, 2020, 15.
[15] Hornyák Árpád: *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927.* Újvidék, Fórum, 2004, 15.
[16] A folyamat áttekintését lásd: Vörös Zsolt: A szerb nyomásgyakorlás két eszköze: túszejtés és internálás a megszállt Baranyában (1918–1921). In: *Specimina Operum Iuverum 9.* Szerk. Balatonyi Judit – Barabás Gábor – Böhm Gábor – Hajma Noémi – Papp Regina – Pohárnok Melinda. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Kari Tudományos Diákköri Tanács, 2025, [59–104] 67–69.
[17] *Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832–1984.* Szerk. Surján Miklós. Pécs, Pro Pannonia, 1992, 262.

és magyarok, a hazaárulók és hazájukhoz hív emberek között."[18] A lap tevékenységét nem sokáig folytathatta, mivel a baranyai szerb alispán, Svetislav Rajić 1919. december 20-ától betiltotta a *Pécsi Est*et, ami csak a kivonulás után indult újra.[19] Sajtófórumuk megszüntetését követően más úton indult meg a szerb megszállás alatti keresztényszocialista magyar ellenállás. Horváth Kázmér 1919 elejétől kezdve szervezte a Keresztény és Keresztyén Ifjak Szövetségét (KÉKISZ), mely a *Pécsi Est* betiltása után a kereszténységszocialisták szervezett keretek között működő legfőbb fóruma volt a szerbekkel szemben. „Az egyesülés fő célja a keresztény és nemzeti ideálok ápolása, terjesztése, a szunnyadó nemzeti érzés felébresztése. Semmiféle speciális szabály, ügyrend vagy munkarend nem szerepelt ebben az ifjúsági megmozdulásban, de állandó éber őrködés, s ha kellett, legalább közvetett beavatkozás az ellenséges erők kíméletlen működésébe."[20] A szövetségbe belépőknek esküt kellett tenniük, ami az elnök vagy a parancsnok jelenlétében történt. A fogadalmat a magyar lobogóra teszik, amit lehetőleg egyenruhába öltözött négy ifjú tart. Az elnök a parancsnoki jelvénnyel a gomblyukában a zászló előtt áll.[21] Ellenállásuk a gyakorlatban is megmutatkozott. 1920. március 15-én a Majláth téren[22] lévő Kossuth-szobornál megemlékezést és koszorúzást tartott a KÉKISZ Horváth Kázmér vezetésével.[23] A megszállók részéről az eseményt letartóztatások követték, elfogták Horváthot is, aki a fogdából megszökve, a demarkációs vonalat átlépve Kaposvárra szökött. Saját elmondása szerint a szerbek Zimonyra akarták vinni, amiből arra lehet következtetni, hogy valószínűleg őt is a nyugat-szerbiai Valjevóba akarták internálni a magyar ellenállásban való aktív részvételéért, ahogyan több más hasonló személyt 1920-ban Pécsett és Baranya-szerte egyaránt.[24] Ezt a hipotézist az is erősíti, hogy a Pécsről Valjevóba internáltakat Zimony érintésével szállították.[25]

Horváth szökését követően Kaposváron igyekezett Baranya ügye érdekében dolgozni. Itt a Horthy-vezette Nemzeti Hadsereg kötelékében kialakult Dél-Dunántúli Liga Délbaranyai [sic!] Osztályában végzett szervező tevékenységet, ami Molnár Dezső altábornagy megbízásából jött létre Kovács Antal alezredes vezetésével.[26] Küldetésüknek tekintették a magyar érzelműség fenntartását és ápolását a megszállt területeken, valamint a hírszolgáltatást a szerb impériumról – mely tevékenység Szűts Emil szerint – jelentősen hozzájárult a Magyarországon kialakult dezinformációkhoz és a valóságot torzító kép kialakulásához a megszállásról.[27] Az említett csoportot nagyrészt a Baranyából elmenekült polgári személyek és katonatisztek alkották, akik kifejezetten jó viszonyban álltak a baranyai kereszténységszocialistákkal, Horváth Kázmér személyén túl a betiltott *Pécsi Est* körével: Komócsy Istvánnal, Légárdy Ferenccel, Perr Viktorral.[28] Horváth Kázmér ezen kívül részt vett a *Somogyi Újság*, valamint a *Baranya* című kéthetente megjelenő irredenta lap szerkesztésében is.[29] Az utóbbi egy érdekes epizódja a szerb megszállás sajtótörténetének. A kiadvány Kaposváron jelent meg 1920. október 15. és 1921. június 9. között.[30] Gyakorlatilag szamizdatként terjesztették a megszállt területeken – kifejezetten Pécsett – és irredenta szellemiségű cikkeket, írásokat közöltek benne. Horváth Kázmér hagyatékában megtalálhatóak az eredeti példányok.[31] Fontos megjegyezni azt is, hogy

[18] *Horváth Kázmér naplójából töredékek, 1919. szept. 5–19; szept. 6.* MNL BaVL XIV. 29. 4. d. [Mohács]
[19] Kiss i. m. 2016, 143.
[20] *A pécsi főiskolai hallgatók magatartása a szerb megszállás alatt (1918–1921).* MNL BaVL XIV. 29. 2. d. [Mohács]
[21] *KÉKISZ fogadalomtétel.* MNL BaVL XIV. 29. 8. d. [Személyi iratok, levelezések, beszédek, előadások szövegei]
[22] Mai Kossuth tér Pécsett.
[23] Kiss i. m. 2016, 144.
[24] A szerb megszállók 1920-tól rendszerszerűen alkalmazták a magyar ellenállásban aktívan résztvevők ellen a valjevói internálást. Pécsett Horváth Kázmérhoz hasonlóan ellenállási tevékenységért Valjevóba internálták Fischer Béla másodfőjegyzőt, későbbi baranyai alispánt, (Keresztes-) Fischer Ferenc ügyészt, későbbi belügyminisztert, Hamerli József gyártulajdonost és Visy László nyugalmazott pécsi főispánt. Az internálásokról részletesen lásd: Vörös i. m. 2025, 87–96.
[25] A szerbek internálási szándékát maga Horváth Kázmér is megerősíti egy 1939-ben kelt levelében, melyben Imrédy Béla miniszterelnöknek írja le életrajzát az Ébredő Magyarok Egyesülete mohácsi szervezetének megalapítási szándéka céljából. *Horváth Kázmér levele Imrédy Béla miniszterelnöknek* (1939. 01. 22.). MNL BaVL XIV. 29. 17. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1937–1940]
[26] Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A baranyai szerb-magyar köztársaság.* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991, 67.
[27] *Uo.*
[28] *Uo.*
[29] Kiss i. m. 2016, 145.
[30] *Baranya megye sajtóbibliográfiája… i. m.* 1992, 30.
[31] MNL BaVL XIV. 29. 25. d. [Összegyűjtött folyóiratok, újságok]

Horváth ebben az időszakban az Ébredő Magyarok Egyesületével is kapcsolatban állt. Az egyesület 1920. augusztus 25-én levélben kereste meg azzal a kéréssel, hogy a demarkációs vonalon túlra továbbítson megbízóleveleket a későbbi szervezőtevékenység céljából.[32]

A szerbek 1921. augusztusi kivonulása után Horváth Kázmér is visszatért Pécsre. A helyzet konszolidálódásával a *Pécsi Est* újraindult, és Horváth a továbbiakban is szerkesztőként dolgozott a lapnál. 1921 augusztusában eljegyezte Vida Ilonát.[33] Ez az időszak ismét útkeresés elé állította Horváth Kázmért. A Pozsonyból Pécsre áthelyezett Erzsébet Tudományegyetemen letette előbb az államtudományi, aztán a jogi doktorátust is.[34] A *Pécsi Est* válságba került és a konkurens *Dunántúl* című lappal szemben nem tudta tartani a versenyt. Utóbbi hasonló (keresztény-nemzeti) irányultságú volt, azonban sokkal nagyobb olvasóbázissal és pénzügyi háttérrel rendelkezett. Mindemellett a Horváth Kázmérék által képviselt keresztényszocialista vonalnak is csökkent a támogatottsága.[35] 1925. február 4-én fejezte be szerkesztői állását a lapnál, amely még ugyanabban az évben meg is szűnt.[36] Búcsúzó cikkében kissé megrendülten ír távozásáról: „A hat év alatt tíz belső munkatársa volt a »Pécsi Est«-nek. Nem bírták az idegőrlő munkát. Elmentek. Most én is megyek a régi gárda után. Helyembe újak lépnek új tervekkel, új lelkes tettrekészséggel. Hisszük, hogy amit én és azok a lelkes munkatársak nem tudtak megvalósítani, tettre váltják ők s a lobogót, melyet 6 éven keresztül tisztán, szeplőtlenül őriztem meg, ők is tisztán, szeplőtlenül fogják a végső győzelemre vinni."[37]

A „MOHÁCSI KORSZAK"

Államtudományi és jogi továbbképzésének köszönhetően új utak nyíltak meg előtte. 1925. április 18-án Mohácson részleges tisztújítás következtében másodosztályú aljegyzőnek választották, ezzel elkezdődött életének „mohácsi korszaka", valamint visszatért közigazgatási hivatásához.[38] Az említett alkalmon részt vett Fischer Béla Baranya vármegye alispánja is, akit díszes fogadás köszöntött a mohácsi vasútállomáson és az egész településen egyaránt.[39] 1926-ban vitézzé avatták.[40] A településen töltött 15 éves szolgálata alatt kétszer is emelkedett a karrierlétrán, 1931-től árvaszéki ülnök, 1939-től már főjegyző és polgármester-helyettes volt.[41] A közigazgatási munkán túl aktív formálója és szervezője lett a város kulturális és egyesületi életének: a két világháború közötti városfejlődés meghatározó alakjának tekinthető. Egyik fő szorgalmazója volt a mohácsi művésztelep létrehozásának – feleségével együtt –, amit az 1918-as spanyolnáthajárvány idején létrehozott járványkórház[42] épületében alakítottak ki 1925 nyarán.[43] A művészeti munka vezetője Glatz Oszkár volt.[44] 1926-ban emlékeztek meg a mohácsi csata 400. évfordulójáról. A településen jelentős építkezések, megemlékezések voltak, melynek egyik fő koordinátora Horváth Kázmér volt. Ez az az időszak, amikor megkezdték a város főtere, a Széchenyi tér arculatának kialakítását. Az ott található szobrok, emlékművek, az úgynevezett Fogadalmi Templom (hivatalos nevén Magyarok Nagyasszonya) – melynek építési bizottságának Horváth volt a titkára[45] – ehhez az időszakhoz köthető.

[32] *Az Ébredő Magyarok Egyesülete Somogymegyei* [sic!] *Osztályának levele Horváth Kázmérhoz.* MNL BaVL XIV. 29. 5. d. [Mohács]. Itt adalékként megjegyzendő, hogy ez a levél valószínűleg véletlen maradhatott fenn, hiszen a mohácsi csata kutatásainak dokumentumai között található a hagyatékban. Horváth Kázmér ennek a levélnek a hátoldalára is forrásokat jegyzetelt Mohács 18. századi történetéről.

[33] Eljegyzés. *Pécsi Est,* 1921. 08. 20. 7.

[34] Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkássága. 14. kötet.* Budapest, Argumentum, 1993, 458.

[35] Horváth Kázmérnak a *Pécsi Est*ben megjelenő korabeli cikkei is politikai meggyőződését tükrözték, mint például a pécsi iskolásokat védeni kell az akkor meghonosodó mozifilm-kultúra ízléstelenségétől, vagy például érvelt a numerus clausus mellett is. Lásd: Kiss i. m. 2016, 146.

[36] *Baranya megye sajtóbibliográfiája… i. m.* 1992, 261.

[37] Búcsúzóul. *Pécsi Est,* 1925. 01. 31. 1.

[38] Részleges tisztújítás Mohácson. *Dunántúl,* 1925. 04. 19. 5.

[39] Fischer Béla alispán ünneplése Mohácson. *Dunavidék,* 1925. 04.26. 1.

[40] *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.

[41] Gulyás *i. m.* 1993, 458.

[42] *Mohács egészségügye.* MNL BaVL XIV. 29. 4. d. [Mohács]

[43] Kiss i. m. 2018, 283. A művésztelep és Horváth Kázmér életének egy érdekes epizódjára hívja fel a figyelmet Petneki Katalin munkája. Budapestről három képzőművész-hallgató érkezett a mohácsi művésztelepre, akiktől a város gyakorlatilag ellátásért cserébe három képet kért, amit a szerb megszállás alól való felszabadulás ünnepségén terveztek kiállítani. A kapcsolat fő koordinátora Horváth Kázmér volt. Petneki Katalin: Három eltűnt festmény nyomában: avagy Mohács, 1931. *Honismeret*, 2021/5, 97–102.

[44] Kiss i. m. 2018, 283.

[45] A Fogadalmi Templom építési bizottságának munkája. *Dunavidék,* 1936. 01. 12. 1.

A tér emlékműveinek jelentős szimbolikus üzenetei is vannak. A városházával szemben található *Három leány* szobra[46] a városban élő nemzetiségek békés egymás mellett élését jelképezi, ami összhangban volt Horváth Kázmér felfogásával is.[47] Szerinte a fejlődés és a sikeres jövő záloga a nemzetiségek békés összefogása. Igyekezett is elősegíteni ezt, amerre csak megfordult pályafutása során. Hasonló jelentőséggel bír az ugyancsak a főtéren található zászlótartó is, mely a szerb megszállás alóli felszabadulás 10. évfordulójára készült 1931-ben. Az „emlékeztető országzászlók" jelentősége abban rejlett, hogy a zászlókat nem csak az adott esemény évfordulóján vonták fel, hanem egész évben fenn lobogtak.[48] Ez volt az első vidéken emelt országzászló a trianoni Magyarország területén.[49] A mohácsi csata évfordulójának évében nemcsak helyi környezetben végzett történeti-népművelő tevékenységet, a témával kapcsolatos írásai az ország több pontján is a helyi sajtóban napvilágot láttak.[50] Az országos médiában is szerephez jutott, egy Mohács történetét tárgyaló szövegét felolvasták a Magyar Rádióban 1933. november 23-án.[51] A mohácsi kulturális élet legnagyobb eseménye, a busójárás is sok szálon kötődik Horváth Kázmér korabeli munkásságához. Aktív helytörténészként – a város múltja mellett – a busójárás eredetét, történetét is tanulmányozta. A Horthy-korszakban indult meg a modern értelemben vett turizmusnak a hazai kialakulása. 1929-ben ennek szellemiségében tartották az első szervezett keretek között lebonyolított, idegenforgalmi látványosságként is értelmezhető busójárást (vagyis nem a „csak" hagyományos keretek között, központi tervek nélküli hagyományos farsangolást), melynek Horváth Kázmér volt a vezető alakja.[52]

Az 1929. évi A közigazgatás rendezéséről szóló XXX. tc. előírta a törvényhatósági bizottságok általános tisztújítását. Ezt természetesen Pécsett is végrehajtották, és 1929. december 2-án általános tisztújító közgyűlést tartottak az első világháború kitörése óta először. Ekkor Pécs főjegyzői pozíciójáért hárman indultak: Makay István akkori városi tanácsnok, Katics Antal addigi főjegyző és Horváth Kázmér, a tisztújításkor még mohácsi másodaljegyző.[53] A közgyűlésen Makay István lett a befutó.

Mohács egyesületi életében is kiemelt szerepe volt Horváth Kázmérnak. Több szervezet alapításában és/vagy vezetésében egyaránt részt vett. E tevékenysége három nagyobb csoportba osztható: 1. kulturális szervezés és népművelés, 2. hagyományőrzés- és ápolás 3. vallási- és közéleti tevékenység. Az elsőbe sorolható a város állandó múzeumának létrehozásáért dolgozó II. Lajos Múzeumegylet, melynek a titkára volt.[54] Ugyancsak itt említendő a mohácsi Szabadlíceum, amelynek vezető szervezője 1928-tól[55] és gyakori előadója: ismeretterjesztő előadásokat tartott, jellemzően helytörténeti témákban.[56] 1931-től elnöke volt a Mohácsi Bokrétának, amely az országos Gyöngyösbokréta mozgalom keretében szerveződött, és feladata a magyar néptáncok, népdalok ápolása, gyűjtése és bemutatása volt a nagyközönség számára különböző éves előadások során.[57] A Mohácsi Bokrétában Horváth mohácsi népdalokat, népi mondókákat is gyűjtött, melyeknek szövegei és kottái megtalálhatók a hagyatékában. A folklór programokon kívül a Szabadlíceumhoz hasonló előadásokat is tartott a mohácsi katolikus magyarság történetével, letelepedésével kapcsolatban.[58]

[46] A Martinelli Jenő által tervezett *Három leány* című szobor három egymásba kapaszkodó leányalakot ábrázol, mindegyik egy jelentős mohácsi nemzetiség népviseletében: magyar, sokác és német.

[47] Kiss i. m. 2016, 147.

[48] A korszakban jellemzően a trianoni békeszerződésre emlékeztető országzászlókat emeltek még.

[49] Tegzes Ferenc: Emlékező és emlékeztető lobogótartók a mohácsi Széchenyi téren. A szerb megszállás alóli felszabadulás 10. évfordulójára készített lobogótartók. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére.* Szerk. Gyánti István. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018, [446–453.] 446.

[50] Lásd például: Mohács. *Esztergom és vidéke,* 1926. 06. 24. 1.

[51] *Mohács. Felolvasott szöveg a Magyar Rádióban* (1933. 11. 23.). MNL BaVL XIV. 29. 5. d. [Mohács]

[52] Minorics Tünde: *„Ehhez mérem az egész évet." A mohácsi busók szokásvilága.* (PhD-disszertáció). Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2012, 121–123. (Elérhető a Pécsi Egyetemi Archívum adatbázisban.)

[53] Nagy Imre Gábor: *Pécs polgármesterei 1875–1940.* Pécs, Kronosz, 2021, 313.

[54] *Baranyavármegye és Pécs... i. m.* 1933, 206.

[55] *Horváth Kázmér levele Imrédy Béla miniszterelnöknek* (1939. 01. 22.). MNL BaVL XIV. 29. 17. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1937–1940]

[56] A Szabadlíceumon túl más helyszíneken is tartott előadásokat, szintén jellemzően saját kutatásainak tárgyköréből. Példának említhető a mohácsi sokacság török hódoltság utáni bevándorlását ismertető alkalom, amit a Mohácsi Sokacok Magyar Olvasókörében tartott 1936-ban. Lásd: A mohácsi sokacok négy rajban a török hódoltság után vándoroltak be Mohácsra. *Dunavidék,* 1936. 03. 15. 2.

[57] Pálfi Csaba: A Gyöngyösbokréta története. *Tánctudományi Tanulmányok*, 1969–1970/1, [115–159.] 115–116.

[58] A mohácsi katolikus magyarság letelepedése és eredete. *Dunavidék,* 1938. 01. 09. 3.

retorki.hu

A második csoportba sorolható a Frontharcosok Szövetsége Mohácsi Főcsoportja, melynek elnöke volt, vagy a Magyar Nemzeti Szövetség Mohácsi Köre, melynek elnökségi főtitkára volt.[59] A harmadik csoportnál pedig például Horváth Kázmér volt a Mohácsi Járás és Mohács Megyei Város vitézeinek főkapitánya, de megemlíthető még a Mohácsi Hadastyán Betegsegélyező Egylet is, melynek választmányi tagja volt. Mohácsi működésének talán utolsó nagy reprezentatív fellépése az Imrédy Béla magyar miniszterelnök Mohács díszpolgárává avatásán történt, amikor ő fogadta az érkező köztisztviselőket és politikusokat: „Vitéz Imrédy Béla v. miniszterelnök, országgyűlési képviselő, vasárnap délelőtt negyed 11 órakor érkezett Mohácsra, hogy a város díszpolgári oklevelét átvegye. […] Az érkezőket Vitéz Horváth Kázmér dr. főjegyző fogadta, aki a helyi előkelőségeket mutatta be Vitéz Imrédy Bélának."[60]

Horváth Kázmér mohácsi időszakát áttekintve azt látjuk, hogy mind a település politikai-közigazgatási irányításában, mind a kulturális-társadalmi életének szervezésében egyaránt jelentős szerepet vállalt. A két világháború közötti időszakban végzett munkásságának hatása napjainkig befolyásolja a város életét. Érdemei elismeréseként 1936-ban Magyar Ezüst Érdemrenddel tüntették ki.[61]

A „SZAMOSÚJVÁRI KORSZAK"

Mohácson 1940. november 24-éig volt főjegyző és polgármester-helyettes, ugyanis ekkor Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a visszacsatolt észak-erdélyi Szamosújvárra nevezte ki polgármesternek, hogy megszervezze a magyar polgári közigazgatást.[62] 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt és a Székelyföldet Magyarországhoz csatolták vissza. Ezen a hatalmas, több mint 40 ezer négyzetkilométernyi területen meg kellett szervezni a magyar közigazgatást, melyre szakembereket kerestek, így esett a választás Horváthra. A magyar hadsereg bevonulásával katonai közigazgatás került bevezetésre, melyet Szamosújváron 1940. szeptember 10-én vezettek be.[63] Ezt vette át novemberben Horváth Kázmér, és azonnal hozzá is látott a település életének megszervezéséhez. A *Keleti Újság* 1940 decemberében *Szemtől-szembe az új polgármesterrel* cím alatt közölte életrajzát és méltatta korábbi tevékenységét az olvasók számára.[64] Az átadás-átvételről így számolt be a korabeli sajtó: „Vitéz Horváth Kázmér dr. hétfőn november 25-én megérkezett Szamosújvárra és miután a pályaudvaron fogadta az üdvözlő küldöttségeket, ugyanazzal a vonattal Désre utazott, ahol Schilling János dr. alispán kezébe letette az esküt. Utána a polgármester visszatért autóval Szamosújvárra és azonnal megtárgyalta az átadás és átvétel kérdését Martsa Sándor ezredes városparancsnokkal. Ezekután a polgármester átvette a várost a polgári közigazgatás részére."[65] A rábízott feladat – saját bevallása szerint is – rengeteg munkával járt, a városháza megszervezése, a költségvetés kialakítása, megfelelő számú magyar nyelvű közigazgatási alkalmazott és ügyintéző alkalmazása stb. Azonban a helyi magyar lakosság felé irányuló szeretete és szimpátiája kárpótolta ezért, amit több levelezésében is leírt: „mintha egy rég várt vendég érkezett volna meg és úgy vannak velem – legalábbis azt mondják – mintha már évek hosszú sora óta ismernének […]."[66]

Horváth a szamosújvári közigazgatás megszervezését 1941 áprilisára befejezte. Még ebben az időszakban megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet. Az eredeti tervek szerint a feladata elvégzése után vissza kellett volna térnie Mohácsra, azonban külső tényezők következtében nem így történt. 1941 áprilisában Magyarország részt vett Jugoszlávia lerohanásában, *és* a Muravidék–Muraköz, illetve a Baranya-háromszög és Bácska visszakerült az anyaországhoz. Az újonnan visszatért települések magyar közigazgatásának kialakításának és szervezésének érdekében a belügyminiszter

[59] *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.
[60] Örömünnepe volt Mohács város közösségének Vitéz Imrédy Béla díszpolgárrá avatása. *Mohácsi Hírlap,* 1940. 05. 26. 1.
[61] *Baranyavármegye és Pécs… i. m.* 1933, 206.
[62] Kiss i. m. 2016, 147., 150.
[63] Sebestyén Elemér – Szabó Péter: *Észak–Erdély és Székelyföld magyar katonai igazgatás alatt (1940. szeptember–november). Székelyföld*, 2008/7, [110–157.] 119–120.
[64] Szemtől-szembe Szamosújvár új polgármesterével. *Keleti Újság,* 1940. 12. 08. 4.
[65] Vitéz dr. Horváth Kázmér, Szamosújvár új polgármestere, átvette hivatalát. *Keleti Újság,* 1940. 11. 29. 2.
[66] *Horváth Kázmér levele Weisz Tildának* (1940. december). MNL BaVL XIV. 29. 18. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1940]. Idézi: Kiss i. m. 2016, 150–151.

Horváth Kázmért Újvidék polgármester-helyettesének nevezte ki 1941 augusztusában.[67] Ezzel lezárult a szűk egy éves „szamosújvári korszak" Horváth életében, azonban ez a feladatellátás, *rövidsége ellenére* is, sikeresnek értékelhető, hiszen megtörtént a magyar közigazgatás kiépítése és a város pénzügyi helyzetének rendbehozatala.

AZ „ÚJVIDÉKI KORSZAK"

Újvidék helyettes polgármesteri tisztségét 1941 augusztusa és 1944 júniusa között töltötte be.[68] Ez az időszak azonban messzemenően különbözött a korábbi mohácsitól vagy szamosújváritól. A második világháború és a délvidéki – kifejezetten az újvidéki – razziák, etnikai tisztogatások és népírtások (az úgynevezett „hideg napok") beárnyékolták hivatali idejét, sőt szemtanúja is volt ezeknek a borzalmaknak. 1941 októberétől kezdve érkeztek hírek a magyar hatóságokhoz, hogy a délvidéki ellenállás és partizánakciók határon túlról, német megszállás alatti szerb területekről kap támogatást, valamint onnan szivárognak át az elkövetők. A helyzet megoldására Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök javaslatára nyomozások, katonai bíráskodások történtek, de hasonló „partizánvadász-razziák" történtek a határ német oldalán is.[69] Ebben a környezetben és közhangulatban volt Újvidék polgármester-helyettese Horváth Kázmér. Fontos forrásai az eseményeknek nemzetvédelmi jelentései, melyeken keresztül plasztikus képet kapunk a tisztogatásokról, sőt bizonyos esetekben számadatokat is szolgál az áldozatokkal kapcsolatban. 1942 januárjában, a legnagyobb razziák idején Horváth Kázmér Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek is írt levelet, hogy tájékoztassa az eseményekről, melyben leginkább a város és az emberek hangulatáról ír: „Páni félelem uralkodik az egész városon, az intelligencián [*értelmiség – V. Zs.*] mert a végén már nemcsak a szerbekre, zsidókra, de az urakra ment a játék. Nem tudom, hogy a magyar történelemben van-e olyan gyásznap, mint január 23-ika."[70] Horváth nemzetvédelmi jelentéseiben pedig a tisztogatások konkrét eseményeiről is beszámol: „Egyes járőrök behatoltak a házakba, legtöbb helyt ágyakból húzták ki az embereket és hálóruhában vitték ki az utcára, vagy az udvarra, esetleg a Dunára és tízével-húszával végezték ki őket […]. A Kossuth Lajos utcában a Pirosi úton alig maradt szerb és zsidó család."[71]

Az imént leírt gondterhes időkben nehéz lett volna a korábbiakhoz hasonló építkező városszervezési munkát folytatni. Horváth Kázmér a körülményekhez képest azonban Újvidéken is megpróbált népművelő tevékenységet végezni. Hivatalának elfoglalása után, 1941 októberében az Országos Vitézi Szék kinevezte Újvidék város területére vitézi hadnagynak. Ahogyan korábbi állomáshelyein, itt is elkezdett foglalkozni a város történetével, cikkeket írt, sőt, a második világháború árnyékában az Újvidéki Szabadegyetem keretében ismeretterjesztő előadásokat is tartott – akárcsak Mohácson. A sajtó beszámolói szerint még 1943 februárjában is működött a program: „Nagy érdeklődés előzte meg az Újvidéki Szabadegyetem kedd esti előadását, amelynek keretében vitéz dr. Horváth Kázmér h. polgármester „Újvidék város jövőjéről" beszélt. Varga János thj. népművelési titkár üdvözlő szavai után tartotta meg előadását vitéz dr. Horváth Kázmér. A város jövőjének megrajzolása érdekében először múltját ismertette."[72] 1943 folyamán a második világháború eseményei egyre inkább éreztették hatásukat Magyarországra és Újvidékre egyaránt. Elindult a hátország folyamatos felkészítése a közvetlen háborús helyzetre. 1943. október 30-án megalakult a Légoltalmi Liga Újvidéki csoportja, mely elnökének Horváth Kázmért választották. „A közgyűlés kimondotta a Légoltalmi Liga újvidéki csoportjának megalakulását, elfogadta az alapszabályokat és megválasztotta a vezetőséget, amelynek élén a következők állnak: csoportelnök dr. vitéz Horváth Kázmér […]."[73]

[67] Kiss i. m. 2016, 151.
[68] Uo.
[69] A. Sajti Enikő: Hideg napok a Délvidéken. In: A. Sajti Enikő: *„Kis Bácskánból süvít a szél…" Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken, 1918–1947.* Pécs, Kronosz, 2023, [171–186.] 175–177.
[70] *Horváth Kázmér levele Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek* (1942. január). MNL BaVL XIV. 29. 19. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1941–1942]. A levél teljes szövegét közli: Kiss i. m. 2016, 153.
[71] *Horváth Kázmér nemzetvédelmi jelentése* (1942. 01. 31.). MNL BaVL XIV. 29. 19. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1941–1942]. Idézi: A. Sajti *i. m.* 2023, 179.; Kiss i. m. 2016, 153–154.
[72] Újvidék jövője. *Reggeli Újság,* 1943. 02. 10. 3.
[73] Megalakult a Légoltalmi Liga újvidéki csoportja. *Reggeli Újság,* 1943. 11. 02. 3.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGE ÉS A NYUGDÍJAS ÉVEK

1944. június 11-én rendeleti úton visszahelyezték Pécsre tanácsnoki pozícióba, saját bevallása szerint azért, hogy így büntesse a Sztójay-kormány az Újvidéken a szerbek és magyarok között végzett békéltető munkájáért, valamint azért, mert ő maga is részt vett annak a memorandumnak a szerkesztésében, amit Bajcsy-Zsilinszky Endre adott át Horthy Miklósnak az újvidéki eseményekről.[74] A korabeli sajtóban is megfigyelhető Horváth távozása kapcsán a nemzetiségek közti közvetítő munka, például a *Reggeli Újság* így búcsúztatta Újvidék polgármester-helyettesét: „[*Horváth Kázmér – V. Zs.*] A kisebbség lakta Baranyából jött a kisebbség lakta Újvidékre és így szinte máról-holnapra beleélte magát a sajátos és különleges adottságokba, amelyek megismerése sokak számára oly nehéz feladatot jelentenek. Ismerte az itt élő kisebbségek nyelvét,[75] megtalálta velük a közvetlen kapcsolatot, ami szinte nélkülözhetetlen következménye a helyzet helyes megítélésének."[76] Pécsi tanácsnoki hivatalát nem sokáig tölthette be, hiszen 1944. szeptember 3-ától a Harmadik Magyar Hadsereg közigazgatási-előadójának nevezték ki.[77] A front közeledtével folyamatos vándorlás kezdődött az életében, Nyugat-Magyarország több településén is járt Pécstől Esztergomig, Soprontól Zalaegerszegig, *és* a háborús közigazgatás-szervezésben segítette a helyi hatóságokat. 1945. március 31-én bocsájtották el közigazgatási-előadói állásából.[78] A dunántúli harcok nagy részének befejeztével, 1945. április 5-én érkezett vissza Pécsre.[79]

A második világháború után már nem térhetett vissza a közigazgatásba. Pécs törvényhatósági bizottsága 1945. június 22-én összeült, és Horváth Kázmért „elmenekült tanácsnokként" nem vette vissza állásába. „Azután „egyes eltávozott városi tisztviselők visszavétele" körül fejlődött ki hosszabb vita, amelyet Czirják Antal vezetett be. Terjengős védőbeszédben javasolta Makucz Jenő és Horváth Kázmér elmenekült tanácsnokok visszavételét. A kérdésben a különböző pártok részéről többen felszólaltak, kimutatva Czirják javaslatának tarthatatlanságát. Ezekben a beszédekben megállapítást nyert, hogy a két tanácsnoknak módjában lett volna, ha már el is mentek, még mielőtt az ország határát átlépték, visszatérni elhagyott helyükre. Dr. Csolosz Jenő főjegyző ismertette erre vonatkozólag a legújabb kormányrendeletet, mely szerint azokat a köztisztviselőket, akik az ország határát is átlépték, igazoló eljárás mellőzésével el kell bocsájtani. A közgyűlés végülis úgy határozott, hogy a két tanácsnokot nem veszi vissza."[80] A kutatásnak nincs információja arról, hogy Horváth Kázmér elhagyta volna az országot a hadsereg közigazgatási előadójaként, amikor járta az ország nyugati felét.[81] 1945 után nem szűntek meg azonnal a lehetőségei, mozgástere a kommunista hatalomátvétel folyamata közben szűkült be. A népbírósági perekből, illetve a jugoszláviai felelősségre vonási eljárásokból is kimaradt.[82] 1945 nyarán még előadásokat tarthatott Pécsett a Kisgazdapárt székházában – ugyanis ekkorra már ezen politikai oldal mentén működött.[83] 1947-ben a párt pécsi városi választmányába is bekerült.[84] Az egyre erősödő kommunista befolyás során 1948. augusztus 17-én kizárták a pártból Horváth Kázmért több más baranyai társával együtt.[85] Az 1848-as forradalom 100. évfordulója alkalmából pályázatot hirdettek „'48-as" tematikájú

[74] Kiss i. m. 2016, 158.
[75] Horváth Kázmér a magyar anyanyelve mellett délszláv nyelvismerettel is rendelkezett, gyerekkorában sokácok között volt, így hamar megtanulta a nyelvet. Hagyatéka alapján pedig németül is tudott.
[76] Dr. vitéz Horváth Kázmér távozik Újvidékről. *Reggeli Újság,* 1944. 06. 05. 2.
[77] Kiss i. m. 2016, 158.
[78] Kiss i. m. 2018, 286.
[79] *Horváth Kázmér naplója* (1945. 04. 05.). MNL BaVL XIV. 29. 23. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1945–1947].
[80] A közgyűlés Makucz Jenő és Horváth Kázmér elmenekült tanácsnokokat nem veszi vissza. *Új Dunántúl,* 1945. 06. 24. 2.
[81] Horváth Kázmér naplója és Kiss Zoltán munkája alapján ebben az időszakban Pécs után Kaposváron, Szekszárdon, Szolnokon, Kecskeméten, Nagykőrösön, Ócsán, Esztergomban, Komáromban, Tatán, Székesfehérváron, Veszprémben, Sopronban és Zalaegerszegen járt. *Horváth Kázmér naplója* (1945. 04. 05.). MNL BaVL XIV. 29. 23. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1945–1947].; Kiss i. m. 2016, 158.
[82] Nem úgy, mint volt felettese, Nagy Miklós újvidéki polgármester, akit Jugoszlávia kikért Magyarországtól, mint háborús bűnöst Bárdossy László volt magyar miniszterelnökkel együtt. Lásd például: Jugoszlávia kikérte a magyar kormánytól Bárdossyt, Garassyt, Zöldit és Nagy Miklóst, Újvidék volt polgármesterét. *Szegedi Népszava,* 1946. 01. 05. 1.
[83] Kiss i. m. 2016, 160.
[84] Egyhangú lelkesedéssel dr. Kertész Endre v. főispánt választotta elnökké a Kisgazdapárt Pécs városi szervezete. *Független Néplap,* 1947. 11. 15. 3.
[85] Szirtes Gábor: *A gatyás kommunisták? A Nemzeti Parasztpárt Baranyában, 1945–1949.* Pécs, Pro Pannonia, 1993, 167.

versek, tanulmányok, novellák (stb.) megírására Pécsett. A Városi Szabadművelődés tanulmány kategóriában Horváth Kázmér *Mohács 1848-ban* című pályamunkája 150 forint jutalomban részesült.[86] A megváltozott politikai légkör ellenére, főleg Mohácsról szóló publikációi, munkái nem kompromittálódtak, még az 1950-es évek második felében is ajánlják őket az olvasók és érdeklődők számára.[87] *Életének ezen utolsó szakaszában sokszor változtatta munkahelyét, gyakran volt munkanélküli, igyekezett minden lehetőséget megragadni bevételszerzés céljából.* Egyre kilátástalanabb helyzetében 1963-ban történt változás, amikor a pécsi Janus Pannonius Múzeum nyugdíjas részfoglalkoztatásúként alkalmazni kezdte az intézmény tárgyi anyagának leltározása céljából.[88] Ilyen körülmények között előtérbe került igazi szenvedélye, a (hely)történeti kutatás, leginkább Pécs és Mohács kutatásával, valamint a busójárással foglalkozott. Horváth Kázmér 1973. augusztus 5-én hunyt el Pécsett. Halálát a sajtó jellemzően szűkszavúan közölte,[89] az *Új Ember* című lap azonban – kiemelve történetírói és kulturális szervezőtevékenységét – *Egy krónikás halála* cím alatt közölte a hírt.[90] A rendszerváltás után, Mohácson utcát nevezetek el róla.

HORVÁTH KÁZMÉR HAGYATÉKA ÉS KUTATÓI TEVÉKENYSÉGE

Horváth Kázmér hagyatéka a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában található 27 doboznyi dokumentum. Az iratok jelentős részét maga Horváth rendszerezte, fűzte össze kötetekké, füzetekké. E gazdag anyagban személyes iratai mellett olyan jelentős történeti értékű források is találhatók, melyeket gyűjtőmunkája során szerzett be, és amelyek más körülmények között talán nem is maradtak volna fenn. Ezek között a szerb megszálláshoz köthető forrásanyag tekinthető a leggazdagabbnak, ami Horváth Kázmér saját 1918 és 1921 közötti működésén túl szerb közigazgatási forrásokat, levelezéseket, jelentéseket, plakátokat, valamint nagyszámú korabeli sajtórepertóriumot is tartalmaz.

Hagyatékában találhatók általa gyűjtött adatok Mohács első világháborús szerepvállalásával kapcsolatban. Információi szerint 1914-ben 3000 férfi vonult be a településről a 19. honvéd gyalogezred, az 52. közös gyalogezred, a 4. tábori tüzérezred, a 8. honvéd huszárezred és a 10. közös huszárezred soraiba. Horváth továbbá feljegyzi: „de megtaláljuk őket a 69. közös gyalogezred (Hindenburg-bakák) tisztjei között, mert az önkéntesek 75%-a ott szolgált, a 24-es vadászoknál, a 19. népfölkelő gyalogezredben a 32-eseknél, 11-es honvédek zászlóaljaiban."[91] A forrásból kiderül az is, hogy Mohács önerőből tartott fenn kórházat a háborús sebesültek részére.

Mint életrajza alapján ismert, a megszállás alatt végzett újságírói és ellenállási, majd emigráns ellenállási tevékenységének dokumentumain túl saját feljegyzései is gazdagítják a hagyatékot. Ezek között értékes, leíró jellegű jegyzetek számolnak be például a pécsi-baranyai főiskolások tevékenységéről és politikai magatartásáról,[92] valamint a baranyai hivatalok helyzetéről. Utóbbi forrásanyagból kiderül az is, hogy a megszállók 1919. december 24-én, rekvirálás címszó alatt, kifosztották a mohácsi járásbíróságot.[93] A megszálló szerb hatóságok dokumentumai között korabeli táviratok és rendeletek is találhatók, melyek betekintést engednek a baranyai területek és az újvidéki, illetve belgrádi központi hivatalok közötti kapcsolattartás és kommunikáció működésébe is .[94] A magyar közigazgatás teljes lebontása előtti átmeneti időszakból[95] Mohács (akkor még) nagyközség képviselőtestületének munkájáról szóló dokumentumok is megtalálhatók a gyűjteményben. Ebből kiemelendő a megszálló katonaság eltartásának plusz

[86] A 48-as irodalmi pályázat eredménye. *Új Dunántúl,* 1948. 03. 28. 2.
[87] Lásd például: *Baranya.* Szerk. Kolta János. Pécs, Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1958, 315.
[88] Gál Éva: Az Új- és Legújabb kori Történeti Osztály múltjából. *Pécsi Szemle*, 2004/3, [63–72.] 70.
[89] Lásd például: Halálozás. *Dunántúli Napló,* 1973. 08. 08. 7.
[90] Egy krónikás halála. *Új Ember,* 1973. 09. 16. 4.
[91] *Mohács a világháborúban.* MNL BaVL XIV. 29. 6. d. [Mohács]
[92] *A pécsi főiskolai hallgatók magatartása a szerb megszállás alatt (1918–1921).* MNL BaVL XIV. 29. 2. d. [Mohács].
[93] *Hivatalok.* MNL BaVL XIV. 29. 4. d. [Mohács]
[94] A hagyatékból 27 darab szerb távirat került elő.
[95] Az impériumváltás folyamata a szerbek 1918. novemberi bevonulása után elkezdődött és fokozatosan vették át az ellenőrzést az élet lehető legtöbb területe felett. A teljes közigazgatás feletti ellenőrzés körülbelül 1919 nyarára állt fel. A végső dátum eltérő lehet a megszállt területen lévő egyes települések esetében.

költségeinek fedezéséről szóló közgyűlés anyaga.[96] Jelentősek a megszállás alatti mindennapi élethez adalékokat adó források, mint például a megszállás alatt tartott szerb nyelvű színházi és kulturális előadások programjai és plakátjai,[97] vagy a rendszeres rekvirálásokról és cégérszabályozásokról szóló leírások, melyekből kiderül, hogy „nemcsak kifosztják a szerbek s viszik el a közintézmények és gyárak felszerelését, hanem még magyarságától is meg akarják fosztani [*Mohácsot – V. Zs.*]. Az utcákat szerb nevekkel látták el, az üzletek szállodák cirill betűs feliratokat kaptak."[98] Ezeken túl fontos hirdetményekről, rendeletekről, a megszállás kapcsán a ki- és bevonulás részleteiről szóló plakátok is megtalálhatók Horváth Kázmér hagyatékában.[99]

A hagyatékban szereplő sajtógyűjtemény[100] a korabeli nagy orgánumok lapjain túl (Dunántúl, Pécsi Napló, *Somogyi Újság*, *Pécsi Est* stb.) néhány esetben igazi ritkaságnak számító, semmilyen szinten nem digitalizált újságokat is tartalmaz. Ilyen például a *Szigetvár* és *Délsomogy* [sic!], a *Baranyai Magyar Újság*, a *Drávavidék*, a *Baranya*[101] vagy a *Baranjski Glasnik*.[102] Nem baranyai lapok is szerepelnek a gyűjteményben, itt kiemelendő a *Pravda*[103] című folyóirat. Ezek alapján elmondható, hogy a megszállt Baranyában rengeteg rövid életű kis újság, röpiratsorozat megjelent, vagyis az eddig ismertnél gazdagabb és változatosabb sajtóélet működött. A megszállás alatti sajtóéletet egyébként szigorú szerb cenzúra szabályozta Baranyában, szerbül „vojna cenzura", vagyis katonai cenzúra néven hivatkoztak rá; több központja is volt a megszállt területen: Pécsett, Mohácson, Bátaszéken, Szigetváron és Barcson.[104] Ezen kívül a szerbek által átvett közigazgatás is vezetett be korlátozó intézkedéseket, kifejezetten a magyar irredenta röpiratok ellen. Ezek terjesztését Svetislav Rajić Baranya szerb alispánja rendeleti úton betiltotta 1920. szeptember 30-án. A rendelet szintén megtalálható a hagyatékban.[105]

Külön kiemelhető forrás a hagyatékban Horváth Kázmér Imrédy Béla miniszterelnöknek írt levele 1939-ből. Ebben felajánlja szolgálatát a frissen létrehozott Magyar Élet Mozgalom Mohács környéki megszervezésére. Addigi pályafutásának egyszerű ismertetésén túl a kritikus időszakok alatti helytállását és saját kvalitásait, képességeit is részletezi. A levél érdekes adalékokat ad Horváth saját magáról alkotott képéhez. Leírja, hogy „a szervezés terén elég nagy tapasztalataim vannak, a világháború befejezése óta csak keresztény és nemzeti irányban működtem."[106] Kifejti a szerb megszállás alatti újságírói tevékenységét a *Pécsi Est*nél, a keresztényszocialista ellenállásban való részvételét, majd 1920-as szökését is. Jó szervezőkészségének alátámasztása érdekében pedig tételesen felsorolja Mohácson elért eredményeit. Továbbá levelében megemlít érte potenciálisan kezességet vállalható személyeket is: „Felvilágosításokat adhat rólam: vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ny. testőrtábornok, vitéz

[96] *Kivonat Mohács nagyközség képviselőtestületének 1919. évi május hó 23-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Tárgy: A szerb katonai megszállással kapcsolatos kiadások fedezésére újabb 200.000 korona kölcsön felvétele.* MNL BaVL XIV. 29. 6. d. [Mohács]

[97] Lásd például: *1919. júliusi mohácsi plakát: Srpsko Pozorište u Varoškom* [sic!] *Pozorištu (u Mohaču) – Szerb színitársulat előadása a mohácsi Városi Színkörben.* A plakáton szereplő előadáson a *Šokica* (Sokac nő) című színművet adták elő.; Évszám nélküli dunaszekcsői plakát: *Srpska omladina u Dunasečuju – A dunaszekcsői szerb ifjúság előadása.* A plakáton szereplő előadáson a *Falu rossza* című népszínművet adták elő. MNL BaVL XIV. 29. 7. d. [Meghívók, gyászjelentések, plakátok, röpiratok, nyomtatványok]

[98] *A múlt és a jelen Mohácsa.* MNL BaVL XIV. 29. 5. d. [Mohács]

[99] Lásd például: 1919. március 26-ai mohácsi plakát: *A mohácsi járás főszolgabírójának hirdetménye a Narodna Uprava 20600/1919. sz. rendeletéről*; 1921 augusztusi pécsi plakát: *Stenge Ferenc Baranya vármegye alispánjának hirdetménye a szerbek kivonulásáról;* 1921 augusztusi pécsi plakát: *Prakatur Tamás Baranya vármegye kormánybiztos-főispánjának hirdetménye a szerbek kivonulásáról.* MNL BaVL XIV. 29. 7. d. [Meghívók, gyászjelentések, plakátok, röpiratok, nyomtatványok]

[100] MNL BaVL XIV. 29. 25. d. [Összegyűjtött folyóiratok, újságok]; MNL BaVL XIV. 29. 26. d. [Újságok]

[101] A *Baranya* (alcímével együtt *Baranya. Irredenta röpirat*) Horváth Kázmér szerkesztésében jelent meg Kaposváron kéthetente 1920. október 15. és 1921. június 9. között és szamizdatként terjesztették a megszállt területeken is, kifejezetten Pécsett.

[102] A *Baranjski Glasnik* egy szerb nyelvű újság volt Baranyában a megszállás időszakában, Milan Glibonjski újvidéki szerb újságíró szerkesztésében, aki a bevonuló szerb katonákkal együtt érkezett Baranyába. A lap gyakorlatilag a szerb sajtóiroda híreit közölte. Glibonjskinak fennmaradt a memoárja is a megszállás időszakából. Életének áttekintését és a dokumentumot lásd: *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével.* Ford. és szerk. Hornyák Árpád. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2006.

[103] A *Pravda* (eredetileg cirill írással *Правда*) egy Budapesten megjelenő orosz nyelvű lap volt, fejléce szerint az Orosz Kommunista Párt Budapesti Csoportjának (bolsevikok) kiadványaként a Tanácsköztársaság idején. (A fejléc eredeti szövege: *Орган Будапештской Группы Россиȋской Коммунистической Партии (большеников).*)

[104] Bodor Mihály: A Pécsi Postaigazgatóság működése a szerb megszállás alatt. *Baranya. Történelmi Közlemények*, 1992–1993/1–2, [223–228.] 227. A szerb cenzúra általános működéséről lásd: Bodor Mihály: A szerb cenzúra története és működése a megszállt Baranya vármegye területén (1918–1921). In: *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon.* Szerk. Bősz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2016, 31–40.

[105] *Rajić alispán rendelete az irredenta röpiratok terjesztésének megakadályozására* (1920. 09. 30.). MNL BaVL XIV. 29. 2. d. [Mohács]

[106] *Horváth Kázmér levele Imrédy Béla miniszterelnöknek* (1939. 01. 22.). MNL BaVL XIV. 29. 17. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője, 1937–1940]

Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. belügyminiszter. Mindketten a szerb megszállás óta ismernek, mert együtt dolgoztam velük."[107] A kutatás előtt egyelőre ismeretlen, hogy Imrédy hogyan fogadta ajánlatát vagy válaszolt-e neki. A hagyatékban nem található válaszlevél a miniszerelnöktől.

Ahogyan az életút tárgyalása közben már többször is volt rá utalás, Horváth Kázmér kutatóként is tevékenykedett, elsősorban helytörténeti-településtörténeti kutatásokat végzett. Legmélyebben Mohács történetével, illetve ahhoz kapcsolódóan az 1526-os mohácsi csatával, valamint a busójárással foglalkozott. A város történetét gyakorlatilag a kezdeti időktől kutatta. Levéltári kutatásokat végzett, forrásokat gyűjtött több intézményből Bécsből, Budapestről, Pécsről. Hosszú távú célja egy átfogó Mohács-monográfia megírása volt, ami azonban soha nem készült el. A tervezett kötethez a feldolgozott források és saját jegyzetei megtalálhatók a hagyatékában.[108] Részeredményeit, tematikus tanulmányait viszont folyamatosan publikálta, melyek jellemzően Mohács demográfiájával, etnikai viszonyaival, gazdasági helyzetével, illetve településfejlődésével foglalkoznak.[109] *Mohács. A város fejlődéstörténetének vázlata* című munkáját a *Századok*ban is ismertették.[110] A távolabbi múlt kutatásán túl Horváth foglalkozott a közelmúlt (számára közelmúlt – első világháború, szerb megszállás stb.) eseményeinek a feldolgozásával is. Talán a legnagyobb sikert és visszhangot a megszállás és a trianoni határmegállapítás eseményeit és utóéletét, valamint a szerb (délszláv) Magyarországgal szembeni területi követelések előtörténetét feldolgozó *Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója*[111] című munkája hozta számára; országos, sőt bizonyos szinten nemzetközi figyelmet is kapott.[112] Ennek megírásában nagyrészt saját forrásgyűjteményeire, feljegyzéseire és szóbeli gyűjtéseire támaszkodott. A tanulmány 6 nagyobb részből épül fel: 1. Baranya kettéválasztása Trianonban 2. Az új határ és következményei 3. Az örök Baranya 4. A szerbség állítólagos jogai Baranyára 5. Az elszakított Délbaranya 6. Délbaranya visszaszerzése, ennek nehézségei és Baranya feladata.[113] A könyv több Horváth Kázmér által rajzolt térképet is tartalmaz.[114] Már a hivatalos megjelenés előtt, 1930. december 25-én megjelent Fischer Béla, Baranya vármegye alispánjának ajánlása, melyben valamennyi járási főszolgabíró, jegyző és Mohács megyei város polgármestere figyelmét is felhívja, hogy településeik könyvtáraiba szerezzék be Horváth kötetét. Az alispán továbbá megjegyzi, hogy „Vitéz Horváth Kázmér dr. Mohács megyei város aljegyzője „Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója" címen könyvet írt, amely az 1931. év elején fog megjelenni. Ezen mű az első, amely behatóan foglalkozik Baranyavármegye legfájóbb sebével: a trianoni békeszerződés folytán Délbaranyára nézve előállott helyzettel."[115] Az egyik leghosszabb és legrészletesebb könyvismertető a *Magyar Jövő* című lap *Írók és Könyvek* rovatában jelent meg 1931. augusztus 23-án, részletesen ismertetve a kötet mögött álló kutatómunkát is. „Vitéz Horváth Kázmér dr. könyve, amely rendkívül érdekes és értékes munka, a kiürített baranyai részek tizedik évfordulójára: augusztus 26-ára jelent meg. A kellemes, örvendetes jubileumra becsesebb emlékeztetőt nem adhattak volna a magyarság kezébe, mert a hazugságokon és hamisított tényeken felépült megszállás alól való felszabadulás évfordulóján valóban nagyfontosságú az, amit a szerző

[107] *Uo.*

[108] Lásd például: MNL BaVL XIV. 29. 4. d. [Mohács] Ezek között szerepelnek 17. századi oszmán források átiratai, 18. századi iratok a bécsi központi adminisztrációból stb. Mindegyik forráshoz fellelhető Horváth Kázmér fordítása, jegyzetapparátusa.

[109] A teljesség igénye nélkül: Horváth Kázmér: A mohácsi püspökkastély múltjához szolgáló adatok. In: *A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület értesítője 10.* Pécs, 1929, 137–138; Horváth Kázmér: Bíróválasztás Mohácson Mária Terézia korában. In: *A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 12.* Pécs, 1930, 83–87; Horváth Kázmér: *Mohács II. József korában.* Mohács, II. Lajos Múzeum Egyesület, 1930; Vitéz Horváth Kázmér dr.: A kétezredéves Mohács. In: *Baranyavármegye és Pécs... i. m.* 1933, 37–50; Horváth Kázmér: *A mohácsi csata emléktemplomának építése. (Beszámoló az 1935. évi gyűjtés eredményéről és az 1932-től végzett munkálatokról).* Mohács, Friedrich, 1935; Horváth Kázmér: *Mohács hősi halottai.* Pécs, Dunántúl, 1935.

[110] Ila Bálint: Vitéz Horváth Kázmér: Mohács. A város fejlődéstörténetének vázlata. *Századok*, 1933/1–3, 103–104.

[111] Vitéz dr. Horváth Kázmér: *Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója.* Pécs, Dunántúl, 1931.

[112] A kötetről elismerően nyilatkoztak mohácsi és országos szinten egyaránt. Horváth Kázmér a revízió-kérdés korabeli nagy felkarolójának, a brit Lord Rothermere-nek is elküldte, aki válaszlevelében megköszönte Horváthnak a könyvet és kutatómunkáját, remélve, hogy hozzájárulhat az ügy megoldásához. *Lord Rotheremere levele Horváth Kázmérnak* (1931. 02. 20.). MNL BaVL XIV. 29. 8. d. [Személyi iratok, levelezések, beszédek, előadások szövegei]. A levelet idézi: Kiss i. m. 2016, 149.

[113] Horváth *i. m.* 1931.

[114] Lásd például: *Uo.* 16.

[115] 24669/alisp. 1930. számú körrendelet vitéz Horváth Kázmér dr., Mohács megyei városi aljegyző *Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója* című művének ajánlása tárgyában. *Baranyavármegye Hivatalos Lapja,* 1930. 12. 25. 1.

retorki.hu

tesz: felhívja a figyelmet arra, hogy a hamis történelmi tények alapján, hazug jogon megszállott Baranyának csak egy része szabadult fel most tíz éve: a másik része ugyanazon az alapon még mindig a szerb balkanizmus áldásait élvezi."[116]

Horváth Kázmér a mohácsi csata és a busójárás történetének kutatása kapcsán került jó kapcsolatba Ete Jánossal,[117] aki szintén kutatásokat végzett a mohácsi nemzetiségek történetével, néprajzával és szokásaival kapcsolatban.[118] Levelező viszonyuk egészen az 1960-as évekig tartott, megosztották egymással forrásaikat, eredményeiket és észrevételeiket.[119] Mind Horváthot, mind Etét témájuk elismert kutatóiként tartják számon a két világháború közötti időszak kutatói között. Bár végzettségük szerint nem voltak sem néprajkutatók, sem történészek, saját érdeklődésüknek köszönhetően mégis e területek kutatói közé emelkedtek. Foglalkozásukat tekintve ugyanis elsősorban közigazgatási tisztviselők voltak.[120] Külön érdekesség, hogy a Mohácson Horváthról elnevezett utca mellett elneveztek egy közterületet Ete Jánosról is.

A Mohácsra a 18. századtól betelepült nemzetiségek együttélésével kapcsolatban eltérő véleményekkel találkozhatunk a két kutató között. Nagy Imre Gábor a témát tárgyaló munkájában fel is hívja a figyelmet a Horváth és Ete véleménye közti különbségre: „Horváth Kázmér, a város két világháború közti történetírója vélhetően saját nézetét vetítette vissza a múltba, amikor a nemzetiségek közötti éles ellentétekről írt."[121] Ezzel szemben Ete János a nemzetiségek között békés egymás mellett élést és közömbösséget feltételezett.[122] Az említett ellentétekről szóló véleményére Minorics Tünde is felhívja a figyelmet doktori disszertációjában: „Horváth Kázmér […] azonban éles nemzetiségi ellentéteket is említ. Kijelentésében nagy valószínűséggel a múlt politikai eseményeinek, és azok helyi konfliktusokban is megnyilvánuló emléke fogalmazódott meg […]."[123] Horváth Kázmér például az 1936-ban a *Városkultúra* folyóiratban megjelent *Mohács* című munkájában így ír a különböző nemzetiségek betelepüléséről: „Az őslakó magyar családok nagy antagonizmussal fogadhatták a telepeseket, mert ha Mohács jelenlegi nemzetiségi térképét, főként azonban a háború előtti népszámlálások alapján készülteket megtekintjük, azt fogjuk találni, hogy külön települési helyük és külön városrészük van a református, külön a katolikus magyaroknak, de ugyanígy külön kompakt tömegben éltek a város szívében a szerbek és a perifériákon a sokácok, ami arra vall, hogy a súrlódások elkerülése végett az egyes rajokat a már előbb érkezőktől el kellett különíteni. Így jártak el a legkésőbb érkező svábsággal is, amely azonban alig két emberöltő alatt beolvadt az őslakosságba."[124] Azonban a nemzetiségi alapú tagolódás általánosnak tekinthető a korszakban, aminek nem az egymás közötti feszültség volt az oka. Egyik területen sem csak az adott etnikum élt kizárólagosan, csak többségi arányokról lehet beszélni.[125] Valamint figyelembe kell venni a templomok elhelyezkedését is, melyek köré csak fokozatosan települtek be az idők során az adott nemzetiségek.

[116] Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója. *Magyar Jövő,* 1931. 08. 23. 10.

[117] Ete János (1885–1974): Kölked körjegyzője 1917 és 1939 között, az állandó mohácsi múzeum megszervezésének szorgalmazója a két világháború közötti időszakban – Horváth Kázmérral együtt –, majd annak igazgatója az 1950-es évek második felétől 1963-ig. Szintén érintett volt a szerb megszállás alatti ellenállásban, őt is Valjevóba internálták 1920-ban hét mohácsi társával együtt. Vörös i. m. 2025. Életének áttekintését és fennmaradt visszaemlékezését lásd: Vörös Zsolt: „Alig szabadultam ki a szerbek fogságából, már le kellett mennem a szerbek közé, de mégis lementem, mert lelkiismeretem nyugodt volt." Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése. *Pontes*, 2024/1, 186–212.

[118] Kutatómunkájának eredményei, hagyatéka megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában és a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeumban (KDM). MNL BaVL XV. 51. 14–15. d; KDM Helytörténeti Adattár, Néprajzi Gyűjtemény, Fotótár.

[119] Horváth Kázmér busójárással kapcsolatos kutatásai nem kizárólag elméletiek. Saját maga is részt vett „beöltözve" a rendezvényen, mintegy belehelyezkedve kutatásának környezetébe. Ezzel kapcsolatos tapasztalatait meg is osztotta Ete Jánossal. *Horváth Kázmér levele Ete Jánosnak* (*évszám nélkül*). MNL BaVL XIV. 29. 8. d. [Személyi iratok, levelezések, beszédek, előadások szövegei]. A levelet idézi: Kiss i. m. 2018, 238. Valószínűleg ez 1929 után, az 1930-as években történhetett, amikor kezébe vette a busójárás szervezését Mohácson. Minorics i. m. 2012, 122.

[120] Hasanovic-Kolutácz Andrea: Az 1526. évi mohácsi csata a mohácsiak emlékezetében. In: *Eke mentén, csata nyomán. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei.* Szerk. Haramza *Márk* – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz, 2020, [237–247.] 239.

[121] Nagy Imre Gábor: Mohács nemzetiségeinek együttélése a 18–20. században. In: *Kisebbségek együttélése 3.* Pécs, Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma, 2001, [115–132.] 116.

[122] Nagy i. m. 2001, 116–117.

[123] Minorics i. m. 2012, 97.

[124] Horváth Kázmér: Mohács. *Városkultúra*, 1936/9–10, [95–100.] 97–98.

[125] Nagy i. m. 2001, 117.

A nagyharsányi, vagy „második mohácsi csata" néven is ismert 1687-es ütközet kutatásában is jelentős eredményeket ért el Horváth Kázmér. Az 1930-as években részben megyei és állami, részben saját költségén kutatásokat végzett osztrák és német levéltárakban (Bécs, Karlsruhe, München[126]), aminek eredményeiről több publikáció, újságcikk keretében be is számolt.[127] 1930-ban egy ilyen útról hazatérve nyilatkozott is a *Dunavidék* című lapnak: „Kissé nehéz öt hét tapasztalatairól rövid fél óra alatt beszámolni. Mert nem csak mint városi aljegyző mentem ki, hanem mint újságíró. Nemcsak azokat a feladatokat igyekeztem elvégezni, amelyeket a kultuszminisztérium kötelességemé tett, hanem meg akartam a német gondolkodást, a német lelket is ismerni. Megtekintettem a múzeumokat, voltam a levéltárak rejtekeiben […] Feladatom volt, mint annak idején az újságok megírták, Mohácsra, főként a II. mohácsi csatára vonatkozó adatok, emlékek felkutatása Bécsben, Berlinben és Karlsruheban. Ezenkívül a könyvtárak, múzeumok tanulmányozása. Hogy mit találtam ezeken a helyeken, arról majd később bővebben fogok beszámolni, most csupán annyit, hogy Mohácsnak, a mohácsi vész korának és a mohácsi II. csatának több emléke van külföldi múzeumokban, mint Mohácson."[128] A Buda visszafoglalása után indult hadjárat és a nagyharsányi ütközet egyik első jelentős levéltári és hadtörténeti vonatkozású szintetizálójaként tartják számon.[129] Olyan forrásokat, kéziratokat gyűjtött össze, melyek alapján egy hadinaplót is rekonstruálni tudtak a kutatók. „Horváth Kázmér kutatásaival úttörő munkát végzett, de ahogy azt az alispánhoz írt jelentésében leírta: „sajnos az idő rövidsége és a pénz hiánya miatt, semmit sem hoztam magammal" (pl. müncheni levéltárból). Viszont, ha nem is hozott semmit, amit átnézett, vizsgált, úgymint kéziratok, levelek, fogalmazványok, térképek, rézmetszetek címeit jegyzékbe foglalta és ezzel egyúttal megkönnyítette az utókor számára az általa feltárt adatok ismételt elemzését, értékelését."[130]

Horváth Kázmér elsősorban baranyai helytörténettel, a mohácsi csatával és magával a településsel foglalkozó kutatásai fontos kiindulópontot teremtenek a téma kutatói számára. Meghatározó személye volt a Horthy-korszak Mohácsának, nemcsak közigazgatástörténeti – mely szervezőképességére országosan is felfigyeltek látva szamosújvári és újvidéki áthelyezéseit –, hanem városrendezési szempontokból egyaránt. Precízen dokumentált és rendezett hagyatéka jelentős forrásértékkel rendelkezik, melyből kiemelendő a korabeli sajtógyűjteménye, valamint Baranya szerb megszállásával kapcsolatos dokumentumai. Ezen anyagok fontos adalékai az 1918 és 1921 közti megszállás alatti magyar ellenállás egyik irányvonalának.

[126] Polgár Balázs: Csatatérkutatás a Harsány-hegynél, az 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014/1, [103–132.] 107.
[127] Kuti István – Újvári András: Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglalóháborúk történetéből, 1686–1688.* Szerk. Szita László. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989, [75–98] 77.
[128] Mohácsnak több emléke van külföldön, mint Mohácson. *Dunavidék* 1930. 11. 02. 1.
[129] Polgár Balázs: A „The History of the Turks" leírása az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2018/2, [417–437.] 417.
[130] Kuti – Újvári i. m. 1989, 77.

retorki.hu

Lázin Áron

A sport mint „puha” diplomácia

Gedényi Mihály olimpiai szerepvállalása a két világháború között és 1948-ban

Az első világháborút követően Magyarország új regionális környezetben találta magát. A trianoni békeszerződés területi, demográfiai és gazdasági veszteségei mellett az ország diplomáciai és kulturális elszigeteltséggel is szembenézett, a szomszédos államok jelentős része pedig a hadiállapot megszűnte után is ellenségesen viszonyult a budapesti kormányzathoz. A külpolitika hagyományos, hivatalos csatornái ebben a helyzetben szűk mozgásteret kínáltak. Ezért kapott megnövekedett jelentőséget az a rugalmasabb, „puha” eszköztár, amelybe a kultúra- és sportdiplomácia is beletartozott.[1]

Tanulmányom ezt a folyamatot egyetlen életpálya, Gedényi Mihály (1908–1988) szakmai tevékenységén keresztül vizsgálja, különös tekintettel olimpiai szerepvállalására. Gedényi diákszervezeti vezetőként, az Országos Testnevelési Tanács (OTT)[2] iskolai és olimpiai ügyek előadójaként, az 1936-os berlini olimpián a magyar csapat vezetőségi tagjaként, sajtóreferensként és tolmácsként, majd a második világháború után a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) munkatársaként olyan pozíciókat töltött be, amelyek a sportéletet, az államigazgatást és a külkapcsolatokat egyszerre érintette.

Tézisem szerint a sport nem csupán nevelési és imázsépítő eszköz volt, hanem olyan puha diplomáciai csatorna, amely konkrét személyeken keresztül működött: nyelvtudásukon, szervezői kompetenciájukon és sajtókapcsolataikon. Ennek a legjobb példája Gedényi 1936-os sajtóreferensi és tolmácsi szerepe, amelyben a sportdelegáció a Külügyminisztérium és a Magyar Távirati Iroda (MTI) felé is kapcsolódott. Ugyanez a kapcsolati tőke a szocialista rendszerben már gyanúoknak bizonyult.

A vizsgálat korlátait érdemes előre rögzíteni. Az OTT iratanyaga hiányos, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) fondján belül csak kis hányadot tesz ki, és az évtizedek során komoly károkat szenvedett. Gedényi tevékenységéről ezért részben visszaemlékezések, szépirodalmi írásai és életrajzi lexikonok,[3] részben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) iratai nyomán készült feldolgozások tájékoztatnak. Az állambiztonsági jelentések egyértelműen ellenségesek, csak kritikával használhatók, de a karrierre és az életmódra vonatkozó, átszűrhető információkat is tartalmaznak.[4]

AZ OLIMPIAI PÁLYA KEZDETEI: DIÁKSZERVEZETEKTŐL AZ OTT-IG

Gedényi 1908. június 16-án született Budapesten szerény, munkás-hivatalnoki családban: apja napszámos, később fűtő és hivatalszolga volt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1934-ben magyar–francia szakos tanári oklevelet szerzett; államtudományi doktorátusát 1942-ben szerezte Pécsen (más források ezt 1934-re teszik).[5]

A fordulatot az egyetemi évek hozták meg számára: nyelvtudásának köszönhetően több diákszervezet vezetőségébe beválasztották. A Magyar

[1] Romsics Gergely: *Összeomlás és útkeresés, 1917–1920. A magyar külpolitikai gondolkodás útjai.* Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 13.)

[2] 1913. szeptember 14-től 1941. augusztus 13-ig működött. 1928-ban az OTT olvasztotta magába az addig független társadalmi testületként működő MOB-ot.

[3] Gedényi Mihály. In: *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991).* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 301.

[4] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-11526; Sz-5736 (Gedényi Mihály, illetve Ábrányi Aurél ügye).

[5] *Magyar Életrajzi Lexikon i. m.* 1994, 301.

Nemzeti Diákszövetség[6] külügyi osztályvezetője, a Nemzetközi Diákszövetség (CIE)[7] végrehajtóbizottsági tagja, 1933–34-ben pedig sportosztályának elnöke lett. A két világháború közötti egyetemi életet a bajtársi egyesületek határozták meg. Tagja volt Turul Szövetségnek,[8] más diákszervezetek munkájának súlypontja a nemzetközi diákmozgalmi kapcsolatokra esett.[9] A különböző politikai színezetű mozgalmakkal való együttműködés számára eszköz volt: a Budapesten rendezett nagyobb ifjúsági versenyek színvonalát szolgálta. A diákszervezetek sokkal inkább a korszakra jellemző társadalmi mobilitás eredményeként és fórumaként kerültek Gedényi fókuszába. Ebben az értelmezésben az ideológiai megosztottság közepette kereste azt a szűk, szakmai alapú mozgásteret, amelyben nyelvtudása és szervezői képessége érvényesülhetett.

1934-től 1938-ig az OTT-ban vállalt állást az iskolai és olimpiai ügyek előadójaként. Az OTT a VKM mellett működő testület volt, amelynek hatásköre a testnevelés és a sport állami irányítására terjedt ki. Gedényi feladatai közé számos világverseny szervezése tartozott, közben a *Testnevelés*ben publikált, és a *Fáklya* című lapban is jelentek meg írásai. 1935–1936-ban a *Magyar Sport Almanach*[10] és a *Testnevelés* munkatársa is volt. A hivatalnoki és a publicisztikai munka kettőssége később a sajtóreferensi szerepben teljesedett ki nála.

AZ OLIMPIA MINT KÜLPOLITIKAI ESZKÖZ

A Horthy-korszak kultúrpolitikai elitje a „magyar feltámadás" fő bázisát a kultusztárcában látta. A kultuszminisztérium az antant nyomására háttérbe szorult honvédelmi és külügyi feladatkörök egy részét is magához vonta, költségvetési hányaduk egy részével együtt. Ez a sportra is szerencsésen hatott: az állami költségvetésben a kultuszminisztérium szabályozta az olimpiai részvétel forrásait, és időben megkezdte azok elkülönítését a következő játékokra.

A korabeli gondolkodásban megfogalmazódott, hogy a „négyszáz esztendő után független" Magyarország legfontosabb, külpolitikában használható eszköze a külföldi partnerek felé az olimpia. A Bethlen-kormány külpolitikája eleinte a német–olasz vonalat szorgalmazta, és ezt a sport is tükrözte: a korszak nemzetközi sporttalálkozói közül messze a legtöbbet az olaszokkal és a németekkel mérkőztünk. Ottlik György 1920-as tanulmánya az új külügyi állományról[11] a régi rend „tanzattachéi"[12] helyett olyan szellemi arisztokratákat képzelt el, akik tudásuk, és nem származásuk révén kerülnek a diplomáciába. Gedényi pályája ebbe a keretbe jól beleillik: származása alapján nem a hagyományos elithez tartozott, de nyelvtudása, szervezői rátermettsége és kommunikációs képességei révén olyan szerepekbe került, amelyek korábban a külügyi apparátushoz tartoztak. Mindez része volt a világháborút követő koncepciónak, amely során újabb társadalmi rétegeket emeltek be az államigazgatásba és a hivatali területekre. Nem véletlen, hogy Buda fejlődése ekkor vett lendületet, hiszen az új, magasabb életszínvonalat elérő polgárosodott rétegeket itt helyezték el. Így nyerte el többek között a ma ismert formáját Újbuda, amely 1934-től Szentimreváros néven kezdett el önálló kerületként funkcionálni. Annak ellenére, hogy több építész dolgozott itt – például Medgyaszay István[13] – egységes városrendezési koncepció érvényesült.

Az olimpia ugyanakkor nemcsak lehetőség, hanem teher is volt. A gazdasági világválság idején a VKM és az OTT költségvetési zavarokba keveredett, és kérdésessé vált, hogy a Los Angeles-i olimpiára egyáltalán el tudnak-e küldeni sportolókat. A részvétel végül csak országos gyűjtéssel és az amerikai magyarok segítségével valósulhatott meg. A budapesti olimpiarendezés gondolata napirenden

[6] A két világháború közötti Magyarország egyik meghatározó, egyetemi és főiskolai hallgatókat tömörítő szervezete volt. A szervezet 1929-ben alakult meg azzal a céllal, hogy a különféle egyetemi diákszervezeteket és bajtársi szövetségeket közös platform alá rendezze.

[7] A Nemzetközi Diákszövetség (Confédération Internationale des Étudiants, CIE) nemzetközi diákszervezet volt, amely a két világháború közötti időszakban, 1919 és 1940 között időszakban vált jelentőssé.

[8] 1919. augusztus 3-án alapították a budapesti Tudományegyetemen. Országos szintű felsőoktatási diákszervezetté nőtte ki magát, amely a csúcsidején (az 1930-as években) mintegy 40 ezer tagot számlált.

[9] Lásd bővebben Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak*. *Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023.

[10] A magyar sporttörténet egyik legfontosabb hivatalos évkönyve. Az igazi, átfogó sorozat 1925-től indult el Zuber Ferenc szerkesztésében, és évente jelent meg.

[11] Andrássy Gyula: Előszó. In: Ottlik György: *Milyen legyen az új magyar diplomácia*. Budapest, OMKE, 1920.

[12] A társasági életben az olyan úriember, aki kiváló tánctudása és kifogástalan modora miatt a bálok, fogadások nélkülözhetetlen és központi alakja.

[13] Medgyaszay István (1877–1959): magyar építész, szakíró.

maradt, de a Nemzeti Stadion terve nem valósult meg. 1941-ben csak a redukált kivitelű Nemzeti Sportcsarnok épült fel.[14]

BERLIN 1936: A NAGY PRÓBA

A rendezés elnyerése és a politikai háttér

A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1931. április 26-án Barcelonában döntött az 1936-os játékok helyszínéről, Berlin 43:16 arányban győzött Barcelona ellen. Németország ekkor még a Weimari Köztársaság keretei között működött, de a nemzetiszocialista párt már érezhetően erősödött. 1933 júniusában, a bécsi közgyűlésen Theodor Lewald,[15] a német szervezők vezetője kijelentette, hogy tiszteletben tartják az olimpiai szabályzatot, és a német származású üldözöttek számára is lehetővé teszik a részvételt. Ennek reményében a bizottság meghagyta Berlin rendezési jogát.

A németek a szervezésben és a létesítményeket illetően is kitettek magukért: a Reichssportfeld százezer néző befogadására volt alkalmas, a vitorlázók Kielben kaptak külön szállást, a nyitóünnepségen pedig a delegációk többsége a német tisztelgést választotta.

A magyar küldöttség és Gedényi szerepe

Az 1936-os berlini olimpia magyar szempontból rekordot jelentett. A küldöttség 216 sportolóból állt (197 férfi és 19 nő), ezzel a harmadik legnagyobb volt. Az olimpikonok száma pedig közel megnégyszereződött az 1932-es Los Angeles-i játékokhoz képest. A csapatot Kelemen Kornél[16] vezette. Gedényi Mihály a vezetőség tagjaként, Kelemen „jobbkezeként" sajtóreferensként és tolmácsként (kiváló franciatudásának köszönhetően) utazott ki.

A sajtóreferensi megbízás különleges helyzetet teremtett. Gedényi ebben a minőségében a Külügyminisztérium felé is ellátott feladatokat, és az MTI-vel is kapcsolatban állt. A sport és a diplomácia határán álló szerepkör pontosan azt a hibrid működést testesítette meg, amelyet a „puha" külpolitika sajátosságaként említettünk: a sportdelegáció egyszerre volt versenyző csapat és az ország hivatalos képviselője, és a tájékoztatás, a tolmácsolás, a kapcsolattartás ennek megfelelően nem pusztán technikai kérdés volt.

A logisztikai feladatok mellett Kelemennek és Gedényinek egy politikai–szakmai feszültséget is kezelnie kellett. A berlini követ, Sztójay Döme[17] katonaként a csapat sikereit a honvédség sikereiként próbálta beállítani, ezért a két szakembernek őt valamilyen módon „semlegesítenie" kellett. A beszámolók szerint ez a konfliktus a polgári és a katonai sportszemlélet ütközésének színtere lett Berlinben, és a vita az 1930-as évek végén egyre élesebbé vált.

Az eredmények és a siker okai

A magyar sportolók tíz arany-, egy ezüst- és öt bronzérmet szereztek, ezzel az éremtáblázat harmadik helyét foglalták el a németek és az amerikaiak mögött, és 134 olimpiai pontot gyűjtöttek. A legeredményesebb magyar Kabos Endre kardvívó volt, aki egyéniben és a csapattal is aranyat nyert. A férfi vízilabda-válogatott megvédte címét, Csák Ibolya magasugrásban, míg Elek Ilona tőrvívásban szerezték meg az első két magyar női olimpiai aranyérmet. Arany született még birkózásban, 100 méteres gyorsúszásban Csik Ferenc, ökölvívásban Harangi Imre, az egyetlen ezüstöt pedig Berzsenyi Ralph lövészetben szerezte. Csík Ferenc aranyérmére fontos kitérnünk, amely világszenzációt jelentett. Az akkor a versenyszámot uraló japánokat győzte le – a dobogóra így is két japán úszó az ezüstérmes Masanori Yusa és a bronzérmes Shigeo Arai álhatott fel.

A siker titka többek között abban rejlett, hogy az 1930-as évek közepén a gazdasági válságból való kilábalás nyomán nőtt a magyar sport pénzügyi mozgástere, javultak az infrastrukturális feltételek, és a politikai vezetés is támogatta a sportot. Ehhez járult a szakmai háttér fejlődése: a Testnevelési Főiskola színvonalas edzőképzést biztosított, az edzőtáborok 1928-tól állandósultak, kiépült a sportorvosi ellenőrzés. A Horthy-rendszer a sportot a fiatalok nevelése szempontjából is hasznosnak tekintette,

[14] Zeidler Miklós: A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XXVI*. Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Főváros Levéltára, 1997, 9–87.

[15] Theodor Lewald (1860–1947): német sportdiplomata. Az első világháború után a német sport intézményrendszerének kiépítésében vállalt fontos szerepet. A náci hatalomátvétel után helyzete ellentmondásossá vált. Apai nagyanyja zsidó származása miatt a faji törvények alapján veszélybe került. Ennek ellenére az olimpia szervezésében formálisan megtarthatta vezető szerepét.

[16] Kelemen Kornél Dr. (1885–1962): ügyvéd, sportpolitikus, országgyűlési képviselő és államtitkár volt, aki az olimpiai mozgalomban is aktívan tevékenykedett

[17] Sztójay Döme (1883–1946): szerb származású magyar politikus, diplomata és katona.

amely emellett a trianoni sebek enyhítésére is alkalmas volt.

Gedényiről fennmaradt egy történet a kieli vitorlásversenyekhez kapcsolódó díszvacsoráról. A történet szerint Kelemen Kornélt, Muzsa Gyulát[18] és Albrecht főherceget[19] hívták meg, de a főherceg az utolsó pillanatban lemondta a részvételt. Kelemen Gedényit ajánlotta a helyére azzal, hogy a mintegy ötszáz fős rendezvényen úgysem tudja senki, hogy az aranyszegélyű meghívóval érkezőt Mihálynak vagy Albrechtnek hívják. Gedényit a főasztalhoz vezették, Karl Dönitz mellé, a „főherceg" szűkszavúan válaszolgatott, a fagylaltnál pedig a tengernagy rangjelzései felől érdeklődött. Az ebéd végén tizenöt német tiszt járult elé, hogy kezet rázzon egy „valódi Habsburggal". Kelemen utólag elismerően nyilatkozott: szerinte Gedényi „szemtelenül feltalálta magát".[20]

Felmerül a kérdés, miként kerülnek egy vitorlásverseny helyszínére a magyar delegáció képviselői. Az 1936-os regatta mérföldkő volt a sportág történetében, mivel ekkorra sikerült először teljesen egységes, nemzetközi szabályrendszert kialakítani az olimpiai osztályok számára. 26 nemzet 169 versenyzője – 166 férfi és 3 nő – a vitorlás versenyek tiszteletére Kiel kikötőjében egy hanza kereskedő hajón is égett az olimpiai láng.

1936 Magyarországot Heinrich Tibor[21] képviselte a versenyszámban. Az „Einhandjoleekat"[22] sorsolás útján osztották ki, Heinrich hajója a Königsberg lett.[23] A csapat további három tagja, Izsák Olivér, Kovács Béla és Uhl Raoul voltak.[24] A versenyt végül Németország nyerte Peter Bischoff vezetésével, ugyanakkor Magyarország is jól szerepelt a versenyen Heinrich a hetedik helyre futott be, ami a magyarországi vitorlássport lehetőségeihez mérten rendkívül jó volt.

A történet ugyan kritikát igényel: Dönitz 1936-ban a tengeralattjáró-flotta parancsnoka volt (Kapitän zur See), tengernagyi rangot csak 1939-től viselt, házigazdai szerepe pedig nem igazolt. Ennek ellenére forrásunk alátámasztja az esetet, logikailag, pedig beilleszthető az eset az események folyamába. A történet azt a képet mutatja, amelyet a környezete Gedényiről őrzött és amely összhangban áll a róla szóló forrásokkal, információkkal: a nyelvtudás, a helyzetfelismerés és az improvizáció embere volt, aki a protokollon belül a tájékoztatás és a kapcsolatépítés nem hivatalos csatornáit is használni tudta.

AZ INTÉZMÉNYI KERETEK ÁTALAKULÁSA 1938 UTÁN

Gedényi OTT-beli munkája 1938-ban zárult le, amikor a miniszterelnökségi sajtóirodára került (saját későbbi bevallása szerint 1939-től 1942-ig dolgozott ott).[25] A sportirányítás ezekben az években gyorsan militarizálódott: az 1939-es törvénycikk a testnevelési felügyelőségeket katonai parancsnokságokká alakította, az 1941. évi kormányrendelet megszüntette az OTT-t, helyébe a német mintájú IHNETOSZ lépett, és a források a kultusztárcától a honvédelemhez vándoroltak. Gedényi ebben a környezetben más minőségben maradt sikeres: sajtósként részt vett a Délvidék visszafoglalásánál, katonai kitüntetést kapott, és ekkoriban bontakozott ki írói pályája is (1942-ben *Üstökös a Bakonyban*, 1943–44-ben a *Magyar Múzsa* szerkesztése). Későbbi visszaemlékezéseiben ezt a korszakot a csalódás időszakaként írta le. Az az intézményi háttér, amelyben a sportdiplomácia a polgári, nyelvtudásra épülő szakemberekre támaszkodott, 1938 után elkezdett marginalizálódni.

1948: GEDÉNYI A MAGYAR OLIMPIAI BIZOTTSÁGNÁL

A második világháború után Gedényi a kultuszminisztérium testedzési osztályára került. A háborút követően, már 1945. április 28-án Hajós Alfréd vezetésével létrejött a Magyar Olimpiai Társaság, amelynek a helyét 1947. február 16-án a átvette az újra önálló szervezetté váló Magyar Olimpiai Bizottság. Jámbor Alajos elnökletével,[26] legfontosabb

[18] Muzsa Gyula (1862–1946): gyógyszerész, a Magyar Olimpiai Bizottság társelnöke, illetve elnöke, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyar tagja.
[19] Albert Ferenc József főherceg Habsburg–Tescheni (1897–1955): osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg.
[20] *Mai Nap*, 1990/24, 1990. 01. 29.
[21] *Nemzeti Ujság*, 1936/138, 1936. 06. 18., 6.
[22] Nyitott, kabin nélküli és tőkesúly nélküli vitorlás hajó, amelyet egyetlen személy kezel.
[23] Olimpiai hírszolgálatunk mai jelentései. *8 Órai Ujság*, 1936/172, 1936. 07. 29., 8.
[24] A versenyzőket a Balatoni Yacht Club, a Budapest Sportegylet Vitorlás Yachtszakosztálya és a Királyi Magyar Yacht Club támogatta a versenyre való felkészülésben. *Vízi Sport*, 1936/4, 1936. 04. 1.
[25] *Magyar Életrajzi Lexikon i. m.* 1994, 301.
[26] Jámbor Alajos (1900–1982): 1947–1948 között volt a magyar Olimpiai Bizottság elnöke. 1919-ben a III. kerületi Munkástanács tagja, a közellátási népbiztosság dolgozója volt. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, 1921-ben tért haza. 1945 januárjától Budapest alpolgármestere, illetve a Legfelsőbb ötös Sportbizottság (LöS) tagja lett. Későbbiekben a Magyar Országos Torna Szövetség társelnöke is lett. 1947-ben azonban a párton belüli tisztogatás utolérte. Az MKP SZB határozatának értelmében eltávolították

feladata a londoni szereplés előkészítése volt.[27] Gedényi tisztségére a források eltérően hivatkoznak: helyenként igazgatóként említik, 1946–1948 között viszont munkatársként hivatkoznak rá, az olimpiai és sportügyek referenseként, a MOB sajtókapcsolataiért felelős személyként.[28] A korszak viszonyait figyelembe véve nem meglepő az affiliációk közötti eltérés, nem kizárt, hogy ezeket akár egyszerre, egy időben is betöltötte.

Ebben a minőségében vett részt az 1948-as St. Moritz-i téli és a londoni nyári olimpián a magyar csapat ügyintézőjeként; munkájáért a Köztársasági Érdemérem ezüst fokozatával tüntették ki. A szerepkör más jellegű volt, mint a berlini: míg 1936-ban a sajtóreferensi és tolmácsi munka a küldöttség külső megjelenítéséhez kapcsolódott, 1948-ban elsősorban igazgatási-szervezői feladatokról volt szó. A MOB önállósága rövid életű volt: 1948 áprilisában az Országos Sporthivatal elnökének határozata alapján a hivatal keretein belül működött tovább, vagyis újra állami fennhatóság alá került.[29] Gedényit az állambiztonsági iratok szerint 1949-ben „a párt követelésére" váltották le. Egy besúgói jelentés korrupcióval magyarázza ezt, de a vád kizárólag ellenséges hangvételű, utólag készült jelentésből ismert, igazolása további levéltári kutatást igényel.[30] Sportvezetői pályája a negyvenes évek végén lezárult, 1950 és 1957 között építőipari vállalatoknál dolgozott.

MEGHURCOLTATÁS ÉS AZ ÁBRÁNYI-ÜGY (1956–1962)

Az 1956-os forradalom Gedényi addigi nemzetközi kapcsolatait gyanúokká változtatta. 1956 novemberétől a Magyar Vöröskereszt külügyi osztályán dolgozott, a Bécsbe érkező külföldi segélyek hazaszállítását szervezte, és két bécsi küldöttségben tolmácsként is részt vett.

1957 elejére két központ alakult ki a Magyar Vöröskereszten belül. Az egyik tömörülés Horváth László, a sajtóosztály vezetője, a másik Gedényi Mihály, a Külügyi Főosztály vezetője körül szerveződött. Erről egy 1957-es, a *Vöröskereszt belső helyzetéről* című jelentés adott számot, amit a Géza fedőnevű ügynök írt.[31]

Gedényi és Horváth személye a pozíciójukból fakadóan is foglalkoztatta az elhárítást, valamint annak a ténye, hogy szoros kapcsolatban álltak és gyakran tárgyaltak a nemzetközi szervezet munkatársaival. A jelentésben a nyugati segélyeket konkrét és átvitt értelemben is eszközként azonosították: „[…] segély érkezik a Vöröskereszthez, annak osztása gyarapítaná – ha a hibákat kiküszöböljük – a szervezet tekintélyét."[32] Egy másik jelentés szerint Gedényi kémtevékenysége abban is megnyilvánult – Pálvölgyi fedőnevű ügynök jegyzése szerint –, hogy albumot készített a Vöröskereszt részére.

Az állambiztonság 1957 tavaszán az internálását kezdeményezte „reakciós, jobboldali" beállítottságra hivatkozva. Hivatalos preventív őrizetbe, 1957. július 18-án került. Ezt követően internálták, majd egy évet töltött három helyen (Gyűjtőfogház, Kistarcsa, Tököl),[33] amit rendőri felügyelet alá helyezés követett.

Gedényi személye 1961-ben került újra fókuszba. A letartóztatás közvetlen háttere az Ábrányi-ügy volt. Ábrányi Aurél budapesti újságírót és kereskedőt, 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztálya szervezte be, 1950-től azonban a francia és amerikai hírszerzés szolgálatába állt, és Budapesten kémcsoportot szervezett. Ábrányit 1961 októberében a Gerő László vezette különítmény erőszakkal Bécsből Magyarországra hurcolta.[34] Három nappal később, 1961. október 16-án a katonai rendőrség Gedényit is őrizetbe vette. Ábrányi 1956 novemberében „beszervezte"; Gedényi vallomása szerint bécsi tartózkodása alatt a sajtófogadáson találkozott régi ismerősével, fél órát beszélgettek, kémtevékenységre azonban nem kérték fel.[35] Neve Ábrányi noteszében szerepelt,

vezérigazgatói posztjáról. Ebben az évben az Egyesült Államokba emigrált, haláláig cukrászdát üzemeltetett Los Angelesben.

27 Keresztényi József: *A MOB története I–II. I. 75 éves olimpiai mozgalmunk. II. Iratok a Magyar Olimpiai Bizottság történetéhez. (Dokumentumok) 1894–1970*. Budapest, Testnevelési Tudományos Tanács, 1970.

28 *Magyar Életrajzi Lexikon i. m.* 1994, 301.

29 Keresztényi *i. m.* 1970.

30 Gedényi 1949-ben a párt nyomására kényszerült távozni tisztségéből. Leváltásának indokaként egy besúgói jelentés korrupciót említ, ám ez az állítás kizárólag egy később keletkezett, kifejezetten ellenséges hangvételű dokumentumban szerepel az Ábrányi-üggyel kapcsolatban. ÁBTL O-11526; Sz-5736 (Gedényi Mihály, illetve Ábrányi Aurél ügye).

31 Moór Vivien: Hatalmi korrekció a Magyar Vöröskereszt szervezetében, 1957–1959. *Modern Magyarország. ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Programjának folyóirata*, 2025., 91–102.

32 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-10-11373-1958. *„Géza jelentése" a Vöröskereszt belső helyzetéről.* 22.

33 Internálásra vonatkozó parancs, amelyet Pálfi József őrnagy és Harangozó Szilveszter százados rendelt el. Ábrányi ügyhöz kapcsolódó. ÁBTL O-11526; Sz-5736 (Gedényi Mihály, illetve Ábrányi Aurél ügye).

34 A rejtélyesen aktív III/I–7. osztály. Ilkei Csaba: *Televíziósok, rádiósok és állambiztonság*, Budapest, Szerzői kiadás, 2015, 27–28.

35 *Uo*.

ez volt a fogvatartás tényleges oka. Feltehetően Ábrányi lehetséges kontaktként írta fel Gedényi nevét, annak érdekében, hogy kiterjessze és erősítse kapcsolatrendszerét.

Az 1962. június 19-i ügylezáró javaslatban a kémelhárítás (BM II/2 osztály) szerint beszervezése nem történt meg, a jogi szakvélemény felmentő ítéletet valószínűsített,[36] ezért az eljárást megszüntették.[37] A fogva tartás hosszát a források eltérően adják meg: emlékirata szerint 117 napot töltött magánzárkában, az életrajzi összefoglalók négy és fél hónapot említenek.[38] Az ügy az olimpiai tevékenység szempontjából abban érdekes, hogy a sport- és sajtóvilág egykori, szakmai alapú kapcsolatai a szocialista rendszerben gyanúra adtak okot: a nemzetközi nyelvtudás, a sajtókapcsolatok és a külföldi ismeretségek előbb szakmai tőkét jelentettek, később viszont bizonyítékként fordíthatták ellene.

Szabadulása után Gedényi fordítóként dolgozott. 1958-tól az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda külső munkatársa, 1966-tól 1972-es nyugdíjazásáig az Építésügyi Tájékoztatási Központ fordítója volt.

1988. július 5-én hunyt el Budapesten. A rendszerváltás után munkásságát elismerték: lakóházán 1993 óta emléktábla őrzi az olimpiai mozgalomban kifejtett munkájának emlékét, Budapest XI. kerületének díszpolgára lett, posztumusz megkapta a Krúdy Gyula-emlékérmet (1992) és a Petőfi Sándor Sajtószabadság Díjat (2000).[39]

Gedényi Mihály olimpiai tevékenysége három, jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az első, az 1930-as évek közepéig tartó időszakban diákszervezeti nemzetközi tapasztalatai révén jutott be az OTT-be, ahol az iskolai és az olimpiai ügyek előadójaként dolgozott. A második, 1936-os szakaszban a berlini olimpián a magyar küldöttség sajtóreferenseként és tolmácsaként a sportdiplomácia gyakorlati képviselőjévé vált, olyan helyzetben, ahol a polgári és a katonai sportszemlélet, a hivatalos külpolitika és a sportdelegáció érdekei szorosan összefonódtak. A harmadik, 1946–1948-as szakaszban a MOB munkatársaként ügyintézőként vett részt a téli és a londoni nyári játékokra utazó csapat szervezésében.

Pályája három főbb mozzanatban körvonalazható. A Trianon utáni magyar külpolitika „puha" eszköztára nem pusztán elméleti konstrukció volt: a sport konkrét, nyelvtudással, szervezői kompetenciával és kapcsolati tőkével rendelkező személyeken keresztül működő diplomáciai csatornaként funkcionált. Másodszor az intézményi háttér átalakulása – a militarizálódás 1938 után kiszorította, a hozzá hasonló szakemberek más pályák felé fordultak. Harmadszor azt, hogy a nemzetközi kapcsolati tőke értéke politikai rendszerfüggő: ami 1936-ban szakmai előny volt, 1961-ben gyanúok lett. Az olimpiai szerepvállalás értékelése a források hiányossága és torzítottsága miatt csak óvatosan lehetséges, a teljes feltárás további levéltári kutatást igényel.

[36] 1962. június 19-én Hazai Jenő r. ezredes, a BM II/2 osztályvezetőjének egyetértésével Peredi Rezső r. őrnagy alosztályvezető és Waldhausel Ottó r. főhadnagy javaslatot tett Németi József r. ezredes főosztályvezetőnek Gedényi személyi dossziéja lezárására. Ábrányi ügyhöz kapcsolódó. ÁBTL O-11526; Sz-5736 (Gedényi Mihály, illetve Ábrányi Aurél ügye). 138.

[37] *Uo*.

[38] Gedényi Mihály: *A fogoly száma: 1551*. Magánkiadás, Budapest, 1991.; Gedényi Mihály: *Egyszáztizenhét nap magánzárkában a Gyorskocsi utcában (1961–1962).* Budapest, Püski, 2001.

[39] Gedényi Mihály. *Névpont*, https://www.nevpont.hu/palyakep/gedenyi-mihaly-8386f (Utolsó letöltés ideje: 2026. november 9.)

Kovács Balázs

„[…] ha megírná az igazat, akkor iszonyú károkat okozna a pártnak”

Pszichobiográf megközelítés Andics Erzsébet fiatalkorához

A Tisztelt Olvasó egy bizonyos fokig kísérletnek van kitéve, amennyiben teljes egészében elolvassa ezt a tanulmányt. Jelen sorok szerzője nem kíván már a kezdet kezdetén szabadkozni, de szükségesnek tartja leszögezni, hogy mélyreható pszichológiai ismeretek hiányában – maradva a kaptafánál – történettudományi megközelítésű munkát közöl Andics Erzsébetről. Annyiban azonban mégis eltérő, legalábbis nem szokványos műfajú írásról lesz szó, hogy a biográfia egy forrásdokumentum felhasználásával, annak kontrollforrások és szakirodalmi bázis általi egybevetésével, valamint – kezdetleges – pszichobiográf alapú vizsgálatával mutatja be a Magyar Tudományos Akadémia első női rendes tagjának fiatalkorát.

Az ötvenes évek teljhatalmú tudományos és kulturális vezetőjéről bántóan kevés tudományos összegzés született ez idáig, pedig munkássága, szinte a teljes 20. századot felölelő életének ismeretlen elemei számos, az egész magyar történelmet érintő kérdésben közelebb vihetnének bennünket a válaszokhoz. Adott egy életút, amelynek elején – a proletárdiktatúra idején – látunk egy fiatal „forradalmárt”, amit egy megaláztatástól sem mentes bírósági procedúra és börtönidőszak követ. A számára váratlanul érkező fogolycsere-egyezmény, majd az azt követő, két évtizedes szovjetunióbeli élet együttesen mély elköteleződést eredményezett Andics Erzsébetben. A visszaemlékezések, az elérhető források alapján zsigeri gyűlölettel állt mindenhez, ami az 1945 előtti Magyarországra emlékeztette. A kommunista történettudományban és (tudomány)politikában kivételes életutat járt be, ennek ellenére sohasem írta meg az életrajzát. Pontosabban fogalmazva: hagyatékából előkerült egy mintegy másfél szerzői ív terjedelmű, interjúalapú visszaemlékezés, amely sajnálatos módon torzóban maradt. Forrásértéke viszont rendkívül értékes, és egy „egyszerű” biográf ismertetésnél többre is jól felhasználható.

A történészi oldal mellett szükséges kitérni a pszichológiai vonatkozásra is. Az egyéni kutatások mellett idén egy új pszichobiográf kutatásba is bekapcsolódott e sorok szerzője. Az imént említett forrás pedig arra sarkalta, hogy az életrajzi ismertetés mellett a korábbiakban felmerült kérdések megválaszolására pszichológiai alapú vizsgálatnak is alávesse Andics önéletrajzát. A tanulmány célja egyértelműen azon belső motivációk megértése, amelyek arra késztették a fiatal nőt, hogy csatlakozzon a munkásmozgalomhoz –, amennyiben döntését valóban meggyőződés vezérelte. Arra is választ keres, miért hatotta át egész életét a Horthy-rendszer iránti gyűlölet, valamint, hogy az 1980-as évekből visszaemlékezve mennyire tekinthető őszintének saját életútjának ismertetése. Mennyire a politikus, és mennyire a magánember beszél belőle? Vajon a sziklaszilárd külső mögött megjelennek-e az érzelmek is az önéletrajzban?

Határozottan kijelenthető, hogy a tanulmány kísérleti jellegű: a pszichológiát alapul vevő részek hipotézisként értelmezendők. A feltett kérdések megválaszolásában a később ismertetett módszertan kíván segítséget nyújtani a mélyebb megértéshez, de annyi bizonyosan elárulható – ahogy a címben is olvasható –, hogy az önéletrajz csak részleges válaszokat ad, és azokat is csupán egy bizonyos időszakra vonatkozóan.

HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

A felvázolt téma összetettsége szükségessé teszi, hogy áttekintsük az Andics Erzsébet életéről született tudományos munkákat, valamint a pszichobiográfia mint módszertan magyarországi szakirodalmát. Az előbbi ismertetés természetszerűleg az andicsi életpálya első negyedének, a születéstől a fogolycsere-egyezményig tartó időszaknak a bemutatására összpontosít, de a legtöbb munka egyébként a teljes életszakaszra fókuszál.

Az 1986-ban elhunyt Andics Erzsébet első életrajzi összefoglalásait a történész pályatársak (korabeli frazeológiával élve: harcostársak) közölték memoárokban vagy rövid biográfiákban.[1] Egyetlen ismert, jelentős interjúját még életében, 1972-ben adta E. Fehér Pál újságírónak, de ebben a saját életére kevésbé reflektált, inkább a történettudomány helyzetét és változását „elemezte" 1945-től a hetvenes évekig.[2] Andics életéről az első részletesebb visszaemlékezést a veje, Farkas Vladimir közölte a rendszerváltás évében kiadott önéletrajzában.[3] Ebbe a körbe tartozik Vass Henrik 2003-ban megjelent, hasonló jellegű kiadványa is, aki több helyen személyes élményeit összegezte az általa nagyra tartott Andicsról.[4]

Tudományos igénnyel minden valószínűség szerint Romsics Ignác kezdett először foglalkozni az egykori akadémikussal.[5] A 2011-ben megjelent átfogó historiográfiai monográfiájában az akadémikus életrajzát is ismertette.[6] Emellett valamennyi historiográfiai munka kitér Andics pályájára, de néhány sorosnál hosszabb életrajzi ismertetés egyikben sem szerepel.

Az elmúlt időszakban már többen is kutatták Andics életét, illetve behatóan foglalkoztak vele. A szerzők közül mindenekelőtt Baráth Katalin munkássága emelhető ki, aki a Szilágyi Adrienn által szerkesztett, a Magyar Történelmi Társulat elnökeit bemutató, 2018-ban megjelent kötetében az életrajz részletesebb ismertetésén túl az 1921-es Andics-pert, valamint – az általunk is vizsgált – trauma és elköteleződés problémakörét[7] is bemutatta. Baráth tanulmánya több szempontból is meghatározó viszonyítási pontként szolgál jelen tanulmány gondolatmenete számára. A munka kibővített, részletesebb változata a történész doktori disszertációjából szerkesztett 2021-es monográfiájában is[8] megjelent. Legutóbb pedig egy női akadémikusokat bemutató, kétkötetes kiadványban közölt életrajzot Andicsról, amelyben a szűk terjedelmi keretek között is igyekezett áttekinteni a teljes életpályát.[9]

Az életrajzok sorából kiemelendő még Miklós Dániel *Sic transit gloria mundi?* című tanulmánya, amiben az Andicsról készült – és korábban említett – nekrológokat ismertette.[10] A rövidebb életrajzi elemeket tartalmazó munkák közül e helyütt több nem kerül kiemelésre, viszont bátran ajánlhatjuk a Baráth Katalin által írt biográfia végén található jegyzéket, amelyben a szerző egybegyűjtötte a témához kapcsolódó írásokat.[11]

A historiográfiai áttekintésekben nem gyakori, hogy a forrásadottságra is kitérünk, de egy fontos szempont miatt most kivételt teszünk. Andics Erzsébet személyes hagyatéka a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban található.[12] Eddig mindössze Romsics Ignác hivatkozott konkrétan a most kiemelt Andics-féle önéletrajzra,[13] míg Baráth Katalin több helyen említette az irategyüttest,[14] de kiemelte, hogy kutatni még nem volt lehetősége benne. A hagyaték – említés szintjén – Csunderlik Péter munkájában is megjelenik,[15] de az önéletírásról nem tesz említést. Jelen sorok szerzője feltehetően elsőként végezhetett átfogó kutatást Andics Erzsébet teljes hagyatékában 2024 és 2025 között. E forráskutató munka eredményeire, valamint egy új módszertani megközelítés kezdeti alkalmazására támaszkodva vállalkozunk

[1] Ember Győző: Andics Erzsébet 1902–1986. Megemlékezések. *Magyar Tudomány*, 1986/11, 891–893., Erényi Tibor: Andics Erzsébet 1902–1986. *Párttörténeti Közlemények*, 1986/2, 188–190.
[2] E. Fehér Pál: A magyar történettudomány gondjai. Beszélgetés Andics Erzsébettel. *Kritika*, 1972/5, 14–15.
[3] Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredes voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990, 51–52.; 56–59.; 68.; 73–74.; 82–85.; 100–101.
[4] Vass Henrik: *Egy életút a 20. században. Találkozásom a történelemmel*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete–Glória Press Kiadó, 2003, 130–131.
[5] Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2008.
[6] Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 574–575.
[7] Baráth Katalin: „Higgyék el nekem, nem a tapsaikra vágyom". Jelenetek Andics Erzsébet életútjából. In. *Hét társulati elnök*. Szerk. Szilágyi Adrienn. Budapest. Magyar Történelmi Társulat – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018, 175–206.
[8] Baráth Katalin: *A történetírás terhe. A magyar historiográfia rendhagyó története*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2021, 112–142., Baráth Katalin: *Történészi identitáskonstrukciók 1947–1968. Egyéni és kollektív önelbeszélések szövegközpontú megközelítései*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013.
[9] Baráth Katalin: Andics Erzsébet. In. *Nők a tudomány fellegvárában. Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián, 1949–2021. I. kötet*. Szerk. Hay Diana – Palasik Mária – Schadt Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2024, 398–406.
[10] Miklós Dániel: Sic transit gloria mundi? – Nekrológok Andics Erzsébetről. *Napi Történelmi Forrás,* 2019. július 1. https://ntf.hu/index.php/2019/07/01/sic-transit-gloria-mundi-nekrologok-andics-erzsebetrol/ (Megtekintés dátuma: 2026. október 2.)
[11] Baráth *i. m.* 2014, 406.
[12] Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) Andics Erzsébet iratai. 911 f.
[13] Romsics Ignác: *A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014, 12.
[14] Baráth *i. m.* 2018, 176., Baráth *i. m.* 2021, 113.
[15] Csunderlik Péter: *Egy különleges közép-európai történész – Hanák Péter pályaképe*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2023, 291.

Andics életrajzának ilyen szempontú megírására.

A pszichobiográfia mint önálló tudományos műfaj jellegzetes műfaji sajátosságokkal rendelkezik.[16] A vizsgálódás terepe egy jelentős vagy közérdeklődésre számot tartó személy (politikai, történeti vagy művészeti szereplő) biográfiája, amelynek keretében a pszichológiai kutatás az adott személy személyiségfejlődésének feltárására, illetve rekonstruálására törekszik. Az életút megrajzolásában a „miértek" kerülnek előtérbe:[17] a vizsgálat a cselekvések összefüggéseinek, okainak és következményeinek feltárására összpontosít. A puszta feltételezéseken túlmutató, erősebb bizonyításra törekvő „pszichobiográfus" rekonstruálja az általa választott személy életét és annak egyes aspektusait. Ennek során nem megfellebbezhetetlen igazságot hirdet, hanem hitelességre törekvő, történeti és lélektani szempontokat egyaránt érvényesítő képet kíván rajzolni az adott személyről.

A módszer magyarországi elsajátításában élen jár Kőváry Zoltán, aki több munkája mellett[18] önálló monográfiát is szentelt a pszichobiográfiának.[19] Irodalmi oldalról közelítve, de a pszichohistória alapjaira is kitérő Bálint Ágnes munkássága szintén kiemelendő, aki Kőváry mellett a módszertani alapok kidolgozásában is jelentős szerepet játszott.[20]

A téma történeti oldaláról még kiemelendő a Vonyó József által szerkesztett, a történeti életrajzok számos aspektusára kitérő, módszertani alapokig elmenő tanulmánykötet, amelyben Kőváry és Bálint egy–egy[21] témába vágó tanulmánya mellett Kövér György[22] és Gyáni Gábor[23] is foglalkozott a kérdéssel. Bár külön módszertani alfejezetet szentelünk a feldolgozás hátterének, érdemes kijelölni, hogy az elemzés döntően Bálint Ágnes monográfiájára, valamint Kőváry Zoltán *A pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban* című tanulmányára épült.[24]

MÓDSZERTANI SAJÁTOSSÁGOK

A pszichobiográfiát történettudományi szempontból olyan interdiszciplináris megközelítésként értelmezhetjük,[25] amely kísérletet tesz a kiemelt életút történeti rekonstrukciójára az egyén döntéseinek, cselekedeteinek és magatartásának értelmezésével.[26] A módszer sajátja, hogy az egyént nem önmagában, hanem az őt körülvevő társadalmi, politikai, kulturális és családi kapcsolatrendszerében vizsgálja. Ennek következtében a pszichobiográfiai elemzés nem választható el teljesen a történeti kontextus rekonstruálásától sem, a vizsgált személy életútjának értelmezése csak az időszak társadalmi normáinak, intézményes kereteinek és perszonális kapcsolatainak figyelembevételével válhat történetileg megalapozottá.[27]

A pszichobiográfia alkalmazásának egyik legfontosabb feltétele ezért a megfelelő forrásbázis kialakítása. A vizsgálat során felhasználhatók az egyén által írt személyes források – így esetünkben az önéletrajz, továbbá naplók, levelek, visszaemlékezések és feljegyzések –, valamint a személytől függetlenül keletkezett források: hivatalos iratok, sajtóforrások, kortársak visszaemlékezései.[28] A különböző forrástípusok összevetése lehetővé teszi, hogy az egyén saját önértelmezése és a róla kialakult kortársi, illetve utólagos rekonstrukciók összevethetővé váljanak. A pszichobiográfia ebből

[16] Schultz, William Todd – Lawrence, Stephanie: Psychobiography: Theory and Method. *American Psychologist*, 2017/5, 434–445.
[17] Bálint Ágnes: *Pszichobiográfia és irodalom*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2014, 23.
[18] Lásd többek között Kőváry Zoltán: *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig.* Budapest, Oriold és Társai, 2012.
[19] Kőváry Zoltán: *Pszichobiográfia. Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Budapest, Oriold és Társai, 2014.
[20] Bálint i*. m.* 2014, 15–40.
[21] Bálint Ágnes: A pszichobiográfia hozzájárulása az életrajzírás elméleti kérdéseihez. „Nagyfelbontású" vs. „kisfelbontású" életrajz. In. *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József. Pécs – Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2017, 92–110.
[22] Kövér György: Az élet sokfélesége, a rajz egysége? In. *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József. Pécs – Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2017, 25–45.
[23] Gyáni Gábor: Historical agency. A szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In. *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József. Pécs – Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2017, 46–56.
[24] Kőváry Zoltán: A pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban. In. *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József. Pécs – Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2017, 56–91.
[25] Vö. Izsák Anikó: Történettudományi műfaj-e a pszichobiográfia? *Korall*, 2017/69, 208–214.
[26] Bálint *i. m.* 2014, 16–20.
[27] Kövér *i. m.* 2017, 26.
[28] Bálint *i. m*. 2017, 29.

a szempontból nem különül el a történettudomány alapvető forráskritikai beállítottságától, sőt azok következetes alkalmazására épül.

A források értelmezésekor kiemelkedően fontos az önéletírás és az emlékezés konstrukciós jellegének figyelembevétele. Az egyén által saját életéről létrehozott narratíva nem tekinthető az események közvetlen és torzulásmentes lenyomatának. Az önéletrajzi elbeszélés szükségszerűen válogathat: hangsúlyokat alakít ki, bizonyos eseményeket kiemelhet, míg másokat háttérbe szoríthat, és gyakran utólagos jelentést tulajdoníthat a korábbi élethelyzeteknek.[29] Hasonlóképpen, a kortársak visszaemlékezései sem tekinthetők önmagukban megbízható, tényszerű bizonyítékoknak, mivel azok keletkezési körülményei, időbeli távolságuk, szerzőjük – vélt vagy valós – érdekei és saját történeti helyzetük egyaránt megváltoztathatják tartalmukat. A pszichobiográfiai kutatás ezért nagy jelentőséget tulajdonít a különböző források összevetésének és az egymást megerősítő, illetve egymásnak ellentmondó adatok feltárásának.[30]

Az egyén életútja egyszerre hordoz az időszakra jellemző társadalmi és kulturális mintákat, valamint az egyéni tapasztalatokból fakadó sajátosságokat. A pszichobiográfiai megközelítés ezért alkalmasnak bizonyulhat annak vizsgálatára, hogy a jelentősebb történeti folyamatok miként jelentek meg egy konkrét ember életében (lásd a munkásmozgalom), milyen lehetőségeket és korlátokat teremtettek számára (karrier kontra ideológiai elköteleződés), és nem mellékes, hogy az egyén miként reagált mindezekre. A kísérlet akkor lehet – reményeink szerint – sikeres, ha a kutatás nem valamely általánosított paradigmába helyezi az egyént, hanem megvizsgálja, hogy az általános társadalmi struktúrák miként váltak egy konkrét életút tapasztalatává.[31]

A módszer egyik meghatározó sajátossága, hogy az egyéni cselekvések történeti magyarázatát nem egyetlen okra vezeti vissza.[32] Az életút egyes eseményei és döntései rendszerint több, egymással összefüggő tényező eredményeként alakultak. Ezek között egyaránt szerepet játszhatnak az egyéni tapasztalatok, a családi és társadalmi környezet, az intézményi keretek, az aktuális helyzetből fakadó lehetőségek és korlátok, valamint a perszonális kapcsolatok. A pszichobiográfiai elemzés ezért a történeti magyarázat multikauzális jellegéhez kapcsolódik. Nem szükségszerű, hogy egyetlen döntő mozgatórugó feltárására törekedjünk, mivel az egyéni cselekvés hátterében álló eltérő tényezők egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk.

A történeti elemzés szempontjából különösen fontos az időbeliség kérdése is. Az egyén életútját nem lehet kizárólag egy adott időpont vagy esemény alapján értelmezni és meghatározni. A korábbi tapasztalatok, a családi és társadalmi háttér, valamint az életút során kialakuló kapcsolatok és konfliktusok egyaránt befolyásolják a későbbi cselekvéseket. Ugyanakkor határozottan kerülendő az utólagos, determinisztikus magyarázat, amely a jelenből visszamenőleg szükségszerűnek tekint egy korábbi döntést. A történeti személy cselekvési lehetőségeit mindig az adott történeti pillanat kontextusában szükséges értelmezni és bemutatni. Ebből a szempontból a pszichobiográfia fontos módszertani követelménye a történeti szereplő saját jelenének rekonstruálása, vagyis annak a feltárása, hogy az adott személy milyen információkkal, tapasztalatokkal és lehetőségekkel rendelkez(het)ett egy-egy döntési helyzetben.[33]

A pszichobiográfiai módszer szükségképpen magában hordozza a kutatói interpretáció problematikusságát.[34] A fennmaradt forrásokból nem minden esetben vezethető le közvetlenül és teljes bizonyossággal a történeti személy belső motivációja, és nem minden esetben rajzolódik ki személyiségének akkori képe sem. A kutató következtetéseket fogalmazhat meg, amelyek érvényességét a rendelkezésre álló források, a történeti kontextus és az alkalmazott értelmezési keret együttesen alakítják. Következésképpen a pszichobiográfia tudományos értékét nem az adja, hogy végleges magyarázatot kínál a vizsgált személy cselekedeteire, hanem az, hogy ellenőrizhető források alapján új összefüggésekre irányítja rá a figyelmet.[35]

[29] Bálint *i. m.* 2014, 29.
[30] *Uo*. 28–30.
[31] Gyáni *i. m.* 2017, 54., Kőváry *i. m.* 2017, 88.
[32] Kőváry *i. m.* 2017, 59.
[33] Bálint *i. m.* 2014, 33–34.
[34] Kőváry *i. m.* 2017, 82–87.
[35] Kőváry *i. m.* 2011, 749–752.

retorki.hu

A módszer alkalmazásakor ebből következően meghatározó jelentőségű az úgynevezett kutatói visszacsatolás. A módszert alkalmazóknak, tehát nekünk, óvakodnunk kell a vizsgált történeti személyről előzetesen kialakított vélemény befolyásától és attól a veszélytől is, hogy a későbbi életesemények ismeretében visszavetítsünk bizonyos többletismeretet a korábbi életszakaszokra, akár az illető fiatalkorára.[36] A kutató értelmező szerepe ettől függetlenül nem szüneteltethető, de módszertani eszközökkel ellenőrzés alatt tartandó. A történettudomány számára ez azért válik lényegessé, mert a pszichobiográfiai jelleg csak akkor őrizheti meg tudományos megalapozottságát, ha az interpretáció minden ponton visszavezethető a forrásokhoz és a feltárt történeti környezethez.[37]

Kísérletünk nem abban áll, hogy a hagyományos biográfiaírást pszichológiai magyarázatokkal helyettesítjük, hanem az andicsi életút kezdeti szakaszában a személyes tapasztalatok és a történeti struktúrák kapcsolatát kívánjuk alaposabban vizsgálni. Ily módon a módszer alkalmazását nem önállóan, hanem a kontrollforrások bevonásával, kontextualizálásával, szerves egységként használjuk. Ebben az értelemben a pszichobiográfia nem váltja ki a történettudomány módszertani eszköztárát, hanem azt – reményeink szerint – csupán az egyéni tapasztalat és cselekvés vizsgálatával egészíti ki.

ÉLETRAJZI ELEMEK: ANDICS ERZSÉBET FIATALKORA A FOGOLYCSERE-EGYEZMÉNYIG (1902–1922)[38]

Andics Erzsébet 1902. június 22-én született Budapesten, kispolgári családban. Édesapja, Andics Dávid szakácsként, illetve vendéglősként dolgozott. Édesanyja, Reichardt Erzsébet háztartásbeli volt. A család vegyes egyházi kötelékkel rendelkezett: az apa az evangélikus, az anya a római katolikus felekezethez tartozott. Andics Erzsébetnek két nővére – Margit és Gabriella – volt.

Gyermek- és fiatalkorát Budapesten töltötte. Margithoz hasonlóan tanulmányait ő is a Veres Pálné Gimnáziumban folytatta egészen kényszerű eltávolításáig. Andics saját, tudatos életszakaszának kezdetét az első világháború kitöréséhez kapcsolta. 1914-ben tizenkét éves volt, amikor a háború következtében családjának korábbi, viszonylag rendezett anyagi helyzete fokozatosan megrendült. Édesapja bevonult, a család egzisztenciális körülményei pedig a háborús évek alatt rohamosan romlottak.[39] Ezt követően a szerényebb életkörülmények arra kényszerítették az édesanyját, hogy egy Ó utcai udvari lakásba költözzön a három lánnyal.

Tizenöt éves korában, 1917-ben idősebb nővérével, Margittal együtt munkát kellett vállalniuk. Irodai alkalmazottként dolgoztak, miközben középiskolai tanulmányaikat magánúton folytatták. Andics politikai érdeklődésének kibontakozása is erre az időszakra tehető. Andicsék 1917-től kapcsolódtak be a Galilei Körbe, bár erről saját visszaemlékezésében nem tett említést. Visszaemlékezése alapján nővérével már fiatalkorában rendszeresen olvastak újságokat, és élénken figyelték az oroszországi forradalmakról érkező híreket is. Az 1917-es februári, majd különösen az októberi bolsevik forradalom eseményei erős érzelmi és politikai hatást gyakoroltak rájuk.[40] A bolsevikok győzelmében az első világháború lezárásának és a tömeges szenvedés megszüntetésének lehetőségét látták. Andics 1917 végén vett részt először munkásgyűlésen, amelyet a Szociáldemokrata Párt rendezett a régi Városháza nagytermében.[41] Visszaemlékezése szerint a rendezvény és az oroszországi forradalomról szóló előadás rendkívüli lelkesedést váltott ki belőle.

1918-tól Andics és nővére eszményképként tekintettek a Galilei Kör azon tagjaira, akik háborúellenes és forradalmi tevékenységükért a hadbíróság elé kerültek. Az 1918. október 31-i őszirózsás forradalmat ezért személyes reményekkel fogadták. A polgári demokratikus forradalomhoz olyan társadalmi változások megvalósulási reményét is fűzték, amelyek tényleges véghezvitelére a politikai vezetés végül nem vállalkozott. Az ebből fakadó kiábrándulás hozzájárulhatott ahhoz, hogy a fiatal

[36] Bálint *i. m.* 2014, 34.
[37] *Uo*. 23.
[38] Az életrajz ismertetésénél csak abban az esetben tettünk hivatkozást, ha annak forrás- vagy szakirodalmi háttere eltér a korábban ismertetett munkáknál.
[39] Andics Erzsébet: *Önéletrajzi feljegyzések*. 1982. PIL 911 f. Andics Erzsébet iratai. 28. doboz. 1.
[40] *Uo*.
[41] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. IV/B.* Szerk. Erényi Tibor – Mucsi Ferenc – S. Vincze Edit – Kende János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969, 2.

lány politikai elképzelése egyre határozottabban a kommunista mozgalom felé forduljon.[42]

A fordulatot 1918 novemberének második felében, a Szovjet-Oroszországból hazatért magyar internacionalistákkal való találkozásai, majd a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása jelentette. Andics különösen jelentős élményként emlékezett vissza Rabinovics József előadásaira,[43] amelyek az októberi forradalomról, a magyar internacionalisták részvételéről és az oroszországi polgárháborúról szóltak. A decemberben megjelenő *Vörös Újság* cikkei tovább erősítették politikai meggyőződését.

Ekkoriban nővérével együtt felismerte, hogy a mozgalmi tevékenységhez – elmondása szerint – mélyebb politikai és „elméleti" ismeretekre volt szükségük. Részt vettek az újjáalakult Galilei Kör marxista szemináriumán, és intenzíven tanulmányozták a hozzáférhető szocialista irodalmat. Jelentős hatást gyakorolt rá ekkoriban Szabó Ervin több írása, August Bebel *A nő és a szocializmus* című munkája,[44] később pedig Lenin *Állam és forradalom* című műve is.[45]

1919 februárjában a kommunista vezetők és Kun Béla letartóztatása újabb fordulatot jelentett az életében.[46] Andics és az ifjúkommunisták szolidaritásukat kifejezve többször felkeresték a fogvatartottakat. A Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása Andics számára a kommunista politikai program – bizonytalanságoktól sem mentes – győzelmeként értelmeződött.[47] A Tanácsköztársaság idején Andics és nővére bekerült a pártagitátorok számára szervezett központi tanfolyam hallgatói közé. A képzés résztvevői között többségben idősebb, úgynevezett mozgalmi tapasztalattal rendelkező párt- és szakszervezeti aktivisták voltak, az előadók között pedig az időszak kommunista politikai vezetői szerepeltek.[48] A tanfolyam elvégzését követően Andics pártagitátorként vett részt a kommunista párt rendezvényein, így többek között a Budapesti Központi Munkástanács („Ötszázas Tanács")[49] ülésein is.[50]

Az agitátori munka során vidéki tapasztalatokat is szerzett. Ennek keretében népgyűléseken ismertette a tanácskormány politikáját, és közvetlenül találkozott a paraszti társadalommal. Visszaemlékezése szerint egyes termelőszövetkezetekben lelkes fogadtatásban részesült, másutt – különösen a birtokos parasztság körében – lényegesen kisebb támogatást tapasztalt. Később a falusi hangulat romlását is érzékelte, amelyet a földosztás elmaradásával, valamint a rendszer növekvő belső és külső nehézségeivel hozott összefüggésbe.[51]

1919 júniusában Andics nővérével együtt küldöttként vett részt az I. Kommunista Ifjúmunkás Kongresszuson.[52] Visszaemlékezése szerint a kongresszuson a forradalmi irányvonal támogatása dominált. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az ifjúmunkás- és diákcsoportok szervezeti kiépítése is. Andics a IV. kerületi diák-ifjúsági csoport vezetője lett, miközben ugyanott Demény Pál irányította a fiatal munkások csoportját. A két csoport ellentétei eleinte rivalizáláshoz, később súlyos konfliktusokhoz vezettek.[53]

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jei bukása alapvető fordulatot jelentett a tizenhét éves lány életében. A rendszer összeomlása után döntés elé kényszerült: vagy elhagyja az országot (sokakhoz hasonlóan), vagy Magyarországon marad. Nővére emigrált, Andics azonban – emlékei szerint – Benedikt Ottóval folytatott beszélgetését követően a maradás mellett döntött.[54] A döntésnek közvetlen politikai következménye lett: néhány nappal később megbízást kapott az illegális kommunista munka megszervezésére a diákság körében.

[42] Andics *i. m.* 1982, 2–3.
[43] *Uo*. 2.
[44] Későbbi kiadásban lásd Bebel, August: *A nő és a szocializmus*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957.
[45] Szintén későbbi kiadásban lásd Lenin, Vlagyimir Iljics: *Állam és forradalom. A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai (1917).* Budapest, Szikra Kiadó, 1949.
[46] Andics *i. m.* 1982, 4.
[47] *Uo*. 4–5.
[48] *Uo*. 5.
[49] Hajdu Tibor: *Munkástanácsok 1918–1919-ben*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1958, 114–116.
[50] Andics *i. m.* 1982, 5.
[51] *Uo*. 6.
[52] *Uo*.
[53] *Uo*. 7.
[54] *Uo*. 8.

A Horthy-rendszer megszilárdulása után Andics bekapcsolódott a szocialista diákság legális szervezkedésébe is. Tevékenységük egyik fontos célja a kommunista eszmékkel rokonszenvező diákok és értelmiségiek legális keretek közötti összekapcsolása volt, elsősorban a szociáldemokrata mozgalom keretein belül. Különböző szakszervezetekben, így a pedagógusok körében is rendeztek előadásokat és vitákat,[55] amelyek során a nemzetközi munkásmozgalom éppen aktuális kérdéseit tárgyalták. Egyik legnagyobb rendezvényük az 1920 elején megtartott Ady-ünnepség volt, amelyen a *Nyugat* köréhez tartozó írókat szólították meg. A rendezvényen – többek között – Tóth Árpád, Földi Mihály és Feleki Géza is részt vett.[56]

1920 nyarán Andics későbbi férjével, Berei Andorral, valamint Lándor Bélával és Kovács Györggyel együtt kapcsolódott be a bécsi forradalmi emigráció kiadványainak hazai illegális terjesztésébe.[57] A külföldi (német, francia és olasz) sajtóból származó kommunista híreket lefordították és gépírással sokszorosították. A tevékenység fokozatosan a Glatter Józsefhez kapcsolódó illegális szervezkedés részévé vált. A hatóságok fokozódó megfigyelése miatt Andicsék az ausztriai emigráció mellett döntöttek.

Bécsi emigrációja alatt a kommunista ifjúsági csoportban végzett munkája révén számos, Magyarországról emigrált vagy ott korábban vezető szerepet betöltő aktivistával került kapcsolatba. Visszaemlékezése szerint a kommunista párt vezetői, köztük Landler Jenő, Lengyel Gyula és különösen Lukács György nagy figyelmet fordítottak rájuk.[58] Andics 1920-ban Berei Andorral együtt visszatért Magyarországra, hogy részt vegyen az illegális pártmunkában. A bécsi pártvezetőséggel, mindenekelőtt Landler Jenővel és Hirossik Jánossal kialakított kapcsolataik révén feladatuk a magyarországi kommunista szervezkedés újjászervezése volt. A munkát legális keretek között tervezték. Andics és Berei egyetemi hallgatóként felajánlották közreműködésüket az ifjúmunkások oktatásában, társadalomtudományi és természettudományi előadások szervezésében. Az effajta működés azonban hamar akadályba ütközött, részben Gál Benő, részben pedig a Demény Pál körül szerveződő csoport ellenállása miatt.[59]

A legális keretek között végzett tevékenységet követően marxista társadalomtudományi előadásokat szervezett a vasas ifjúmunkások körében, amelyek révén olyan fiatal szakmunkásokkal alakított ki kapcsolatot, akik közül többen már a háború alatti antimilitarista mozgalmakban, illetve a proletárdiktatúra működtetésében is részt vettek. 1921 elején újabb kommunista emigránsok tértek vissza Bécsből, köztük Vas Zoltán, Fehérváry Miklós, Török Zoltán és Kummer Zoltán.[60] Az illegális csoport saját nyomdai infrastruktúrát is létrehozott. Röplapokat készítettek, külföldről illegálisan behozott pártkiadványokat terjesztettek, és megkezdték a kommunista jelszavak elhelyezését a nagyüzemekben. Andics Bereivel együtt a csoport munkájának egyik irányítója lett.[61] A tevékenység 1921-ben rendőrségi letartóztatásokkal végződött. Egy Tatár Ferenc nevű fiatal vasmunkás elfogása után a rendőrség eljutott a csoport tagjaihoz, és tizenhat személyt állított rögtönítélő bíróság elé.[62]

Andics számára a letartóztatás és az azt követő bírósági eljárás életének egyik legmegrázóbb emléke lett. Visszaemlékezése szerint a rendőrségi fogvatartás során bántalmazták, ami miatt rabkórházba került. A statáriális eljárás ellenére a tárgyalás elhúzódott. Az ügyészség halálos ítéletek kiszabását szorgalmazta, különösen Berei Andor és Pelényi Ferenc esetében, miközben a vádlottak politikai meggyőződésüket – gyakorta teátrális eszközökkel – a bíróság előtt is hangoztatták.[63]

Végül a rögtönítélő bíróság Andics Erzsébetet, Berei Andort[64] és Vas Zoltánt tizenöt-tizenöt évi fegyházra ítélte.[65] A legsúlyosabb

[55] *Uo*. 9.
[56] Vitályos László: *Ady-bibliográfia 1896–1987. Kiegészítő kötet*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1990. 132–133.
[57] Andics *i. m.* 1982, 10.
[58] *Uo*. 11.
[59] *Uo*. 12–13.
[60] *Uo.* 14.
[61] *Uo*. 15.
[62] A kommunista röpiratterjesztők a rögtönítélő bíróság előtt. *Magyar Hirlap*, 1921. július 1., 2.
[63] Andics *i. m.* 1982, 18.
[64] Berei Andor 1921. július 29-én kezdte meg 15 éves fegyházbüntetését, eredetileg 1936. július 2-én szabadulhatott volna. PIL 911. f. 21. doboz.
[65] Botrány a statáriális bíróság ítélethirdetésén. Csendőrök tisztították meg a tárgyalási termet. *8 órai Ujság,* 1921. július 3., 6.

büntetéstől ugyan mindhárman megmenekültek, de a politikai tevékenységért kiszabott hosszú szabadságvesztés súlyos retorzió volt. Az ítélet kihirdetésekor a tárgyalóteremben és annak környezetében tiltakozás tört ki; a vádlottak mellett a hallgatóság egy része is nyíltan fellépett. A büntetés végrehajtását Andics Márianosztrán kezdte meg.[66] A női fegyházban szerzett tapasztalatairól szinte semmilyen információnk nincs, de biztosak lehetünk benne, hogy tovább mélyítették benne az ellenérzést a fennálló rendszerrel, valamint a klérussal szemben.[67]

Az 1922-es magyar–szovjet fogolycsere-egyezmény végrehajtása vetett véget Andics Erzsébet fogvatartásának. Az egyezmény előzményeihez tartozó 1920-as koppenhágai megállapodást követően 1921. július 28-án Rigában újabb magyar–szovjet fogolycsere-egyezményt kötöttek.[68] Ennek alapján a Szovjet-Oroszországban maradt magyar hadifoglyok hazatérését a Magyarországon fogva tartott orosz hadifoglyok, valamint egyes politikai foglyok és emigránsok cseréjével kapcsolták össze. Andics Erzsébet az egyezmény alapján 1922-ben szabadult, és Moszkvába távozhatott.[69] A Szovjetunióba kerülésének részletei kevéssé ismertek, de bizonyos, hogy Moszkvában szállásolták el a Berei-Andics párt,[70] ahol tanulmányait 1922–1923 között a Nyugati Népek Egyetemén kezdte el. A bő két évtizedes szovjetunióbeli tartózkodásról kevés közvetlen forrásunk van, ezért, valamint a visszaemlékezés időbeli végpontjához igazodva e lényegi ponton fejezzük be az életrajzi ismertetést.

AZ ÉLETRAJZ EGYES ASPEKTUSAINAK „PSZICHOLÓGIAI" MEGKÖZELÍTÉSŰ VIZSGÁLATA

A visszaemlékezés, amelynek teljes közlésétől e helyütt eltekintünk, számos ténybeli információval bővítette ismereteinket Andics Erzsébetről. Ennél azonban érdekesebb a szöveg alapszintű pszichológiai vizsgálata. Kutatásunk során tizenhárom pszichológiai taxonómiát alakítottunk ki, amelyek alapján elemezzük a szöveget.

Andics Erzsébet önéletrajzi feljegyzéseiben elsőként a csoportokhoz fűződő viszonyát vizsgáljuk. A szerző személyes tapasztalatait elsősorban közösségekhez, a politikai (kommunista) mozgalomhoz, valamint elvtársi kapcsolatokhoz és társadalmi konfliktusokhoz köti. Szembetűnő, hogy a családi, vallási és baráti közösségek feledésbe, vagy legalább is háttérbe szorultak. Az egyéni élmények Andicsnál szinte minden esetben kollektív tapasztalatként jelentek meg, az érzelmei pedig szorosan összekapcsolódtak, szinte eggyé váltak a közösség érzelmi állapotával.

Itt példaként említhetjük a kommunista mozgalommal való korai találkozását. Az 1917-es munkásgyűlés emlékét a szerző a résztvevők lelkesedésén keresztül idézte fel, miszerint „[s]oha nem fogom elfelejteni azt a határtalan lelkesedést, ami az egybegyűlteken úrrá lett."[71] A „szinte lángolt a zsúfolt terem" kép felerősíti a közösség érzelmi intenzitását.[72]

A közösséghez tartozás élménye később a kommunista mozgalomhoz fűződő kapcsolatában vált különösen hangsúlyossá. A mozgalmi lét vakmerőségét hangsúlyozó szerző a kommunista eszméhez való viszonyulást hitbéli kérdésként jelenítette meg, amikor mély meggyőződésről, életre szóló elköteleződésről vagy messianisztikus vágyódásról írt/beszélt.[73] A fogvatartottakra való visszaemlékezés során az ideológiai összetartozást a társak iránti szolidaritás és a kölcsönös támogatás erősítette. Itt kiemelendő, hogy nemcsak aktív, hanem passzív ágense is volt ezeknek az akcióknak. Az 1921-es per tárgyalási folyamatában Andics pátosszal teli hangnemben emlékezett vissza azokra, akik nyilvánosan kiálltak mellette és társai mellett. „A felénk áramló rokonszenv, a törvényszéki hallgatóság szinte példanélküli bátor kiállása mellettünk pedig egyenesen felelkesített bennünket."[74] Andics a fenyegetettség közepette is a közösségi élmény megélését és a kommunista összetartozás tudatát kapcsolta össze.

[66] Andics *i. m.* 1982, 19.
[67] *Uo*.
[68] A témáról lásd részletesen Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994/4, 3–49.
[69] Andics *i. m.* 1982, 18.
[70] Berei Andor 1923. december 27-i levele Andics Erzsébet édesanyjának, Reichardt Erzsébetnek. PIL 911. f. 24. doboz.
[71] Andics *i. m.* 1982, 1–2.
[72] *Uo*. 2.
[73] *Uo*. 2–4.; 15–19.
[74] *Uo*. 19.

A perszonális kapcsolatok terén több dimenzióról beszélhetünk. Rendkívül érdekes a családi viszonyok felfejtése a szerzőnél. Sem a szüleihez, sem a testvéreihez nem társítható egyetlen érzelmi megnyilvánulás sem. Fiatalabbik nővérét egyetlen helyen sem említette a visszaemlékezésben, míg Margitot csak a mozgalomba való belépés és az újságolvasás szeretete kapcsán hozta fel.[75] Bár édesanyjáról megemlítette, hogy áldozatkész volt az első világháború éveiben, ennél többet kapcsolatukról, az anya jelleméről vagy személyiségéről nem tudunk meg. Hozzátehetjük, hogy az említett szereplők közül kizárólag a kommunista mozgalom egyes alakjairól kapunk személyiségrajzot, általában hősies vagy degradáló éllel. Feltűnő, hogy Andics az édesapjáról semmit sem mond el, csak a családi életük felborulását, szegénységüket köti az apa háborús éveihez, ezáltal a saját nélkülözésükhöz. Bár elfogadhatjuk azt az alapállást, hogy a visszaemlékezés politikai tárgyú, szintén szokatlan, hogy a férjéről, akivel hatvan éven át élt házasságban (?), semmilyen utalást nem tesz. Berei az olvasó előtt csupán a mozgalom egyik fiatal, de jelentős tagjaként jelenik meg.

A perszonális élmények másik vetületénél, a mozgalomban való helykeresés esetében már több személyes, érzelmeket sem nélkülöző sort találunk. Kun Béla és társai lefogásánál „szeretetünk és tiszteletünk" jelenik meg,[76] Benedikt Ottót név szerint említi, olyan személyként, aki nagy hatással volt az életére, míg a proletárdiktatúra utáni időszakban „bátor" és „lelkes" kommunistákról beszélt.[77] A pozitív karakterábrázolás kizárólag az „elvtársak" esetében érvényes a szerzőnél, a család neutrális, míg a vélt vagy valós ellenség – amire később visszatérünk – gonosz.

Utóbbira kiváló példa Demény Pál értékelése. A mozgalmon belüli nézeteltérések, rivalizálások és konfliktusok ugyancsak jelentős szerepet játszottak. Demény Pál és a szerző közötti ellentét például a diákifjúsági és a fizikai ifjúmunkás-csoport együttműködésének meghiúsulásában jelenik meg. A szerző sérelmezte, hogy Demény „ellenségesen viselkedett a diákcsoporttal szemben és minden együttműködést megtagadott."[78] Ez a helyzet nehezen rekonstruálható, mivel a munkásmozgalom-történet rendkívül negatív színben tüntette fel Demény szerepét.[79] Ettől függetlenül azonban nem tudhatjuk, hogy Andics miként tekintett rá ebben az időszakban, így annak a lehetősége sem zárható ki, hogy visszaemlékezésében őszintén ábrázolta őt. Ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy Andicsnál háttérbe szorultak azok a személyek, akiknek szerepét a kommunista mozgalom hivatalos történetírása nem ismerte el vagy negatívan értékelte.

Rendkívül lényeges a szerző önképe a szöveg elemzésénél. Az önéletrajzban az egyéni élet értelmének megtalálása, az elköteleződés és a személyes felelősségvállalás központi jelentőségűvé vált. A politikai közegbe való bekapcsolódás meghatározó állomást jelentett személyes identitása kialakulásában. Andics a forradalmi események iránti kezdeti érdeklődésétől fokozatosan jutott el a határozott politikai elköteleződésig. A fordulatot az 1918 végén megismert kommunista eszmék jelentették, amit úgy fogalmazott meg, hogy „úgy éreztem, hogy az én fiatal életem értelmet és célt kapott."[80] A mondat erőteljesen értelmezhető az istenkeresés folyamatával is, ami az önazonosság és az életvezetés alapjait határozza meg.

Ennyiben biztosan őszinte volt Andics Erzsébet, viszont minden más esetben a politikus beszélt belőle. Tulajdonképpen egy robot szerepébe bújt még a nyolcvanas évek elején is, hiszen az eszmét leszámítva semmilyen érzelem nem olvasható ki belőle. A börtön, a megaláztatás vagy a bántalmazás egy elviselendő feladat, a „jó kommunista" személyleírásának alapja.[81] Bizonyosnak vehető, hogy tizenkilenc éves korában, elfogásakor súlyos bántalmazás érte, azonban erről is csak egy érzékletes leírást, valamint egy, a sajtó és a rendőrség felé kritikus kiszólást („régi tüdőbaj")[82] tett. Az állandó „harcosság", a szűnni nem akaró küzdelem szembeállította az erőset a gyengével,

[75] *Uo*. 1.
[76] *Uo*. 4.
[77] *Uo*. 15.
[78] *Uo*. 7–8.
[79] *Munkásmozgalomtörténeti Lexikon*. Szerk. Vass Henrik. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972, 344.
[80] Andics *i. m.* 1982, 3.
[81] *Uo*. 16–18.
[82] A történtek után három évvel, Esztergályos János szociáldemokrata képviselő kárhoztatta a szerveket országgyűlési felszólalásában kiemelve Andics Erzsébetet. Az eset kapcsán fülfájást és súlyos verést, valamint megfázást emlegettek, amire Andics tüdőbajként emlékezett vissza. Erről lásd részletesen Baráth *i. m.* 2018, 180–184.

a bátort a megalkuvóval, a vakmerőt a gyávával.[83]

Bő hatvan évvel az események után Andics Erzsébetben továbbra is a gyűlölet bizonyult a legerősebb érzelemnek. Az egész szöveg vonalvezetésében visszaköszön egy általános, már-már zsigeri utálat a Horthy-rendszer, az úgynevezett „urak", az egyház, valamint a szociáldemokraták és a „frakciós" kommunisták iránt. Az eszme mellett letett „eskü" tulajdonképpen egy mindig megfogalmazható „ellenességben" csúcsosodott ki. Bár nem állíthatjuk biztosan, de a „harcos" szellemiség mindinkább táplálta a folyamatos gyűlöletet, ami nemcsak politikai, hanem történészi (bár a kettő nála nehezen szétválasztható egyes időszakokban) munkásságában is tetten érhető.

Zárásként még két aspektusra érdemes felhívni a figyelmet. A létbiztonság kérdésének pszichológiai vetülete alapvetően a történet elején és a végén a legszembetűnőbb. Először az apa katonai behívója folytán érződő elszegényedés, mondhatni jólétből cselédsorba alacsonyodás, majd a halálos ítélet kiszabásának veszélye érintette meg Andicsot. Az előbbi esetben az anya áldozatkészsége, a korai munkába állás, valamint a radikalizálódás rajzolódik ki következményként. Az utóbbi esetben pedig a félelem megjelenítése helyett a kitartás és a hősiesség közvetett propagálása kerül előtérbe. Mindkét esetben a mélyreható érzelmi hatások közvetlen kifejezése helyett a politikai identitástudat megjelenítése válik meghatározóvá.

A visszaemlékezés egészét áthatja a történelmi jelentésadás. Az 1982-ben lejegyzett interjúban, illetve visszaemlékezésben Andics korábbi tevékenységét nem elszigetelt, személyes vagy morális történések, események sorozataként, hanem egy hosszú távú történelmi folyamat részeként értelmezi. Saját munkájáról azt írja, hogy az „elősegítette, mintegy »porhanyósította« a talajt"[84] a kommunisták későbbi küzdelmei számára. Ez a visszatekintés a fiatalkor személyes megélése helyett az egyéni életút utólagos értelmezésére és jelentőségének kihangsúlyozására épül, miközben a messianisztikus küldetéstudat is kifejezésre jut.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

„[…] ha megírná az igazat, akkor iszonyú károkat okozna a pártnak"[85] – írta Farkas Vladimir a rendszerváltás időszakában anyósáról, Andics Erzsébetről. A címként választott idézet esetében azonban a teljes mondat sokkal többet mond. Farkas úgy emlékezett, hogy „tudtommal lányai és unokái is bíztatták erre a munkára, amelyet rövid időn belül abbahagyott azzal az indoklással, hogy ha megírná az igazat, akkor iszonyú károkat okozna a pártnak, a Szovjetuniónak és az egész nemzetközi kommunista mozgalomnak."[86] 1982-ben elkezdte elmondani/megírni az életét Svéd Lászlónak, de az hamar, az első oroszországi tartózkodásnál abbamaradt/félbeszakadt.[87]

Bár sajnáljuk, megértjük az okát. Andics még 1982-ben sem tudott őszintén visszatekinteni az életére. Ehelyett lényegében a párt és a munkásmozgalom történetét mondta fel, amelynek alakulásában már annak első éveiben – ha csak korlátozott mértékben is –, de részt vett. A pszichobiográfiának nevezett elemzés azt a célt kívánta szolgálni, hogy bemutassa egy jelentős kommunista politikus és történész őszintétlen, érzelemmentes visszaemlékezését. A családtagok és a férj is kizárólag a mozgalom, illetve a párt szolgálatában betöltött szerepük révén jelentek meg az elbeszélésben. Gondolati kitérőként persze elképzelhetjük, hogyan élte volna meg Andics Erzsébet a rendszerváltást, és vajon „micsoda károkat okoz" a – már nem létező – pártnak, a – széthulló – Szovjetuniónak. Ennek hiányában azonban a torzóban maradt – vagy talán nem is teljes önéletrajznak szánt – visszaemlékezés *csupán* néhány adalékkal bővíti ismereteinket. Így legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy egyszer valaki – károkat sem okozva – Andics Erzsébet teljes biográfiáját megírja.

[83] Vö. Andics *i. m.* 1982, 14–15.; 16.
[84] *Uo*. 20.
[85] Farkas *i. m.* 1990, 100–101.
[86] *Uo*.
[87] A kézirat 1982. október 18-i keltezésű. A legépelt szöveg minden valószínűség szerint képmagnós felvétel leirata, amit Svéd László történész, a Párttörténeti Intézet főmunkatársa készített Andics Erzsébet lakásán. A beszélgetés forgatókönyve megtalálható Andics Erzsébet iratanyagában. Lásd PIL 911 f. 29. doboz.

Rapali Vivien Regina

Hálózatban

Ifj. Szendy Károly életútja

1951 júliusában Budapest egykori polgármesterét, id. Szendy Károlyt feleségével és kisebbik fia családjával együtt kitelepítették.[1] Idősebbik fia, ifj. Szendy Károly ugyanekkor az Erőmű Tervező Iroda Villamos Főosztályának helyettes vezetőjeként az ország egységes villamosenergia-rendszerének tervezésén dolgozott. Szakmai pályáját sem a család meghurcoltatása, sem a politikai fordulatok nem törték meg: 1955-ben megszerezte a műszaki tudományok doktora (DSc) fokozatot, 1963-ban a villamosenergia-hálózatok nemzetközi együttműködési rendszerének kialakításáért Kossuth-díjjal tüntették ki, 1970-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.[2]

A tanulmány ifj. Szendy Károly életpályáját rekonstruálja a családi háttértől és a műegyetemi évektől az amerikai ösztöndíjon át az akadémiai tagságig. Arra a kérdésre keresi a választ, milyen tényezők határozták meg a két politikai rendszert átívelő mérnöki karrier alakulását, és miként hatott egymásra ebben a folyamatban a családi örökség és a szakmai kompetencia. A cím kettős jelentésű: a „hálózat" egyfelől Szendy szakterületére, a villamosenergia-hálózatok tervezésére utal, másfelől arra a családi és kapcsolati hálóra, amely – hol előnyként, hol teherként – egész pályáját végigkísérte.

A HINTERSCHECK-SZENDY CSALÁD

Szendy Károly 1911. július 7-én született Hinterscheck Károly Lipót Béla Kálmán néven Budapesten. Édesapja, id. Hinterscheck Károly ekkor a székesfőváros közoktatási ügyosztályának segédfogalmazója volt, édesanyja Szendi Kornélia, Szendi Béla, a Dunagőzhajózási Társaság igazgatójának lánya.[3] A családfő az elsőszülött fiú világrajövetele után nem sokkal – felesége leánykori neve nyomán – Szendyre változtatta a család nevét.

A pesti iparos, kispolgári családból származó id. Szendy Károly 1885. szeptember 7-én született Budapesten, Hinterscheck Lipót józsefvárosi asztalosmester fiaként.[4] Másodéves joghallgatóként, 1905-ben díjnokként lépett a főváros szolgálatába, és a hivatali ranglétra valamennyi fokát végigjárva 1934 decemberében Budapest polgármestere lett.[5] Megválasztását követően a sajtóban megjelent méltató írások erőteljesen hangsúlyozták polgári származását, a névváltoztatásról azonban hallgattak.[6]

Polgármesterként a gazdasági válság alatt leállt fővárosi beruházások újraindítása és Nagy-Budapest megvalósításának előkészítése fűződik a nevéhez.[7] Bár magát a pártpolitika fölött álló igazgatási szakemberként határozta meg, 1938-tól hivatalánál fogva a zsidótörvények fővárosi végrehajtása is az ő felelősségi körébe tartozott.[8] A német megszállás után nyugdíjazását kérte, az ostrom idejét rejtőzködve vészelte át. 1951

[1] Palasik Mária: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése (1951–1953). *Századok*, 2015/6, [1363–1395.] 1385.; Sipos András: Szendy Károly polgármester, 1934–1944. In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950.* Szerk. Feitl István. Budapest, Napvilág, 2008, [201–217.] 217.

[2] Geszti P. Ottó: Szendy Károly (1911–1981). *Magyar Tudomány*, 1982. július, 550–551.

[3] Sipos *i. m.* 2008, 202. A szülők 1909-ben kötöttek házasságot, lásd *Az Újság*, 1909. december 5., 36.

[4] Sipos *i. m.* 2008, 201.

[5] *Uo*. 202–206.

[6] Lásd például Szendy Károly lett a polgármester, akinek megválasztásakor ősi szokás szerint megszólalt a belvárosi templom nagy harangja. *Nemzeti Újság*, 1934. 12. 15., 7.; Szendy Károlyt a főváros közgyűlése egyhangúlag Budapest polgármesterévé választotta meg. *Pesti Napló*, 1934. 12. 15., 6.

[7] Sipos *i. m.* 2008, 209–211.

[8] *Uo*. 216–217.

Ifj. Szendy Károly (1911–1981)
Forrás: Magyar Tudomány / Arcanum Adatbázis

júliusában a régi rendszer exponenseként feleségével és kisebbik fia családjával Alsóvadászra telepítették ki, ahonnan 1953-ban megtört egészséggel tért vissza, és még abban az évben elhunyt.[9]

GYERMEKKOR ÉS TANULMÁNYOK

Ifj. Szendy Károly gyermekkora egy hivatali ranglétrán lépésről lépésre feljebb jutó tisztviselőcsaládban telt. Középiskolai tanulmányait a II. kerületi reálgimnáziumban végezte.[10] Az 1928/29. tanévben iratkozott be a Magyar Királyi József Nádor Műegyetem gépészmérnöki osztályára. A fiatal mérnökjelölt az előírt nyolc félévet megszakítás nélkül végezte el, mindhárom szigorlatát kitűnő eredménnyel zárta, így 1932-ben kitűnő minősítésű oklevelet vehetett át. Ugyanebben az évben tanulmányi eredményei elismeréseként Fábián-féle jutalomdíjat kapott.[11]

SZAKMAI PÁLYÁJA

Egyetemi tanulmányai befejeztével a Székesfővárosi Elektromos Művek mérnökeként helyezkedett el,[12] majd egy féléves berlini ösztöndíj keretében a Siemens-műveknél szerzett gyakorlatot.[13]

A berlini félévet néhány évvel később egy szakmailag még jelentősebb tanulmányút követte. 1936 tavaszán tizenegy mérnök pályázott a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány három amerikai ösztöndíjas helyére.[14] Az egyik helyet ifj. Szendy Károly nyerte el a kis- és nagyfeszültségű hálózati rendszerek és az áramfejlesztő telepek tanulmányozására. Kézenfekvő volna a protekció gyanúja, hiszen munkáltatója a főváros vállalata volt, a főváros polgármestere pedig az apja, a levéltári források azonban nem erre utalnak: pályázata szabályos volt.[15] Kitűnő oklevele mellett benyújtott kutatási témája is a kor igényeihez illeszkedett: a rohamosan növekvő fővárosi áramfogyasztás és az egymástól elszigetelt hazai hálózatok idején az amerikai összekapcsolt villamosenergia-rendszerek tanulmányozása közvetlen gazdasági haszonnal kecsegtetett.[16]

Amerikai tanulmányútjára 1937-ben került sor, ugyanezen év decemberében pedig feleségül vette Szilvássy Máriát, Szilvássy Dezső, az Elektromos Művek igazgatójának lányát.[17] Amerikából hazatérve az Elektromos Művek Erőmű Tervezési Osztályára került, ahol 1938-ban főmérnökké nevezték ki. Az előléptetés néhány hónappal követte a vállalat igazgatójának lányával kötött házasságot: az időbeli egybeesés szembetűnő, a rendelkezésre álló forrásokból azonban nem állapítható meg, hogy a kettő összefüggött-e. 1940-ben kitűnő eredménnyel tette le a műszaki doktori szigorlatot, értekezése *A turbogenerátorok lengései* címmel készült.[18]

ERŐMŰ KÉTSZER

1944-ben helyettes üzemvezetőként a Mátravidéki Erőműbe helyezték át.[19] Az 1940-ben elkezdett beruházás 1944-re

9 *Uo*. 217.
10 Szendy Károly: *Életrajz* (1954. szeptember 23.). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Akadémiai Levéltár (MTA KIK AL), 200. Tudományos Minősítő Bizottság (TMB), Műszaki Tudományok Doktori 687/315. Szendy Károly.
11 *Uo*.
12 Geszti *i. m.* 1982, 550.; Szendy Károly: *Életrajz* (1954). MTA KIK AL 200. TMB 687/315. A Budapest Székesfőváros Elektromos Művei (BSzEM) a főváros 1914-ben létrehozott, önálló vagyonú áramszolgáltató vállalata volt. Történetéről lásd: Sali Emil: Budapest közműrendszerei. *Budapesti Negyed*, 1994/3, 218–243.
13 Az 1932/33. tanévben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt, lásd *A külföldi Magyar Intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1932–1933. tanévben.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934, 24.; Sipos *i. m.* 2008, 207.
14 Rapali Vivien Regina: *A Smith Jeremiás ösztöndíj. Magyar mérnök- és elitképzés a két háború közötti Magyarországon.* Budapest, RETÖRKI, RETÖRKI Könyvek 53., 2025, 74–81.; Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BMEL), a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Rektori Hivatalának iratai (JNMGE RH), 4/c, 52. cs. 931. sz./1941., 2298/1936. sz.
15 Szendy Károly: *Folyamodvány a Smith Jeremiás-ösztöndíj elnyerésére* (1936). BMEL JNMGE RH 4/c, 52. cs. 931. sz./1941.
16 Rapali *i. m.* 2025, 81–88.
17 Az esküvőről több fővárosi napilap is részletes beszámolót közölt, lásd például *Pesti Napló*, 1937. 12. 02., 11. Házasságukból négy gyermek született: Károly (1938), Gábor (1942), Mária (1944) és Dezső (1947). *Szendy Károly törzslapja*. MTA KIK AL 45. Személyzeti ügyek, 580/5., 1.
18 Szendy Károly: *Életrajz* (1954). MTA KIK AL 200. TMB 687/315.; Lévai András: Szendy Károly az MTA levelező tagja. *Műszaki Tudomány*, 1971/3–4, 283–286.
19 Szendy Károly: *Életrajz* (1954). MTA KIK AL 200. TMB 687/315.; Lévai *i. m.* 1971, 283.

lényegében elkészült, üzembe helyezésére azonban már nem került sor: a front átvonulása után a szovjet csapatok jóvátétel címén leszerelték és elszállították az erőmű berendezéseit.[20] Szendy így közvetlen tanúja volt annak, ahogy a háborús évek legnagyobb hazai erőmű-beruházása az indulás küszöbén semmivé vált. Apja ekkor már nyugalmazott polgármester volt, akinek neve – mivel a német megszállás után távozott hivatalából – nem fűződött a nyilas időszak fővárosi vezetéséhez.

A család a front elől nem menekült el, Magyarországon maradt. Az 1945 és 1947 közötti évekről – így esetleges igazolási eljárásáról – nem áll rendelkezésre forrás, pályája azonban komolyabb megszakítás nélkül folytatódott. 1948. január 1-jétől ismét a Mátravidéki Erőmű építésénél működött közre: az újjáépítésére alakult Mátravidéki Erőmű és Bánya Építési Rt. helyszíni építésvezetőjeként dolgozott.[21]

Id. Szendy Károly (1885–1953) a harmincas években. Forrás: Kiscelli Múzeum / Wikimedia Commons

KOSSUTH-DÍJ ÉS CSEND

1949 márciusában az újonnan megalakult Erőmű Tervező és Építő Iroda Villamos Osztályának vezetője lett, így visszatért a tervezői munkához, 1950-től pedig az átszervezett Erőmű Tervező Iroda Villamos Főosztályának helyettes vezetőjeként dolgozott. Emellett részt vett a Villamosítási Kutatási Bizottság és a Szabványügyi Hivatal szakbizottságainak munkájában, és a Mérnök Továbbképző Intézetben is oktatott. Az ötvenes évek elejéről a legbeszédesebb adat azonban elismeréseinek időzítése: az Akadémia 1951 januárjától tudóspótlékban részesítette, 1952-ben megkapta a Sztálin Vasmű emlékérem ezüst fokozatát, ugyanazon év októberében pedig a műszaki tudományok kandidátusa lett. A rendszer tehát éppen azokban az években ismerte el és emelte tudományos fokozatra, amikor apja kitelepítésben élt.[22] 1955-ben a műszaki tudományok doktora (DSc) fokozatot is megszerezte.[23]

Az ötvenes évek közepétől az ERŐTERV villamos osztályának vezetőjeként, később főszakértőjeként az egységes magyar villamosenergia-rendszer tervezésén dolgozott. Bevezette az erőművek közötti, a hálózati veszteségeket is figyelembe vevő gazdaságos terheléselosztást, 1963-tól pedig ő irányította

[20] *Révai új lexikona XIV. Mah–Nel.* Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits, 2004, 277.
[21] Szendy Károly: *Életrajz* (1954). MTA KIK AL 200. TMB 687/315.; Rapali *i. m.* 2025, 237–238.
[22] Szendy Károly: *Életrajz* (1954). MTA KIK AL 200. TMB 687/315.
[23] Lévai *i. m.* 1971, 283.

az első szovjet–magyar 400 kV-os távvezeték tervezését.[24]

Nélkülözhetetlenségét elsősorban az adta, hogy a hazai villamosenergia-rendszer összekapcsolásához, irányításához és szabályozásához szükséges számítási módszereket jórészt ő dolgozta ki, eredményeit 1967-ben monográfiában foglalta össze.[25] Nemzetközi szerepvállalása is jelentős volt: 1963 és 1968 között ő vezette a magyar delegációt a szovjet–magyar villamosenergia-átvitelről folyó szakértői tárgyalásokon, és a nagyfeszültségű hálózatok nemzetközi szervezetében (CIGRÉ) is dolgozott.[26] Munkásságát 1963-ban Kossuth-díjjal, 1970-ben akadémiai levelező tagsággal ismerték el.[27]

Levelező taggá választása alkalmából a *Műszaki Tudomány* négyoldalas méltatást közölt róla.[28] A szöveg a németországi tanulmányúttól az amerikai ösztöndíjon át aprólékosan sorra veszi szakmai eredményeit, családi hátteréről azonban hallgat. A Kádár-korszak akadémiai nyilvánosságában a Horthy-korszak „utolsó nagy" polgármesterének fia feltehetően csak családi hátteréből kiszakított, pusztán szakmai teljesítménye alapján megítélt mérnökként jelenhetett meg. Politikai tisztséget pályája során nem vállalt. 1981. november 20-án hunyt el Budapesten.[29]

ÖSSZEGZÉS

Ifj. Szendy Károly esetében a családi háttér megítélése a két korszakban gyökeresen eltérő volt. A pályakezdés idején a fővárosi tisztviselőcsaládból hozott kulturális és kapcsolati tőke kétségkívül előnyt jelentett: a fiatal Szendy a fővárosi Elektromos Műveknél helyezkedett el, és a vállalat igazgatójának lányát vette feleségül. Bár a házasság és az 1938-as főmérnöki kinevezés időbeli egybeesése feltűnő, arra, hogy előmenetelében személyes összeköttetései döntő szerepet játszottak volna, a források nem utalnak, pályáját kitűnő oklevele és szakmai teljesítménye önmagukban is magyarázzák.

1945 után ugyanez a kapcsolati háló teherré vált, amelyet azonban ifj. Szendy Károly szakmai nélkülözhetetlensége és a politikától távol tartott főszakértői szerepköre ellensúlyozott. Miközben apját és öccse családját 1951-ben kitelepítették, őt magát a kitelepítés nem érintette, sőt ezekben az években jelentős állami és akadémiai elismerésben részesült. Életútja így annak példája, miként válhatott a 20. századi Magyarországon a műszaki szakértelem a politikai korszakváltásokon átívelő szakmai folytonosság biztosítékává – akár a családi háttér ellenében is.

[24] *Uo*.
[25] Szendy Károly: *Korszerű hálózatszámítási módszerek.* Budapest, Akadémiai, 1967.
[26] Lévai *i. m.* 1971, 284.; Geszti *i. m.* 1982, 550–551.
[27] Geszti *i. m.* 1982, 550–551.
[28] Lévai *i. m.* 1971, 283–286.
[29] Geszti *i. m.* 1982, 550.

retorki.hu

Szénási Dorottya

„A föld nem ad hazát”

Flórián Tibor útja a háború utáni Európától az amerikai emigrációig

ABSZTRAKT

A tanulmány Flórián Tibor (1908–1986) magyar költő, publicista és rádiós életútját mutatja be, kitérve a bajorországi menekültévekre és az Egyesült Államokban folytatott tevékenységére. A Hoover Intézet Levéltárában őrzött személyi hagyaték, a levelezés, a bevándorlási dokumentumok és az emigráns sajtó alapján azt vizsgálja, hogy miként jutott el a háború utáni bizonytalan helyzetből a kivándorlásig, és miként alakult át a hazához fűződő kapcsolata az emigrációban. A fennmaradt levelekből kirajzolódik, hogy 1946 tavaszán még a hazatérést tervezte, néhány hónappal később azonban már a külföldön maradás lehetőségét mérlegelte. A kivándorlás 1948–1949-ben, a politikai fenyegetettség, a családi körülmények és a letelepedés gyakorlati feltételeinek együttes hatására vált valós alternatívává. Az amerikai években Flórián a Szabad Európa Rádió munkatársaként, és más, emigráns magyar kulturális szervezetek tagjaként tevékenykedett a magyarság ügyéért. A tanulmány kitér arra is, hogy a közéleti szerepvállalás milyen feszültségeket okozott az egyéni, magánéleti megélés szintjén. Az elemzést az 1970-ben írt, a tanulmány címét adó vers keretezi, amelyben Flórián a táj, az anyanyelv, az emlékek és az emigráns közösség otthonteremtő erejét is kétségbe vonja.

1. AZ EMIGRÁCIÓ MINT ÉLETTÖRTÉNETI FORDULAT

Flórián Tibor életútja egymásra rakódó történelmi határhelyzeteken vezetett át. 1908-ban született Selmecbányán, négyéves korától Erdélyben élt, a második világháború végén Németországba került, 1949-ben pedig családjával az Egyesült Államokba vándorolt ki. Amerikában íróként, a Szabad Európa Rádió (SZER) munkatársaként és az emigráns magyar kulturális élet szervezőjeként dolgozott.[1] Életútja nem csupán helyváltoztatások sora: példa arra is, hogyan alakítják át a politikai kényszerek az egyén viszonyát az otthonhoz, a nemzeti és kulturális közösséghez és a saját társadalmi szerepéhez.

A tanulmány alapvetően három kérdésre keresi a választ: hogyan értelmezte Flórián saját helyzetét 1945 és 1949 között, vagyis hogyan lett a háború végi menekülésből elhúzódó átmenet, majd kivándorlás? milyen gyakorlatok vették át az elveszített földrajzi otthon helyét az amerikai évek során? milyen magánéleti és családi következményekkel járt mindez?

A tanulmány külön hangsúlyt helyez az egyéni megélés-történetre, ugyanakkor nem törekszik arra, hogy az életút fordulatait egyetlen lélektani magyarázatra vezesse vissza, és utólagos pszichológiai diagnózist sem állít fel. Azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a fennmaradt dokumentumokban a hazatérés dilemmái, a politikai fenyegetettség érzékelése, az írói tevékenység folytonosságának igénye, a családi felelősség és az erdélyi magyar közösséghez fűződő kötődés. A kutatás mikrotörténeti nézőpontja összhangban áll azzal a szakirodalmi felismeréssel, hogy a hidegháborús magyar diaszpóra identitását az anyaországi politikai berendezkedéshez fűződő meggyőződések és a közöttük húzódó törésvonalak határozták meg leginkább.[2]

Az elemzés alapja a Hoover Intézet Levéltárában (Hoover Institution Library & Archives, HILA) őrzött Flórián Tibor-hagyaték (2006C18), amely

[1] Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006, 85–86.

[2] Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: *Tanulmányok a diaszpóráról*. Szerk. Kovács Nóra. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004, [9–24] 22.

levelezéseket, személyi és bevándorlási iratokat, életrajzi anyagokat és sajtókivágásokat tartalmaz.[3] A hivatalos dokumentumok az események rekonstruálásához nyújtanak támpontot, a levelek Flórián saját helyzetértelmezésébe engednek betekintést, de nem tekinthetők belső világa közvetlen lenyomatának: a megfogalmazást a címzett személye és az adott helyzet is befolyásolta. Ezért a tanulmány elkülöníti a dokumentálható életrajzi tényeket, a személyes önértelmezésből kirajzolódó tendenciákat és a kutatói értelmezéseket.

Az otthon fogalmát Flórián esetében ezért háromféleképpen érdemes értelmezni: a *földrajzi otthon* (Erdély, a táj és a helyi közösség), a *kulturális otthon* (a magyar nyelv, az irodalom és a magyar nyelvű nyilvánosság) és a *közösségi otthon* (a személyes kapcsolatok, az emigráns szervezetek és intézmények). A kérdés az, hogy a földrajzi otthon elvesztése után a másik kettő mennyiben tudta átvenni a funkcióját.

2. ERDÉLYI KÖTŐDÉS ÉS ÍRÓI IDENTITÁS

Flórián Tibor 1908. április 12-én született Selmecbányán, Hont vármegyében. Keresztlevele szerint római katolikus volt; apja, Flórián Gerő járásbíróként szerepel. Anyja a magyar nyelvű iratokban Jáhn (Jahn) Aranka néven (egy 1942-es igazolás „nemes" Jáhn Arankaként említi), a szlovák nyelvű keresztlevélben Zlatica Urbánová néven szerepel, és evangélikus vallású volt.[4] Apai nagyapja, Ernest Flórián az anyakönyvben földbirtokosként szerepel. A családi adatok művelt hivatalnoki-értelmiségi közegre utalnak.[5] Borbándi Gyula életrajzi közlése szerint Flórián négyéves korától Erdélyben élt, vagyis a család 1912 körül költözhetett át; a költözés oka a ma ismert iratokból nem állapítható meg.[6]

A gyermekkori helyváltoztatás önmagában nem bizonyít identitásválságot, de fontos háttér. Flórián felnőttként olyan régióhoz kötődött, amelynek állami hovatartozása a 20. században többször megváltozott. Trianon után román állampolgár lett és román katonai kötelezettség alá tartozott. 1941. március 3-án, egy Szamosújváron keltezett dokumentum szerint, a román hadseregben teljesített szolgálatot, utolsó rendfokozata tartalékos őrvezető volt. Észak-Erdély 1940-es visszacsatolását követően a területet átmenetileg katonai közigazgatás alá vonták, ezt követően az Országos Magyar Párt[7] szamosújvári tagozata nemzethűségi bizonyítványt állított ki Flórián számára. A dokumentum szamosújvári lakosnak és „magyar anyanyelvű író"-nak nevezi, ugyanezen az iraton a városi katonai parancsnokság a forradalmak és az „idegen uralom" alatti magatartását igazolja.[8] A városparancsnok megbízásából Szamosújváron polgármesteri előadóként dolgozott, 1942 decemberében a 76. honvéd bevonulási központ származási igazolványt állított ki a számára, mint tartalékos honvédre, 1943-ban pedig magyar állampolgársági bizonyítványt szerzett.[9] Ezek a fordulatok a jogi hovatartozást nem feltétlenül az egyéni identitással azonos módon alakították: egy erdélyi magyar értelmiségi számára a nyelvi, kulturális és helyi kötődés más természetű folytonosságot jelenthetett, mint az állampolgárság.

Flórián jogi tanulmányokat folytatott a kolozsvári egyetemen, miközben az irodalom fokozatosan központi szerepet kapott az életében. Első versei 1928-ban jelentek meg, a harmincas években erdélyi magyar lapok munkatársa, költő és publicista volt. Az írói szerep ebben az összefüggésben nem pusztán megélhetési tevékenység, hanem társadalmi és közösségi hivatás is. A korai életútból így két, egymással összefüggő, de nem azonos kötődés rajzolódik ki: az erdélyi tájhoz és közösséghez való ragaszkodás, valamint a magyar nyelvű irodalmi-kulturális nyilvánosságban elfoglalt hely.

[3] Papers of Tibor Flórián, 2006C18. Hoover Institution Library & Archives (a továbbiakban: HILA), Stanford. Elérhető: https://oac.cdlib.org/findaid/static/ark:/13030/kt5p3034zq

[4] A Zlatica az Aranka szláv megfelelője lehet.

[5] Flórián Tibor szlovák nyelvű keresztlevele és a 76. honvéd bevonulási központ származási igazolványa (Szamosújvár, 1942. december 1.). HILA 2006C18, Box 63.

[6] Borbándi *i. m.* 2006, 85–86.

[7] Országos Magyar Párt (röviden: OMP) egy történelmi politikai párt volt, amely a két világháború között, 1922 és 1938 között képviselte a romániai (erdélyi) magyarság érdekeit.

[8] Nemzethűségi bizonyítvány (Országos Magyar Párt szamosújvári tagozata, 147/1940.) és a szamosújvári városi katonai parancsnok igazolványa (1941. március 3.). HILA 2006C18, Box 63.

[9] *Származási igazolvány* (1942. december 1.) / *magyar állampolgársági bizonyítvány* (1943), HILA 2006C18, Box 63.

retorki.hu

3. A HÁBORÚ VÉGE

Flórián háborús éveiről kevés adat áll rendelkezésre. 1944 novemberében egy katonai levélben benzinutalványok, sebesültszállító gépkocsik és üzemanyag-elszámolás szerepel, vagyis ekkor sebesültszállítással összefüggő szolgálatot teljesített, a dokumentumok alapján valószínűsíthetően 1945-ben egy sebesültszállító oszlop parancsnokaként került Németországba.

1945 tavaszától a dokumentumok Cham városához vezetnek, ahol a háború végén kórházi és segélyszervezeti iratok említik. Egy 1945. május 12-i francia nyelvű igazolás (a chami politikai fogolykórházak adminisztrátorától) „officier sanitaire"-ként (egészségügyi tiszt), egy júniusi német nyelvű belépő „Sanitär Offizier"-ként, a megszálló amerikai 120th Evacuation Hospital és 7th Field Hospital chami belépői pedig „Surgeon"-ként (sebész) nevezik meg.[10] A Magyar Vöröskereszt 1945. szeptember 8-i igazolása szerint Flórián a chami „Knabenschule" DP-kórház adminisztrátora volt, és ekkor már a Vöröskeresztnél dolgozott. Egy későbbi magyar nyelvű nyilatkozat „segéd, irodavezető"-ként említi a kórháznál abban az időben, amikor a tüdőbetegek osztályaként működött.[11] A „Sanitär Offizier" és a „Surgeon" megjelölés tehát nem bizonyítja sem orvosi képesítését, sem egészségügyi tiszti rendfokozatát. Az útvonalról, vagyis arról, hogyan jutott Chamba, a jelenlegi iratok nem szólnak.

A hatósági iratok a DP-lét adminisztratív kereteit is megmutatják: a chami „Flüchtlingsamt" 1946. március 2-án állampolgársága ellenőrzésére idézte be, a „Spruchkammer" pedig 1947. április 15-én igazolta, hogy a nemzetiszocializmustól és a militarizmustól való megszabadításról szóló 1946. március 5-i törvény nem érinti.[12]

A bajorországi megérkezés az életút egyik döntő törése volt. A korábbi erdélyi környezet, a megszokott társadalmi szerepek és a háború előtti szakmai kapcsolatok helyett új életfeltételeket kellett kialakítania. A DP- (displaced person) státusz nem egyszerűen lakóhelyváltást jelentett: a tartózkodás, a megélhetés, a család biztonsága és a továbbutazás lehetősége egyaránt a megszálló hatóságoktól, a segélyszervezetektől és az adminisztratív eljárásoktól függött. A források alapján a Németországba kerülést nem érdemes tudatos emigrációs döntésnek tekinteni. A háború végi helyzetből elhúzódó, bizonytalan átmenet alakult ki, amelyben a hazatérés, a külföldön maradás és az újabb kivándorlás lehetősége egymás mellett volt jelen. Az „emigráns" önazonosság nem egyetlen pillanatban szilárdult meg, hanem döntések, kényszerek és várakozások sorozatán keresztül.

Flórián 1945 és 1949 között az amerikai megszállási övezetben, Cham, Chieming és Neuburg an der Donau környékén élt. Chamban 1945. szeptember 3-tól díjazás nélküli hivatalnokként dolgozott a Magyar Vöröskereszt kerületi hivatalánál, amely a környékbeli magyarok érdekeit képviselte;[13] 1946-ban a Hotel Jakobban, később a Probsteistraße és a Rosenstraße lakásaiban, 1948. december 10-től pedig a közeli Nunstingban lakott. 1945. október 28-án Chiemingben feleségül vette Felföldy Évát, a budapesti születésű tanítónőt.[14] Korábbi levelezések szerint 1944-ben Udvari Mária volt a menyasszonya, aki a háborús elszakadás idején házasságot sürgetett, a következő biztos adat azonban már a Felföldy Évával kötött házasság.[15] A házaspárnak három gyermeke született: az első kettő 1946-ban és 1948-ban Chamban, a harmadik 1950-ben az Egyesült Államokban. Az első gyermek keresztszülei Nyírő József[16] író és felesége, Helene[17] voltak, ami a szakmai-kulturális kapcsolat mellett személyes bizalmi viszonyra is utal.[18]

A családalapítás a bizonytalanság közepette zajlott. A levelezés szerint Flórián írói munkája

[10] *Igazolás Georges Bouvron-tól, a chami politikai fogolykórházak adminisztrátorától* (1945. május 12.) / *„Sanitär Offizier" belépő* (1945. június) / a 120th Evacuation Hospital és a 7th Field Hospital chami belépői (1945). HILA 2006C18, Box 63.

[11] *Magyar Vöröskereszt-igazolás* (1945. szeptember 8.) / magyar nyelvű nyilatkozat a Knabenschule-kórházról, HILA 2006C18, Box 63.

[12] *Flüchtlingsamt Cham, idézés* (1946. március 2.) */ Spruchkammer Cham, igazolás* (1947. április 15.), HILA 2006C18, Box 63.

[13] *A Magyar Vöröskereszt chami (Cham és Roding) kerületi hivatalának igazolása a díjazás nélküli hivatalnoki munkáról* (1945. szeptember). HILA 2006C18, Box 63.

[14] *Házassági anyakönyvi kivonat, Chieming* (1945. október 28.), HILA 2006C18, Box 63.

[15] Udvari Mária levelei Flórián Tiborhoz (1944–1945). HILA 2006C18, Box 63.

[16] Nyirő József (1889–1953): erdélyi magyar író, kiugrott katolikus pap, politikus, újságíró, országgyűlési képviselő.

[17] Alsórákosi Bedő Ilona (1879–1984): tanítónő, 1919-től Nyirő József felesége. Az író a spanyolországi emigráció évei alatt, Madridban becézte donna Helena néven.

[18] *Keresztelési iratok, Cham* (1946). HILA 2006C18, Box 63.

mellett alkalmi tevékenységekkel igyekezett biztosítani a megélhetést, miközben aktív maradt az emigráns magyar kulturális életben: 1948–1949-ben a müncheni Magyar Kulturális Szövetség elnökeként működött.[19] A család a chami járási hivatal külföldieket támogató segélyéből is részesült (1949 februárjától havi 92 német márka,[20] ebből 10 német márka lakbértámogatás).[21] A korlátozott anyagi lehetőségek is szűkítették a jövőbeli lehetőségeket. A fordulat előzményét egy 1946. április 30-án, Chamban (Hotel Jakob) kelt, német nyelvű levél őrzi, amelyet Flórián a svájci Vöröskereszten át váltott egy „Eugen" nevű rokonával. Azt kérte tőle, hogy segítsen neki továbbra is, „bis ich mit meiner Frau nach Hause kommen kann" (amíg a feleségemmel hazatérhetek), megírja, hogy néhány hónapon belül szeretnének elutazni, és hogy édesanyja és családja nehéz körülmények között él, és nem mehetnek Gherlába[22] – közben még orvosi kezelés alatt áll.[23] A levél a hazatérés előkészítésének dokumentumaként is értelmezhető.

A döntéshez vezető út egyik forrása Flórián 1946. szeptember 14-én kelt levele, amelyben a következő kérdést vetette fel: „vajjon nem szolgálhatnánk erőteljesebben és szabadabban Erdély érdekét, ha valahol – természetesen nem itt – kint maradnék?"[24]

Az „erdélyi érdek" fogalmát azonban nem szabad egy később kialakult emigráns politikai programmal azonosítani. Könnyen előfordulhat, hogy próbál a saját döntéseire önmagának is magyarázatot megfogalmazni. Hermann Gabriella kutatásai szerint az AESZ a későbbi években nem Erdély területi visszacsatolását követelte, hanem az emberi és kisebbségi jogok védelmét kereste a nyugati kormányoknál és emberi jogi fórumokon.[25]

A döntési folyamatra egy másik dokumentum is rávilágít: a londoni BBC egyik munkatársának 1946. október 2-án kelt, Flórián chami címére (Hotel Jakob) küldött válasza. A levélíró megköszöni Flórián korábbi levelét és elismerő szavait, majd jelezte, hogy a kérdésben sem Flóriánnak, sem másnak nem merne tanácsot adni, mert azt mindenkinek magának kell eldöntenie; elvben azt mondaná, hogy „akit valami különös feladat vagy kilátás nem tart külföldön, térjen haza", de hogy ez az elv Flórián esetében mennyire alkalmazható, azt nem tudhatja.[26] A válasz független forrás arról, hogyan merült fel 1946 őszén a hazatérés és a külföldön maradás kérdése, és milyen mércét kapott rá Flórián: a „különös feladat" fogalma párhuzamba állítható a szeptember 14-i levél közösségi szolgálat-gondolatával.

Az április 30-i és a szeptember–októberi iratok között tehát a hazatérés kimondott tervéből a külföldön maradás mérlegelése lett. Az elmozdulás okait a jelenlegi iratok nem tárják fel, ezért nem érdemes egyetlen tényezőre (például a politikai fordulatra vagy a családalapításra) visszavezetni.

A bajorországi levelezés szerint Flórián 1948-ban a kommunista hatóságok lehetséges fellépésétől is tartott. Egyik levelében azt írta, hogy a határ közelsége miatt nem tudja, melyik lesz az utolsó levele, és hogy mikor „hurcolják el a kommunisták".[27] A megfogalmazás lehet a közvetlen félelem kifejezése, de retorikai szerepet is betölthetett a címzett meggyőzésében vagy a kivándorlás sürgetésében. Az amerikai müncheni főkonzulátus 1948. május 11-i válasza Flórián április 26-i megkeresésére ugyanakkor azt mutatja, hogy a kivándorlás akkor intézményi kategóriához kötött volt. A szabályok szerint csak a kényszermunkára hurcoltak, illetve a faji, politikai vagy vallási okból üldözöttek vándorolhattak az Egyesült Államokba, és kérelmükhöz anyakönyvi kivonatokat, rendőrségi igazolásokat és fényképeket kellett csatolni.[28] A fenyegetettség megfogalmazása tehát nemcsak személyes érzékelés, hanem a kivándorlási jogosultság demonstrálásához is igazodhatott. Ez a félelem őszinteségét nem kérdőjelezi meg, de az 1948-as levelek

[19] Flórián Tibor levelezése Nyírő Józseffel és a müncheni kulturális körökkel (1946–1949). HILA 2006C18, Box 63.
[20] Reálértéken ez ma körülbelül 290 euró / 106 000 forint.
[21] *Landratsamt Cham, külföldieket támogató segély* (1949. január 22., Nr. 612/48), HILA 2006C18, Box 63.
[22] A forrásban használt megnevezés, Szamosújvár román neve.
[23] Flórián Tibor: *Levél „Eugennek"* (Cham, 1946. április 30.), a svájci Vöröskereszten át. HILA 2006C18, Box 63.
[24] Flórián Tibor: *Levél* (1946. szeptember 14.). HILA 2006C18, Box 63.
[25] Hermann Gabriella: Az Amerikai Erdélyi Szövetség története, 1952–1977. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 2011/3–4, [7–111] 8.
[26] The British Broadcasting Corporation, London: *Levél Flórián Tibornak* (1946. október 2., 08343/PI/MF). HILA 2006C18, Box 63.
[27] Flórián Tibor: *Levél* (1948). HILA 2006C18, Box 63.
[28] American Consulate General, Munich: *Levél Flórián Tibornak* (1948. május 11.), válasz az 1948. április 26-i megkeresésre. HILA 2006C18, Box 63.

értelmezésénél figyelembe veendő.

4. A KIVÁNDORLÁS ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS AZ AMERIKAI ÚJRAKEZDÉS

A veszély érzete mellett Flórián konkrét, előrelátó lépéseket tett. Kéziratokat küldött Amerikába, hogy esetleges eltűnése vagy a hazatérés ellehetetlenülése esetén az irodalmi munkája fennmaradjon. Közben felmérte a nemzetközi menekültügyi és kivándorlási lehetőségeket. Az IRO[29] regensburgi Control Center[30]-e már 1947. szeptember 22-én jogosultnak találta a családot a nemzetközi segélyezésre és áttelepítésre – az amerikai bevándorláshoz támogatói nyilatkozatok kellettek, az American Hungarian Federation (Washington) áttelepítési bizottságának űrlapjain a szponzor a New York-i Alexander Balogh volt, a feldolgozást 1949. február 17-i és március 28-i bélyegző jelzi.[31] 1949 márciusától a katolikus War Relief Services–NCWC[32] nyilvántartásában is szerepelt.[33] A gyakorlati felkészülést mutatja az is, hogy 1948. október 30-án egy kérvény 25 magyar menekült háromhónapos szakmai átképző tanfolyamához (cipész-, szabó- és kalapos szakma) kért menetjegy-kedvezményt azzal az indokkal, hogy a kivándorláshoz minden menekültnek gyakorlati szakmára van szüksége.[34] Münchenbe költözését is mérlegelte, mert ott könnyebben juthatott munkához, működött az IRO, és voltak szakmai-baráti kapcsolatai.[35]

Ezek a lépések az önmentés gyakorlati formáiként értelmezhetők. A kéziratok megőrzése az alkotói identitás folytonosságának védelmét is jelentette: amikor az egyén elveszíti lakóhelyét és társadalmi pozícióját, a szövegei és kapcsolatai olyan erőforrássá válhatnak, amelyek a korábbi énkép egy részét átmentik az új helyzetbe. Flórián 1948-ban még nem feltétlenül tekintette magát végleges emigránsnak. A hazatérés lehetősége továbbra is jelen volt a gondolkodásában, miközben párhuzamosan előkészítette a külföldön maradás, illetve az Egyesült Államokba való kivándorlás feltételeit. A lakhatás, a munkalehetőség, a szponzorálás, a vízum kérdése és a nemzetközi szervezetek eljárásai mind befolyásolták, milyen jövő volt egyáltalán elképzelhető. A család felkészülése nemcsak Flóriánt érintette: Éva 1949 tavaszán hat hónapos kozmetikai és gyógymasszázs-tanfolyamot végzett, hogy az új országban biztosíthassa a család megélhetését, és mestervizsgát szeretett volna tenni; a hátralévő 185 márkás tandíjat a család nem tudta kifizetni, ezért a müncheni magyar káplán, Tölgyes Lajos az IRO szakképzési osztályához fordult, megjegyezve, hogy a magyar Caritas[36] már hozzájárult a költségekhez, és más segítség nincs.[37]

A jelenlegi adatok alapján 1949 szeptemberében Flórián családjával a General C. H. Muir[38] nevű hajóval, Gibraltáron keresztül érkezett New Yorkba. Az érkezési dátumként szeptember 11. szerepel, majd New Brunswickban telepedtek le.[39] Az Egyesült Államokba történő megérkezés lezárja a bajorországi „átmeneti" emigrációt, de nem jelenti az otthon kérdésének lezárását.

A meglévő egyéni kapcsolatrendszer a menekültlét gyakorlati infrastruktúráját is jelentette. Személyes kapcsolatokon keresztül lehetett információt szerezni a hazai helyzetről, állást vagy lakhatást keresni, kéziratokat továbbítani, kiadási lehetőségeket felmérni és a kivándorlás ügyében tájékozódni. A Nyirő Józseffel folytatott 1946–1947-es levelezésben

[29] IRO (International Refugee Organization – Nemzetközi Menekültügyi Szervezet) a második világháború utáni időszakban, 1947 és 1951 között felelt a megmaradt hontalanok, kényszermunkások és menekültek (Displaced Persons – DPs) ellátásáért és kivándorlásáért.
[30] Control Center IRO a szervezet adminisztrációs és irányítási központjait jelentette az amerikai megszállási zónában.
[31] IRO Control Center Regensburg, Referral Slip (1947. szeptember 22., P.C.I.R.O. Case Number R-1555/1556) / American Hungarian Federation, Resettlement Committee, Washington, D. C.: űrlapok Alexander Balogh szponzori nyilatkozatáról, HILA 2006C18, Box 63.
[32] War Relief Services – NCWC (National Catholic Welfare Conference) amerikai katolikus segélyszervezet. 1943. március 5-én hozott létre az Amerikai Katolikus Püspöki Kar Adminisztratív Testülete a második világháború alatt és utáni időszak európai és ázsiai lakosságának támogatására.
[33] War Relief Services – NCWC, Amberg IRO Resettlement Center: igazolás (1949. július 13.), HILA 2006C18, Box 63.
[34] *Levél a regensburgi hivatalnak* (Cham, 1948. október 30.), HILA 2006C18, Box 63.
[35] Kéziratküldés Amerikába, IRO-ügyintézés és affidavitek (1948–1949). HILA 2006C18, Box 7.
[36] 1950-ben alakították át Rómában, így kialakult ma is működő formája.
[37] *Tölgyes Lajos magyar káplán levele az IRO Employment and Vocational Training osztályához* (Vatican Migration Bureau for the Hungarians in Germany, München, 1949. május 30. – az év a gyermekek életkora és a vasúti engedély alapján; az iraton elmosódott). HILA 2006C18, Box 63.
[38] A második világháború és a hidegháború időszakában szolgálatot teljesítő csapatszállító hajó volt. Charles Henry Muir vezérőrnagyról neveztek el.
[39] Bevándorlási és hajóutas-iratok, General C. H. Muir, 1949. szeptember 11. HILA 2006C18, Box 7. / PCIRO vasúti utazási engedély (No. 125989, 1949. május 31.), Box 63.

az erdélyi helyzet, a magyar közösség sorsa, a külföldön maradás lehetősége, a könyvkiadás és az irodalmi munka összefonódó témaként jelent meg.[40]

Az amerikai letelepedés előfeltétele is a meglévő kapcsolatokon is állt vagy bukott: a család a New Brunswick-i Alexander Balogh szponzori vállalása mellett érkezett, 1949. szeptember 11-től pedig New Brunswick-i címek sora (Somerset Street, Little Albany Street, French Street) látható az Egyesült Államok-beli Displaced Persons Commission[41] értesítései melletti lakcímjegyzékben. 1953 májusától New York-i címek szerepelnek.[42] A szerep később megfordult és Flórián maga is segítséget nyújtott más menekülteknek. Ennek egyik példája Szernó Mihály szponzorálása New Brunswickban.[43]

Flórián 1950 és 1973 között a SZER amerikai szerkesztőségének munkatársa volt. A honosítási iratok foglalkozásaként rádiószerkesztő-bemondó (radio announcer and scriptwriter) szerepel.[44] A korai évek pontos kronológiája azonban további kutatást igényel, mivel a levelezés szerint 1951-ben Spanyolországban is tartózkodott.[45]

Flórián közvetítői szerepe három területen rajzolódik ki. A rádió a magyar nyelvű információközvetítésben és az emigráns nyilvánosság fenntartásában játszott szerepet, a könyv- és tankönyvkiadás a nyelv és az irodalmi örökség továbbadását szolgálta, az irodalmi szervezetek a kapcsolattartás és az intézményépítés keretét adták. Ezeket nem pusztán különálló tagságokként érdemes szemlélni: együtt olyan közvetítői szerepet rajzolnak ki, amelyben Flórián a magyar kulturális örökség megőrzése mellett annak láthatóvá tételére is törekedett.

5. AZ AMERIKAI ERDÉLYI SZÖVETSÉG

A szerepvállalás legjobban dokumentált formája az AESZ-ben végzett munka. A szövetség székhelye 1952 októberétől New York volt, miután Páll György[46] oda költözött.[47] Flórián 1959-ben jelentést készített a szervezet New York-i csoportjának működéséről, és beszámolt az AESZ tisztújító közgyűléséről is a *Transsylvania Erdélyi Tudósító*[48] első számában.[49] A lapnak később is rendszeres szerzője volt,[50] az 1965. november 6-i tisztújításon pedig titkár maradt.[51] 1971-ben alelnökké választották, majd az új alapító okirat elfogadásakor pedig, 1977-ben szintén alelnöki megbízást kapott.[52]

Az AESZ információkat gyűjtött a romániai magyarság helyzetéről, tájékoztatta a nyugati közvéleményt, és igyekezett hatni az amerikai politikai döntéshozatalra. Az 1963 és 1965 közötti akciók során memorandumokat és tájékoztató anyagokat juttattak el amerikai szenátorokhoz, képviselőkhöz és a külügyminiszterhez.

Az emigrációban kialakult társas kapcsolatokat egymásra rakódott megoldatlan konfliktusok terhelték. Az emigrációban a személyes kapcsolatok a megélhetés, a munka és a kulturális tevékenység alapját jelentették. Ugyanakkor a politikai nézetkülönbségek és szervezeti konfliktusok megnehezíthették ezek fenntartását. Alapvető érdekkülönbségek húzódtak, ezen túlmenően az állami szereplők eszközként, a nem állami szervezetek a kölcsönös megértés nyelveként tekintettek a kultúrára, és ebből konfliktusok származtak, miközben a két oldal egymásra volt utalva.[53] A rádiós

[40] Nyirő József – Flórián Tibor levelezés (1946–1947). HILA 2006C18. Box 63.
[41] Displaced Persons Commission (Hontalanok Bizottsága vagy Elhurcolt Személyek Bizottsága). A kifejezés leginkább a második világháború utáni amerikai kormányzati szervre (United States Displaced Persons Commission). 1948 és 1952 között a háború miatt otthonukat vesztett európai menekültek letelepedését intézte.
[42] Displaced Persons Commission, üdvözlő levél és kézírásos lakcímjegyzék (1949–1953) / honosítási űrlap (1956. június 11.), HILA 2006C18, Box 63.
[43] Szernó Mihály szponzorálása, New Brunswick (1949 után). HILA 2006C18, Box 63.
[44] Honosítási iratok (1954–1956), HILA 2006C18, Box 63.
[45] Flórián Tibor levelezése (1951). HILA 2006C18. Box 63.
[46] Páll György (1892–1975): újságíró.
[47] Hermann i. m. 2011, 14.
[48] Amerikai Erdélyi Szövetség (The American Transylvanian Federation) hivatalos, negyedévente megjelenő emigráns folyóirata volt. A lap célja az amerikai magyar és erdélyi emigráció összefogása, valamint az erdélyi magyarság helyzetének nemzetközi bemutatása volt.
[49] Flórián Tibor: Jelentés az Amerikai Erdélyi Szövetség New York-i szervezetének eddigi működéséről. *Transsylvania Erdélyi Tudósító*, 1959/1, 9–12. (Idézi: Hermann *i. m.* 2011, 14.) Az AESZ tisztújító közgyűléséről szóló beszámoló: Uo. 12–13.
[50] Hermann i. m. 2011, 19.
[51] Uo. 40.
[52] Uo. 73.
[53] Krenn, Michael L.: The Art of Branding: Rethinking American Cultural Diplomacy during the Cold War. In: *Nation Branding in Modern History*. Szerk. Viktorin, Carolin – Gienow-Hecht, Jessica C. E. – Estner, Annika – Will, Marcel K. New York – Oxford,

információközvetítés és a másként gondolkodók hangjának erősítése pedig nyíltan vállalt „eszmék háborújaként" fogható fel.[54]

Flórián 1964-ben arról számolt be, hogy rádiós munkájának kezdete óta nem írt Erdélybe, és ezt az ott élők és a saját biztonságával indokolta.[55] A megfogalmazás a személyes kapcsolattartás korlátozását mutatja, közvetett csatornákon valósulhatott meg.

6. AZ EMIGRÁCIÓ SZEMÉLYES ÁRA

Az Egyesült Államokba érkezést követően Flóriánnak egy új országban kellett megteremtenie családja megélhetését és újraépítenie szakmai kapcsolatait. 1950-ben megszületett harmadik gyermeke New Brunswickban; a későbbi honosítási iratok Felföldy Évát korábbi feleségként említik, Flórián pedig 1955-ben Weress Zsófikával (Sophie) kötött új házasságot, aki kolozsvári származású volt, a Marianumban tanult, és Boross György[56] unitárius püspök unokája volt. A két házasság közötti átmenet története a jelenlegi iratokból csak részben rekonstruálható; a válás jogerőre emelkedése után, 1954. április 29-én Flórián már New Yorkból (839 West End Avenue) kért tájékoztatást az amerikai állampolgárság megszerzéséről.[57]

A házasság felbomlásának időrendje a bírósági iratokból rekonstruálható: a New Jersey-i Superior Court (Chancery Division, Middlesex County)[58] 1953. december 16-án ideiglenes válóítéletet hozott, amelyet 1954. március 17-én jogerőssé nyilvánított; a per felperese Éva volt.[59] Az 1953-ban keletkezett levelek tehát a bontóper idején, illetve közvetlenül előtte születtek, és az emigráció személyes következményeiről is információt adnak. Flórián egyik levelében feleségéről azt írta: „Évi sohasem volt hajlandó ezekkel a vezető emberekkel megismerkedni, családjaikkal összejárni, engem utazásaimra elkísérni, egyszóval a reprezentáló feleség szerepét vállalni."[60] Egy utólagos életrajzi megfogalmazás szerint Flórián a konfliktust kulturális különbségként értelmezte: „Ekkor értettem meg igazán, hogy egy erdélyi ember és egy budapesti lány között igazi egyetértés és békesség csak ritkán valósulhat meg."[61] Ez az értelmezés a forrás időbelisége miatt (utólagos) saját magyarázat, nem a válás okának valós igazolása.

A levelekben ugyanakkor a család elvesztésétől való félelem is megjelenik. A különélés lehetőségéről így írt: „Az a gondolat, hogy a gyerekeim számára végképpen megszűnik a meleg családi élet, az a gondolat, hogy jómagam itt az idegenben hónapos szobákban lakhatom egyedül, vendéglőkben étkezhetem, saját magamnak stoppolhatok, varrhatok stb., éppen elég volt arra, hogy még altatókkal sem tudtam aludni." Egy másik levelében így fogalmazott: „Ebben a keserves emigrációban csak mi vagyunk itt egymásnak. Senki másra nem számíthatunk. Vagy összetartjuk a családot, vagy pedig sem lelkileg, sem anyagilag nem lehet elviselni a szétszakítottságot." A forrásokból a házasság felbomlása nem vezethető vissza egyetlen okra. Éva nézőpontját a válóperes iratok és egy közvetítő pap 1953-as levele képviseli, amely kimerültségről számol be, valamint a feleség nehezményezi „a magyar ügy rögeszmés képviseletét". Az emigráns lét, a közösségi szerepvállalás és az anyagi bizonytalanság együtt alkották azt a konfliktusos élethelyzetet, amelyben a kapcsolat működött.

7. „HIÁBA ÁLLNAK KÖRÉD, NEM VÉDENEK MEG EMLÉKEID"

Flórián 1973-ban nyugdíjba vonult, és családjával Connecticutban, New Milfordban telepedett le. Egy nekrológ szerint a környező táj Erdélyre emlékeztette, és ismét versírásra ösztönözte.[62] 1986 márciusában egy floridai előadókörút során, Punta Gorda városban, Florida államban, betegségben hunyt el.

Berghahn, 2018, 149–172.

54 Wildavsky, Aaron: Containment plus Pluralization. In: *Beyond Containment. Alternative American Policies Toward the Soviet Union*. Szerk. Wildavsky, Aaron. San Francisco, ICS Press, 1983, [125–146] 136–138.

55 Flórián Tibor levele (1964). HILA 2006C18, Box 63.

56 Boros György (1855–1941): unitárius lelkész, erdélyi magyar unitárius püspök, szerkesztő, műfordító. Kolozsváron és Londonban végzett tanulmányokat. A Harvard Egyetem tiszteletbeli doktora.

57 *Flórián Tibor levele az INS-nek* (New York, 1954. április 29.). HILA 2006C18, Box 63.

58 Jogi ügyeket kezel, amelyekben a felek elsősorban egyenlőségi jogorvoslatot kérnek, valamint segítséget családjogi ügyekben.

59 Superior Court of New Jersey, Chancery Division, Middlesex County: Eva Florian v. Tibor Florian, Final Judgment (1954.03.17.; hiteles másolat: 1954. április 20.). HILA 2006C18, Box 63.

60 Flórián Tibor levelei (1953). HILA 2006C18, Box 65.

61 Uo.

62 Flórián Tibor nekrológja újságkivágás: Obituary: Tibor Florian, 77, noted Hungarian writer" (1986). HILA 2006C18, Box 63.

A tanulmány címét adó vers a *Nemzetőr* 1971. februári számának 8. oldalán jelent meg, New York, 1970 keltezéssel.[63] A vers tagadások sorozataként épül fel. Először azt mondja ki, hogy a haza nem a föld, a táj vagy a hely: a kert, az erdő, a tó, az út, a ház és a völgy nem azonos vele. Aztán a nyelvről szól: a gyermek magyar köszöntése hiába hangzik, ha idegenek lesik az embert a kóbor éjben. Az emlékek, a hársak és a jegenyék sem védenek meg, és hiába szól a magyar március vagy az októberi jaj. Végül az emigráns közösségi rituálék sorolódnak fel: az ünnepi terem a körülállókkal, a cserkészsátor, az ünnepi ruha, a színpad két oldalán lobogó zászló és a messziről hallatszó harang nem adnak hazát, csak hívnak.

Az írás az „otthon" fogalmának éppen azokat a pótlékait vizsgálja, amelyeket a tanulmány a földrajzi otthon elvesztése utáni helyettesítő gyakorlatokként ír le. A nyelv és az emlékezet a kulturális, az ünnepek, a zászló és a cserkészet a közösségi síkot jelenti. Ebből nem következik, hogy a vers Flórián saját intézményi munkájának elutasítása lenne. A záró kép a hazát nem birtoknak, hanem keresésnek, feladatnak mutatja, ami összecseng az 1946-os levél közösségi szolgálatként elgondolt hazaképével. A vers keletkezésének évében, 1970-ben az AESZ az erdélyi árvízkárosultak megsegítésén dolgozott,[64] de ebből nem következik, hogy a vers biztosan erre reagál.

Flórián Tibor 1945 és 1949 közötti életútja nem egyetlen emigrációs döntés történeteként, hanem elhúzódó folyamatként rekonstruálható. Az amerikai években az otthonhoz való kötődés nem szűnt meg, hanem átalakult. A földrajzi otthon helyét a kulturális (nyelv, irodalom, rádió, kiadás) és a közösségi (AESZ, PEN, Árpád Akadémia, személyes hálózatok) otthon vette át, és az elszakadás nem a közösségi szerepvállalás megszűnését, hanem formaváltását jelentette. A folyamat azonban nem volt veszteség nélküli: az 1953-as levelek szerint a közéleti szerepvállalás és a magánéleti biztonság nem feltétlenül erősítette egymást, az 1964-es megjegyzés pedig azt mutatja, hogy a közösség szolgálata a személyes kapcsolattartás korlátozásával is járt. A vers ebben az összefüggésben nem ellenpontja, hanem kiegészítője ennek az értelmezésnek: azt állítja, hogy a nyelv, az emlék és az ünnep, hagyományok, illetve a közösség önmagában nem ad hazát. Ez összhangban áll Flórián életútjának azzal a vonásával, hogy a haza számára inkább egy magasabb cél érdekében tanúsított cselekvést jelentett, mint magát a földrajzi területet. A fennmaradt dokumentumok nem teszik lehetővé belső motivációinak teljes rekonstruálását, azonban megmutatják, hogyan próbálta saját helyzetét értelmezni, jövőjét megtervezni és korábbi kulturális kötődéseit az új körülmények között is fenntartani.

[63] Flórián *i. m.* 1971, 8.

[64] Árvíz-katasztrófa Erdélyben. *Transsylvania Erdélyi Tudósító*, 1970/2, 11. (Idézi: Hermann *i. m.* 2011, 44.) Bővebben: 1970. május 13–14-i erdélyi árvíz. Több ezer család maradt fedél nélkül vagy szenvedett súlyos anyagi károkat. A heves esőzések és a hirtelen hóolvadás miatt kilépő folyók (különösen a Szamos, a Maros és a Kraszna) egész településeket tettek tönkre. A legnagyobb kárt Szatmár megye szenvedte, a Szamos áradásával.

Németh Máté

Für Lajos

Agrártörténészből honvédelmi miniszter

Tizenhárom éve már, hogy 2013-ban elhunyt a Harmadik Magyar Köztársaság első honvédelmi minisztere, Für Lajos. A történész-politikus Für gazdag életpályát tudhat magának, a Forradalmi Bizottság Titkáraként vett részt az 1956-os forradalomban, fontos alakja volt a Kádár-korszak ún. népi-nemzeti ellenzékének, és egyik alapítója a Magyar Demokrata Fórumnak. Később a Harmadik Magyar Köztársaság első honvédelmi minisztere lett.

EGYHÁZASRÁDÓCTÓL A VAJDAHUNYAD VÁRÁIG

Für Lajos 1930 decemberében paraszti családban született a Vas megyei Egyházasrádócon. A helyi református népiskola után a falusi tehetségmentő program keretein belül – lelkészi támogatással – Csurgóra került, ahol a Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumban tanult, itt is érettségizett. Már középiskolás évei során olvasta az egyes népi írók, így Illyés Gyula vagy Németh László könyveit, és megismerkedett az első generációs népi írók eszményeinek tekintett Szabó Dezső és Ady Endre műveivel[1] is. A negyvenes évek derekán – visszaemlékezése szerint – leginkább a Nemzeti Parasztpárthoz vonzódott, és nagy élményként emlegette, hogy a szintén népi íróként számon tartott Veres Péterrel személyesen is találkozhatott, amikor az író meglátogatta a csurgóiakat, hogy előadást tartson a számukra[2]. Az érettségit követően Debrecenben folytatta felsőfokú tanulmányait – itt ismerkedett meg Kiss Ferenc irodalomtörténésszel –, történelemtanári diplomát szerzett és a városban maradt tanítani. Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésekor a Debreceni Forradalmi Bizottmány tagja lett, amelyben titkári teendőket látott el. Für Lajos visszaemlékezésében nem győzi hangsúlyozni, hogy Debrecenben a fővárosihoz képest már órákkal korábban elkezdődött a forradalom, mivel késő délután itt dörrentek el az első lövések. Az eseményeket úgy értelmezi, hogy az „… történelmünk legdemokratikusabb órája volt. Igen, a közmámor napjai voltak ezek. Amit ugyanúgy átélt az elszakított magyarság is, akárcsak az anyaország."[3] A november 4-én bekövetkező események előtt egy küldöttség tagjaként Pestre tervezett menni: Nagy Imrét akarták tájékoztatni az akkor Debrecenben már egyre nyomasztóbbá váló szovjet csapatjelenlétről. Erre azonban nem kerülhetett sor, a fiatal történész katonai fogdába került. Kényszertartózkodása több napig tartott, csak november közepén engedték el.

Az 1956-os eseményekben való tevékenysége miatt rövid ideig külföldre távozott, előbb Ausztria, majd Franciaország volt a célállomás. Hazatérve 1957-től alkalmi munkákat kellett vállalnia, később könyvtárosként, majd rakodómunkásként is dolgozott, míg végül visszatérhetett a tanári pályára. Dabason, később Pestújhelyen tanított általános iskolában, majd 1964-től történészként folytathatta munkáját, és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa lett. Kis megszakítással 1987-ig itt dolgozott, agrártörténelmet kutatott.[4]

[1] Für Lajos: *A Fórum. A mozgalom tündöklése, 1988. január -- 1990. április.* Budapest, Kairosz Könyvkiadó Kft., 2022, 309.
[2] *Uo*. 310.
[3] Für Lajos: *Fölrepülni rajban*. Budapest, Püski Kiadó Kft., 2007, 41-42. Für Lajos 1956-os élményeit külön kötetben is feldolgozta. (Für Lajos: *Bevérzett mámor*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.)
[4] Egyetemi évei alatt Szabó István volt rá legnagyobb hatással, aki a jobbágyság-parasztság történetével foglalkozott. In: Für *i. m.* 2022, 311. A parasztság történetét később Für Lajos is megírta, feleségével, Bíró Friderikával kiadott közös háromkötetes munkájuk címe *Búcsú a parasztságtól* volt.

A NYÍLT ELLENZÉKISÉG IDŐSZAKA

A hatvanas évek nem csak a tudományos pályára való visszatérés miatt voltak jelentősek a számára. Az évtized második felében kezdett megalakulni az a baráti kör, amely Kiss Ferenc, Száraz György és Für Lajos köré szerveződött[5]. A társaságban[6], amelyet az állambiztonsági jelentések *Subások*nak hívtak[7], megfordult többek között Csoóri Sándor, Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Bíró Zoltán és Bakos István is, tehát sokan a későbbi MDF szervezői köréből.

Ez a kör szellemi forrásait tekintve egységes volt, hiszen a népi írókhoz – mindenekelőtt Illyés Gyulához, Németh Lászlóhoz, Veres Péterhez és Bibó Istvánhoz – való kapcsolódás a későbbi alapítók mindegyike számára fontos volt.[8] A nemzeti ügy jelentősége, az egyetemes magyarság sorsáért való aggódás és tenni akarás meghatározó volt a csoport számára. Für Lajos politikusideáljai közé – a népi írókon túl – a 19. századiak tartoztak, így Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, Kölcsey nemzeti liberalizmusa is közel állt hozzá és formálta nézeteit[9].

A felvetett témák közül kiemelt jelentőséggel bírt a nemzeti kisebbségek ügye, valamint az ország belső közállapotának tragikus helyzete. Utóbbi kapcsán Für így fogalmazott: „Arról kell írni és beszélni, hogy a közmorál mellett mennyire szétziláló-dott, szétziláltatott a közgondolkodás; hogy gyengül és pusztul a népközösség természetes külső-belső kohéziója; hogy roncsolódik, mert roncsolják a megmaradáshoz szükséges lelkierőt, nemzeti önérzetet; vészesen hanyatlik népesedési ereje."[10] A népközösség egyre romló erkölcsi-tudatbéli állapota mellett a határon túli magyarság ügye különösen fontossá vált Für Lajos számára, aki a témát Illyés Gyulához vezette vissza, mondván, hogy az asztaltársaság az író nyomvonalán kívánt haladni.[11] Für Lajos ez irányú munkássága a későbbiek során több kutatásban, tanulmányban, beszédben is megnyilvánult. Az ezt vizsgáló, Béládi Miklós irányításával az MTA Irodalomtudományi Intézete által összefogott kutatásban is részt vett, de az elkészült, több ezer oldalra rúgó munka (*A szomszéd országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata*) azonban megfontolandó javaslatai ellenére sem lett hasznosítva. Valamivel korábban történt, hogy Száraz Györggyel tett erdélyi útja inspirációt adott neki ahhoz, hogy írjon a határon túli magyar nyelvű történelemkönyvekről, azok torzításairól, hamisításairól. Ezzel kapcsolatos írását azonban nem lehetett leközölni.[12] Elemzésével később felsőbb fórumon is foglalkoztak, a párt illetékes szerveinek döntése értelmében létrehoztak egy munkacsoportot, amely a szomszédos országok történelemkönyveivel foglalkozott, és javaslatot kellett tennie azzal kapcsolatban, hogy mit lehet, mit érdemes tenni. Für – aki részt vett a kutatómunkában – ezúttal a horvát tankönyveket tanulmányozta, bírálatának azonban különösebb érdemi következménye nem lett. Komoly visszhangja volt az 1972-es, Tiszatájban megjelent *Milyen nyelven beszélnek a székelyek?* címmel ellátott írásának.[13] A tanulmányban egy helyen a következőképpen fogalmaz: „Ki kellene mondanunk és meg kellene magyaráznunk azt is, hogy Közép- és Dél-kelet Európa etnikai zűrzavarát országhatárokkal – húzzák azokat bármilyen kezek – véglegesen és tökéletesen megtisztítani szinte lehetetlen… Vajon lehet-e ilyen körülmények között területi elvek alapján igazságos határokat húzni, határokat, valamelyik fél sérelme nélkül?"[14] Többek között az előbbi okfejtésért megkapta a nacionalista jelzőt, valamint, hogy revíziót követel.[15]

A Hurált és Für Lajos írásait az állambiztonság is nagy figyelemmel kísérte. A felderítést „Sziklai Barna" végezte, folyamatos jelentések készültek az ott elhangzottakról, így Für egyes tanulmányait is említik a beszámolók, többek között az előbb említett székelyekről szólót is.[16]

[5] Az érintett visszaemlékezése szerint a prágai tavasz volt a kiváltó oka annak, hogy összejött az asztaltársaság. In: Für *i. m.* 2022, 318.
[6] Az asztaltársaságot „Nagy Népi Hurál" -nak nevezték el a tagok, a mongol *hurál* kifejezés a parlamentet jelenti.
[7] Für *i. m*. 2007, 127.
[8] Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom.* Budapest, Püski Kiadó Kft., 1993, 9.
[9] Für *i. m.* 2022, 330.
[10] Für *i. m.* 2007, 126.
[11] *Uo*
[12] A rendszerváltás után *Sors és történelem* címmel jelent meg.
[13] Nagy fegyverténynek számított a Hurálnak, hogy 1972-től a *Tiszatáj* folyóirat főszerkesztője Ilia Mihály lett, hiszen ez publikálási lehetőséget biztosított a körnek.
[14] Für *i. m.* 2007, 138.
[15] *Uo.*
[16] Szőnyei Tamás: *Titkos írás 2.* Budapest, Noran Könyvesház Kft., 2012, 568-569.

retorki.hu

ÚTBAN A RENDSZERVÁLTÁS FELÉ (MONOR, LAKITELEK ÉS A JURTA SZÍNHÁZ)

Für Lajos – 1983-tól már akadémiai doktorként – szervezője volt az 1985-ben megrendezett monori találkozónak, amelyen a Kádár-rendszerrel kritikus közeg vett részt. A tanácskozás – amelyet az állambiztonsági szervek lehallgattak – három csoport, a népiek, amelyhez ő maga is tartozott, a demokratikus ellenzék, valamint a reformközgazdászok fóruma volt. A meghívottakra némi nyomást is gyakorolt a hatalom, Für Lajost például Knopp András figyelmeztette a részvételének esetleges következményeire.[17] Hozzászólásában – *Kisebbség és magyarság* – aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a határon túli magyarok lélekszáma a hivatalos adatok szerint csökken, az értelmiség feladatát pedig abban jelölte ki, hogy a hatalmat rákényszerítse a helyzet orvoslására.[18] A megoldás szerinte az, hogy különböző megmozdulásokkal, akciókkal tartsák folyamatosan napirenden a kisebbségi kérdést, aminek fóruma lehetne a régóta vágyott lap.[19] A monori tanácskozás jelentősége az ellenzéki együttműködés volt, a találkozók folytatásának jelentőségét a résztvevők meg is fogalmazták[20], de a két csoport – népiek és demokratikus ellenzék – közti különbségek már akkor kirajzolódtak.

Az ún. demokratikus ellenzéki csoportosulással való „szakítás" után szintén előkészítőként volt jelen az 1987. szeptember 27-ei lakiteleki találkozón, amely *A magyarság esélyei* címmel zajlott. A nap során megalakult a Magyar Demokrata Fórum, amelynek egyik alapítója lett Für. A lakiteleki találkozóra írásban benyújtott hozzászólásában kitért a magyarságtudat helyzetére, és ezzel összefüggésben a hazai közoktatás hiányosságaira is, hiszen annak a nemzeti tudat alapértékeinek közvetítésében az egyik legfontosabb szerepet kellene betöltenie. A téma kapcsán Für Lajos a tankönyvek, oktatási segédanyagok hibáiról, csúsztatásairól, mulasztásairól értekezett (példaként említve a történeti topográfia hiányát a tanításban), amelyek értékromboló hatása, szerinte, mintha a gyökerek elpusztításán dolgozna.[21] Für eszmefuttatásának konzekvenciája, hogy a kultúrpolitikának haladéktalanul felül kell vizsgálnia a közoktatásban használatos anyagokat.[22] Hozzászólásának másik – nyugodtan kijelenthető, hogy évtizedek óta szívügyének számító – sarokpontja, a kisebbségi magyarság helyzete volt. Hiányolta ugyanis, hogy a kormányzatnak nincs kisebbségpolitikája, és szükségét fejezte ki annak, hogy egy államtitkársági rangú kormányzati szervnek kell alakulnia,[23] amely a kisebbségvédelem koncepcióját és stratégiáját tudná kialakítani.[24]

A következő évben, 1988-ban a nyílt szervezkedés fontos mérföldköveinek számítottak a második lakiteleki találkozó előtt szervezett, a népi-nemzeti csoport által koordinált Jurta-találkozók. A négy alkalommal lebonyolított tanácskozások közül kettő a határon túli magyarok helyzetéről szólt. A március 6-án tartott eseményen Für Lajos is felszólalt. A korábban is hangoztatott témák mellett – a trianoni trauma szellemi és történelmi értékekre gyakorolt romboló hatása, a közoktatás nemzettudat-formálásban betöltött szerepe, valamint a határon túli magyarság helyzete – négy pontban foglalta össze a felmerült problémák megoldására vonatkozó ajánlásait.[25] Úgy vélte, fel kell függeszteni a nemzeti bűntudatot tápláló gyakorlatot, és sürgette a közoktatás és a tömegtájékoztatás felülvizsgálatát[26]. Emellett javasolta a nemzet fogalmának tisztázását, továbbá szorgalmazta a kisebbségvédelem programjának, stratégiájának kidolgozását.[27]

Az eddigiekből is kitűnik, hogy Für Lajos érdeklődésének homlokterében a trianoni békediktátum által okozott nemzeti sorskérdésként kezelt határon túli magyarság helyzete,[28] valamint a magyarság, a nemzettudat általános – és romló – állapota áll. Érthető volt tehát, hogy a megalakuló MDF-ben Für

[17] Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968-1987*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007. 92.
[18] *A monori tanácskozás 1985. június 14-16.* Szerk. Rainer M. János, Budapest, 1956-os Intézet, 2005, 155.
[19] *Uo*. 157.
[20] https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/a-monori-talalkozo (letöltés: 2024-11-06)
[21] *Lakitelek 1987, a magyarság esélyei – A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve.* Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007, 186.
[22] *Uo*.
[23] Für Lajos a később neki felajánlott honvédelmi tárca helyett egy ehhez hasonló területen szeretett volna dolgozni.
[24] *Uo*. 188.
[25] *A Magyar Demokrata Fórum 1988. március 6-án, a Jurta Színházban, kisebbségi sorskérdésekről tartott vitájának dokumentumai és sajtóvisszhangja*. Szerk. Szeredi Pál. Budapest, Retörki, 2019, 105.
[26] Ezt szintén a magyarság szempontjából látja lényegesnek.
[27] *Uo*. 107.
[28] Megnyilvánulásaiban sokszor előfordul a közoktatás elégtelen működése, de ez általában a határon túli magyarság kapcsán fordul elő.

Lajos kapta a kisebbségvédelmi munkacsoport vezetését.

A HONVÉDELEM SZOLGÁLATÁBAN

Az 1990-ben hatalomra került MDF-FKGP-KDNP kormánykoalíció megalakulásakor Antall József miniszterelnök a honvédelmi tárca vezetésére kérte fel őt[29]. Für – aki az alapítók közül egyedüliként kpott kormányzati megbízatást – sokáig habozott, hogy elfogadja-e a felkérést, tekintettel arra, hogy ezen a területen nem rendelkezett tapasztalattal. Végül igent mondott, és négy évig volt tagja az Antall-, majd a Boross kormánynak.

Miniszterségének kezdeteiről így szól egy későbbi interjúban: „Idegen világot vettem át, ez volt az első gond. […] Így azonban egy jól szervezett, de tökéletesen idegen világba kerültem, melyről jóformán annyit tudtam csak, hogy van, hiszen valamikor, nagyon-nagyon régen én is voltam katona."[30] A rendszerváltást követően bőven akadtak kihívások a honvédelmi tárca vezetése terén: a taxisblokád kezelése, a szovjet hadsereg kivonulása és a Varsói Szerződés megszűnése csak néhány példa a számos megoldandó feladat közül. Az utóbbi két eseménynyel kapcsolatban Für Lajos úgy nyilatkozott, hogy azok a kemény tárgyalások ellenére is viszonylag zökkenőmentesen zajlottak le.[31] Miniszteri működését ugyanakkor érzelmileg megrendítő pillanatok is kísérték, például amikor rehabilitálták az 1956-os forradalmárokat, amely eseményt Für Lajos is megkönnyezte.[32]

Időközben az MDF-en belül is előrelépett a pártvezetés ranglétráján: Antall József halálát követően, 1994 és 1996 között ő töltötte be a pártelnöki tisztséget, az MDF harmadik elnökeként. 1996-ban egy másik alapító, Lezsák Sándor váltotta őt a párt élén, miután a pártszakadás következtében Für Lajos kilépett az MDF-ből.[33] Parlamenti munkáját független képviselőként folytatta, 1997 és 1998 között pedig a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoki tisztségét töltötte be. A későbbiekben egy megosztó társadalmi szervezet alapításában is részt vett, végül 2013-ban, 82 éves korában hunyt el.

[29] Antall József 1989-ben valójában Für Lajos helyett került a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások során fontos pozícióba az MDF képviseletében, Für ugyanis nem érezte magáénak a tárgyalásfolyamatot. Ősszel – amikor Antall József lett a párt elnöke – Für Lajost fogja jelölni az MDF köztársasági elnöknek, a jelöltséget vonakodva bár, de elvállalta, a négyigenes népszavazás eredménye azonban a parlament hatáskörébe delegálta a kérdést.

[30] Für *i. m.* 2022, 329.

[31] *Uo*. 331.

[32] *Uo*. 332.

[33] 1996-ban a párt két részre szakadt, egy csoport kivált az MDF-ből és létrehozta az Magyar Demokrata Néppártot (MDNP), majd 2005-ben a két formáció újra egyesült.

retorki.hu

Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán

Mindhalálig Kőbánya blues

Közelítések Deák Bill Gyula életművéhez

1

A hetvenes-nyolcvanas évek Hobo Blues Bandjének (HBB) dalszövegeiben, színpadi és egyéb megnyilvánulásaiban erőteljesen mutatkozott meg egyfajta nyersesség, amit fogalmilag könnyen összekapcsolhatunk a polgárpukkasztással és a dekadenciával – mely utóbbi alatt itt a szocialista társadalomépítésre adott elutasító választ értjük. Ennek a könnyűzenei habitusnak volt hagyománya a magyar zenei életben és a magyar könnyűzene által természetes referenciapontként használt nyugati popkultúrában is. Míg azonban utóbbi területen elsősorban a punk, rock és metál zenekarok vállalták ezt a habitust, idehaza ezt nemcsak az említett zenei stílusok előadói, de egy blues zenekar is képviselte.

A hazai szocializmus tudatformáló ereje a jövőépítésre tette a hangsúlyt, ezzel szemben a HBB a jelent mutatta be, így „dekadenciájuk" egyfajta társadalmi látleletté vált. A dalokban megjelenő alakok gyakorta züllött figurák, a társadalom peremére sodródott alakok, a szövegek alaphangulatában pedig visszatérő elem a kilátástalanság, az elnyomottság érzése. Ezen karakterek, hangulatok, életérzések atipikus szociálpszichológiai mintákat jelenítettek meg, és élesen szemben álltak a szocialista erkölccsel és társadalmi célokkal.

Érdemes kitérnünk tehát arra, hogyan viszonyult a szocialista rendszer a hazai könnyűzenei életben megjelenő dekadenciára. A rendszernek e tekintetben a hetvenes évek második felétől érvényes álláspontját egyebek mellett a vonatkozó törvényi szabályozásból is kiolvashatjuk. Témánk szempontjából szerencsés egybeesés, hogy a közművelődésről szóló, 1976. évi V. törvény megszületése és végrehajtásának tapasztalatairól szóló 1982-es határozat közötti időszak éppen Deák Bill Gyula országos ismertséget hozó, profi előadói pályájának kezdetére, a HBB-ben töltött éveinek első és leglényegesebb időszakára esik, így ennek fényében is vizsgálhatjuk a korábban megfogalmazott felvetésünket.

A törvény az általános közművelődési feladatok közé sorolta, hogy a közművelődés irányítói és szervezői közreműködjenek „a kulturált szórakozás feltételeinek megteremtésében". A törvény ideológiai keretet is megfogalmaz, célként hangsúlyozza „a szocialista világnézetű emberek formálását", a szocialista erkölcs, magatartás és ízlés fejlesztését, és leszögezi, hogy a szórakoztató tevékenység nemcsak a közízlést és nemzeti érdekeket, de „az alapvető szocialista eszményeket" sem sértheti. Deklarált célja volt az, hogy a művelődésből közművelődés legyen, így a kultúrához való hozzáférés megszűnjön az elit privilégiuma lenni.[1] A törvény hatására sorra nyíltak a művelődési házak, ifjúsági klubok és kultúrházak, amelyek egyebek mellett a könnyűzenei eseményeknek is teret adtak. Funkcionális értelemben ezzel a kulturális alrendszer egy nagy hálózatra tett szert, amely egyszerre szolgálta a társadalom kulturális igényeit, valamint a hatalom irányító és ellenőrző szándékait.

A törvény irányt, szellemiséget adott ahhoz, milyen formális keretek között működjön a kulturális alrendszer, ami társadalmi szinten a diktatúra ideológiai, ellenőrzési és integrációs eszközének szerepét is betöltötte. A politikai döntéshozatal a valóságot a politikai érdek és ideológia szűrőin keresztül érzékelte, és kevéssé vagy egyáltalán nem ismerte, értette azt a realitást, ami a dekadensnek bélyegzett könnyűzenei irányzatok természetes közege volt.[2] Ahol ők igénytelenséget, kulturális elmaradottságot láttak, ott

[1] 1976. évi V. törvény a közművelődésről. *Művelődésügyi Közlöny*, 1976. 11. 23. 796–800. Lásd még: https://jogkodex.hu/jsz/1976_5_torveny_1070175 (Utolsó letöltés: 2026. 11. 08).

[2] E közeget – vagy éppen inkább annak hatalom által látott képét – mutatja meg kellő és szándékolt iróniával Szomjas György hamar legendássá vált *Kopaszkutya* című filmje, amelynek egyes jellegzetes részleteire e tanulmányban is hivatkozunk.

A Hobo Blues Band (Kőrösi József, Földes László Hobo, Póka Egon, Döme Dezső, Deák Bill Gyula, Szénich János). 1979 decemberében a Közgáz Rockfesztiválon, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. Fotó: Fortepan, 269046 / Kanyó Béla

a „dekadens" fiatalok azonosulásra alkalmas gondolatokat és vonzó művészi kifejezésformát.[3] Jellemzi a hatalom viszonyulását a könnyűzene műfajához az is, ahogyan a működési közegüket szabályozták. Erősen élt az a vélekedés, hogy a könnyűzene számos divatossá váló irányzata csak a nyugati tömegkulturális jelenség[4] gyenge utánzása,[5] „nyugatmajmolás", hogy „társadalmilag veszélyes", és művészi értéke nincs, olyannyira, hogy 1971 és 1983 között rendelet rögzítette a műfaj „társadalmi értéktelenségét", és sorolta a műfaj művelőit magasabb adósávba.[6]

Tanulságos egy pillantást vetni arra, hogyan látta az ifjúság helyzetét a helyi pártelit. Az MSZMP XXI. Kerületi (tehát külvárosi, csepeli) Pártbizottsága 1981. január 15-i ülésén vitatta meg a párt 1974-es közművelődési határozata végrehajtásának tapasztalatait. Nagyon látványosan kitűnik a határozat végrehajtásának kerületi tapasztalatait összegző dokumentumából az, hogy sem a helyzetleírás, sem a problémafelvetés, sem pedig a megoldási javaslatok nem lépnek ki a statisztikai adatelemzés, illetve a ráépülő ideológiai értelmezés adta keretekből. Így nem is meglepő, hogy a döntéshozók szemében a fiatalok olyan problémás korcsoportként jelentek meg, akik jelentős részének szabadidős tevékenységére „az igénytelenség jellemző". Persze ebből a perspektívából valóban nehéz lehetett megérteni, miért nem volt tömeges igény a fiatalság körében az ifjúmunkás kórusra, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom (NOSZF) vagy a felszabadulási ünnepségek keretében tett különböző munkásbrigád-kirándulásokra, netán a KISZ kulturális rendezvényeire. A dokumentum készítői úgy látták, hogy az „igénytelen" szórakozási formák „a vidékről feljöttek, a munkásszállásokon, albérletben élők, a segéd- vagy betanított munkát végzők" köreiben népszerűek, de elismerik, hogy a kerületben is „van tábora az olyan együtteseknek, mint pl. a Beatrice, a Hobo Blues Band stb. (nem csak munkásfiatalok között). Ezeknek a műsoraira

[3] A hatalom széles eszköztárral rendelkezett ahhoz, hogy a zenei produktumokat tartalmi és formai szempontok alapján cenzúrázzák, az adott produkciót pedig korlátozzák vagy akár ellehetetlenítsék. Lásd: Horváth Attila: A rockzene cenzúrázása Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában. In: *Jó kormányzás és büntetőjog: Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára.* Szerk. Gellér Balázs – Koltay András. Budapest, Ludovika, 2022., Csatári Bence: Az Országos Rendező Iroda története, 1958–1989. *Fons,* 2008/1, 51–80.

[4] A tömegkultúráról szóló tanulmányában Kormos Sándor megjegyzi, hogy a nyugati társadalmak tömegkultúrája a magaskultúra ellenpólusát képezi, és „megakadályozza a lakosság jelentős részét a magaskultúra elsajátításában". Kormos Sándor: Tömegkultúra idézőjelben és anélkül. *Társadalmi Szemle,* 1981/10, 28. A tömegkultúra és a könnyűzene kapcsolatáról teljesen más megközelítésben beszélt Földes László Hobó, amikor egy interjúban a rockzenét mint a 20. század egyetemes kulturális jelenségét jelenítette meg, amely abban az értelemben tömegkultúra, hogy „a tömegeknek készül, tömegek hallgatják és olyanok »állítják elő«, akik maguk is a tömegből jöttek". Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött. Hatalom és ifjúsági zene a Kádár-korszakban/perek, ügyek, dossziék.* Budapest, GM&Társai, 2002, 210–213.

[5] Révész Sándor, a Generál és a Piramis énekese így írt az utánzás vádjáról: „A hatvanas évek végén indult zenei és kulturális forradalom idején volt valami a levegőben, ami Keleten és Nyugaton egyaránt kiáradt. Mi beszippantottuk ezt az ózondús levegőt kinti ideáljainktól, s akiben volt spiritusz, az ki tudta bontakoztatni ezt az érzést a saját maga individuális módján. […] Amit csináltunk, nem utánzás volt, hanem valamilyen ráérzés arra, ami mindenütt ott volt körülöttünk. […] soha eszembe sem jutott bárkit is utánozni. Nem is értettem, és ma sem értem ezt a kérdést." Révész Sándor: *Ezt én választottam.* Budapest, Helikon, 2024, 115–116.

[6] 6/1971. (XII.17.) MM rendelet. *Magyar Közlöny,* 1971. 12. 17. 1054. Földes László a már idézett interjúban a következőképpen fogalmazott a kezdettől tapasztalható ellenérzésekről: „Kezdetben nálunk is egy alulról kiinduló, majd hamarosan tömegméretűvé dagadó mozgalom volt, ami azonban rögtön megjelenése után heves ellenérzéseket váltott ki. Idegen eredetű kezdeményezésként, ellenkultúraként, fellazító ideológiaként kezelték és belemagyaráztak rengeteg olyan dolgot is, amihez semmi köze nem volt. Így például egyesek kitalálták, hogy ez a zene ellenzéki, társadalomellenes, s ennek megfelelően azonnal »irányítani« kezdték, soha le nem fektetett normákra hivatkozva. Most természetesen nem a politikai vezetőkről beszélek, hanem sokkal alacsonyabb beosztásban lévőkről. A könnyűzenei irányításban sem történt ez másként." Sebők *i. m.* 2002, 213–214. Lásd még: Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat működésére. *Múltunk,* 2019/3, 151.

a tartalmasabb kultúrát még csak belopni sem lehet."[7] Mit árulnak el ezek a sorok számunkra azon túl, hogy a döntéshozók nem ismerték és nem értették egy olyan nagyszámú, fiatal korcsoporthoz tartozó közeg problémáit, amely fölött az ő feladatuk volt döntéseket hozni? Egyebek mellett azt, hogy a korabeli ifjúság „dekadens" szórakozási szokásai nem vezethetők le kizárólag az adott csoport szociokulturális sajátosságaiból, hiszen az említett zenekarok – mint a jelentésből is kitűnik – nem csupán a munkásfiatalok között voltak népszerűek.

A meg nem értés nem csak a párt döntéshozóinál érhető tetten. A *Középeurópai Hobo Blues* lemez okán a HBB-jelenségről írt kritikájában Kőbányai János megmérte és „könnyűnek találta" a művet csakúgy, mint a jelenséget és személy szerint Földes László Hobót is, a lemez kiadását pedig az „értékkiválasztási mechanizmus" csődje miatt egyenesen „botránynak" tartotta. A kritika szerzője lényegében értelmiségi nyelven mondta el a pártfunkcionáriusok álláspontját, „tömegpszichózist" és „hamis tudatot" emlegetve a közönség részéről. A HBB fiatal rajongói felett szánakozva zenei „hulladékevésre kényszerítetteknek" látta/láttatta őket, akik ki vannak szolgáltatva „egy olyan álkulturális offenzívának, amely ugyan nem ad semmit, de nem is vezet sehova."[8] Tűnhet úgy az eddigiekből, hogy a műfaj meg nem értése magyar sajátosság – ami az ideológiavezérelt gondolkodás, az ízlésbeli megrögzöttség és a nemzetközi kulturális forradalom trendjébe illeszkedő könnyűzenei átalakulás nem ismeréséből fakad –, de a helyzet ennél bonyolultabb. A rock and roll hőskorában Frank Sinatra is igen negatívan nyilatkozott a stílusról és az előadóiról egyaránt,[9] ami mutatja azt, hogy nem csak a vasfüggönyön innen volt nehéz felismerni a változásban az értéket és érzékelni a korszellem változását.

Visszatérve a korabeli fiatalság „dekadens" szórakozási szokásaihoz, úgy véljük, kellett lennie valaminek, ami több volt, mint egy adott társadalmi réteghez való tartozás, az anyagi háttér, a családi és egyéb kapcsolati háló, az életmód és a szokások összessége. Valaminek, ami összekötötte ezeket a fiatal csoportokat, akik társadalmi helyzetük okán egyébként valószínűleg nem kapcsolódtak volna össze a társadalmi terek más felületein. Mi lehetett ez a közös dolog, ami ezt a köteléket létrehozta? Részben Hankiss Elemér második társadalom elméletére[10] építve úgy véljük, ugyanaz, ami a Kádár-rendszer valamennyi rendszerkritikus szubkultúráját összekapcsolta. A valóságérzékelés módja, a kívülállás esztétikája és etikája, amivel az átlagtól eltérően reagáltak a politikai és társadalmi rendszer működési mechanizmusainak ellentmondásaira. Több ilyen kapcsolódási pontot is beazonosíthatunk. 1. Álláspontunk szerint a rendszerkritikus zenei szubkultúrák a második társadalom kulturális vetületeként is értelmezhetők. Résztvevői számára létezett egy jól érzékelhető szakadék a – mondjuk úgy – hivatalos és a megélt valóság között, és az ez okozta disszonancia egy ösztönös lázadás formájában öltött testet, amihez az azonosulásra alkalmas intellektuális töltetet a zene és a szövegek adták. 2. A korabeli Magyarországon szinte generációs élmény volt a jövőkép hiánya, amit a HBB vagy később Deák Bill Gyula szólólemezein szereplő szociografikus bluesszövegek nagyon pontosan leírtak. A jövőkép hiánya az „itt és most"-ra, a jelen minél intenzívebb megélésére tette a hangsúlyt. 3. A Hobo Blues Band egyike volt azon zenekaroknak, amelyek csak korlátozott nyilvánosságot kaptak, így a koncertek többé váltak egyszerű zenei élményeknél. Olyan autonóm terek voltak, ahol a rajongók megélhették a hatalommal való szembenállás adta összetartozás érzését. A koncertlátogatók közötti társadalmi különbségek elmosódtak vagy megszűntek. Informális hálózat alakult ki köztük, amin a szubkultúra információt cserélt, híreket osztott meg, és ez észrevétlenül

[7] *Az MSZMP XXI. Kerületi Pártbizottsága 1981. 01. 15-i ülésének jegyzőkönyve*. HU BFL (Budapest Főváros Levéltára) XXXV.26.a/3. 12., 19–20. A három „fekete bárány" közül itt kettőt említenek név szerint. Jellemzi a korabeli hivatalos felfogást, hogy a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat 1979-ben határozatban szögezte le, hogy nem adja ki a P. Mobil, a Beatrice és a Hobo Blues Band lemezét, mert azok „a fiatalság szellemi és morális épségét, fejlődését" veszélyeztetik. Lásd még: Fekete Bárányok-koncert. *Magyar Popkulturális Értéktár.* https://popkulturalis.hu/details/4290 (Utolsó letöltés: 2026. 11. 08.); ill.: a *Rockinform* 2014/1-es számát, különösen annak bevezető tanulmányát: [Jozé]: Együtt a nyáj. „Egy hazug világban fekete báránynak lenni igaz dolog…". *Rockinform*, 2014/1, 4–7.

[8] Kőbányai János: Mindenki lehet sztár. Hangszabályozás a lemezkiadásban*. Mozgó Világ,* 1981/12, 98–102. Kőbányai később némileg meglepő érdeklődést mutatott a műfaj egyéb produkciói iránt. Lásd például: Kőbányai János: *Beatünnep után*. Budapest, Gondolat, 1986.; Uő: *El. Emlékek a beat-korszakból*. Budapest, Pelikán, 1995.; Uő: *Beat(korszak)regény*. Budapest, Múlt és Jövő, 2023.

[9] Sinatra egy 1957-es interjúban így nyilatkozott: „Szinte teljesen negatív és romboló reakciókat vált ki a fiatalokból. Hamis és hamis szagú. Leginkább kretén gazemberek éneklik, játsszák és írják, szinte ostoba ismétlésekkel és ravasz, trágár – valójában piszkos – dalszövegekkel,". Quote Origin: Rock n Roll: The Most Brutal, Ugly, Degenerate, Vicious Form of Expression. https://quoteinvestigator.com/2012/07/13/rock-degenerate/#fe1ec61f-5e85-48b6-9e5f-20f0b388a85a (Utolsó letöltés: 2026. 11. 08.). E citátum a már említett *Kopaszkutya* kezdőidézeteként szerepel.

[10] Hankiss Elemér: *Diagnózisok 2.* Budapest, Magvető, 1986.

egy olyan identitástudatot adott nekik, ami esetenként felülírta a társadalmi, vagyoni vagy intellektuális helyzetükből fakadó határokat. 4. A tárgyalt szubkultúrához való tartozás a külsőségekben is megmutatkozott. A hosszú haj, a bőrdzseki, a szakadt ruházat egyszerre demonstrálta a szubkultúra tagjainak összetartozását és a rendszer uniformizáló nyomásának elutasítását, ami egyben a politikai állásfoglalást is magában rejtette.[11] Ez a négy felvázolt kapcsolódási pont mutatja, hogy a késő Kádár-rendszer időszakának könnyűzenei szubkultúrái néhány vonatkozásukban a társadalmi integráció alternatív csatornáiként is értelmezhetők. Amikor a pártbizottság az igénytelenség bélyegét nyomta az adott zenekarok rajongóira, elkövette azt a hibát, hogy egyfajta ízlésbeli elmaradottságként értelmezte a politikai lojalitás hiányát. Nem ismerték fel, hogy a fiatalság nem kulturális fogyatékossága okán fordult el a KISZ-es és egyéb pártrendezvényektől, hanem mert valami igazabbat és őszintébbet keresett.

2

Deák Bill Gyula énekesi pályájának kezdete – a hatvanas évek második fele – és az általánosabb ismertség kivívása – a hetvenes évek vége – közti időszak egy hosszú évtizedet ölel át. Ennek az évtizednek a nyomai bár nem manifesztálódtak kis- vagy nagylemezben, kétségkívül érdemi hatást gyakoroltak karrierje későbbi alakulására.[12] Ebben az időszakban kisebb zenekarokban, valamint általános elköteleződéssel és zenekari tagsággal nem járó „jammelések"[13] segítségével tett szert behatárolt, de az adott közegben jelentős ismertségre. Első zenekara a hatvanas évek második felében alapított Sztár – amelyet az egyszer csak gitározni kezdő szomszédfiúval, Sárközi Pállal és testvéreivel, valamint egy későbbi zenésztársával, Dobor „Dodi" Józseffel alapított –,[14] majd a Napsugár volt. Utóbbiban már zenésztársa volt Cserháti István, a P. Mobil és a P-box későbbi billentyűse, illetve Sárvári Vilmos, a „Mobil" leendő szólógitárosa.[15] Állandó zenekaraival és az *ad hoc* alakult társulásokkal egyaránt megfordult a rockzenei élet ismert közösségi tereiben, így például a Kőbányai Ifjúsági Klubban,[16] a csepel-csillaghegyi Radnóti Miklós Művelődési Házban[17]

[11] Jó példa erre a nem elsősorban politikai megnyilvánulásai, inkább attitűdje és a szürkeségből kiemelkedő mivolta miatt is háttérbe szorított Radics Béla esete, aki pontosan ezért vált sokak szemében a szabadság szimbólumává. A „gitárkirály" esete ugyanakkor azt is megmutatja, hogy e jelenségtartalmak az adott szituációban nehezen voltak szétválaszthatók, és előfordult, hogy a maga számára is demonstrálni kívánta a rendszer jellegére való „nemet-mondást". A „Farsangi" fedőnevű ügynök 1970. október 28-án ezt jelentette például Radiccsal és társaival kapcsolatan, forrásként egy „Cölöp" becenevű zenésztársat megadva: „»Cölöp« október 24-én Radics kezdeményezésére kirándulást tettek a budai hegyekbe (pontos helyét nem mondta). A kirándulást »megemlékezésnek« szánták az 1956-os ellenforradalom évfordulójának tiszteletére. Ott elbeszélése szerint tábortüzet raktak és Tátrai […] gitározott, a többiek pedig különböző dalokat énekeltek. Ezek tartalmáról »Cölöp« nem nyilatkozott." A jelentés szerint Radicson és a Radics-tanítvány Tátrai Tiboron kívül jelen volt Könnyű József basszusgitáros, Döme Dezső dobos, valamint a már idézett „Cölöp" és „Kis Cölöp". A jelentést közli: Bálint Csaba: *Radics Béla a rockkorszakban*. Budapest, MagyaRock Híresség Csarnoka Egyesület, 2022, 141–142. Szőnyei Tamás a rockzenéről szóló állambiztonsági jelentéseket elemző kötetében „Farsangit" Fábián Tiborral, a Sámson együttes billentyűsével azonosította. Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül, 1960–1990.* Budapest, Magyar Narancs – Tihany-Rév, 2003, 125–139.

[12] Mint tudjuk, az önálló lemezkiadás az adott korszakban egyáltalán nem jelentett semmiféle művészeti mércét. A Deák Bill Gyulára legnagyobb hatást gyakorló emberek közül Radics Béla a Taurus együttessel csupán két kislemezig, Országczky Jackie a Syrius-szal egy Ausztráliában kiadott nagylemezig (*Devil's Masquerade*, 1972) jutott.

[13] Sebők János rocktörténeti könyvében közli egy, a Syrius Klubban szervezett *Jam Sessions* – kezdetben leginkább a jazzre jellemző, gyakori improvizációra és változatos felállásra épülő zenei est – meghívóját, 1974 novemberéből. Az énekesek között ott találjuk Deák Bill Gyula nevét, többek között a Syrius vagy a Mini zenészeinek, illetve a Mátyás téri zenészekből létrejött Rákfogó rendkívül improvizatív cigány jazzmuzsikusai (Szakcsi Lakatos Béla, Babos Gyula, Kőszegi Imre, Jávori Vilmos, Lakatos „Bögöly" Béla stb.) mellett. Közülük utóbbi volt talán a legnagyobb hatással Deák Billre – Országczky mellett őt tekintette a másik olyan énekesnek, akitől sokat merített. Bővebben lásd: Sebők János: *Magyarock I. A beat-hippi jelenség, 1958–1973.* Budapest, Zeneműkiadó, 1983, 280–281., 301.; Jávorszky Béla Szilárd: A magyar cigány jazzmuzsikusok tüze. In: *Magyar jazzkutatási konferencia. Budapest, 2016. március 11.* Szerk. Simon Géza Gábor. Budapest, MJKT, 2016, 56–62.; Fekete Kálmán: *Első magyar blueskönyv. Riportok, vallomások, tanulmányok és biográfiák*. Pécs, Alexandra, 1996, 136.

[14] Fekete *i. m.* 1996, 133. A Sztár együttes emléke nem tűnt el nyomtalanul. Schuster Lóránt, a P. Mobil frontembere egy interjúban úgy emlékezett, 1998-ban, egy Billel közösen tervezett, később azonban nagyrészt meghiúsult munka során „előkerültek valahogy a régi, kockás papírra írt szövegek, és a zenekar két egykori tagja, Sárközi Pali gitáros és Dobor Dodi dobos feljátszotta őket. […] Közben kiderült, hogy egy nagylemeznyi anyag van, de Bill nem akarta megcsinálni". „Ez a kőbányai romák alkotta zenekar azt írta meg, amit gondoltak, éreztek. Ettől eredeti és ettől jó." A *Baró roma csaj* és a *Csóró roma csávó* című dalok a P. Mobil *Kutyából szalonna* című, 1998-as lemezén jelentek meg, Bill énekével. Előbbi az énekes *Bort, bluest, békességet* című 1999-es szólólemezén is megjelent. Hegedűs István: *Mobilógia*. *Egy rockbanda története a kiadványok és a zenekarvezető visszaemlékezéseinek tükrében.* Budapest, 2016, 37.

[15] Sebők *i. m.* 1983, 264.

[16] Révész *i. m.* 2024, 89. A szervezetileg a kőbányai Pataky István (ma Kőrösi Csoma Sándor) Művelődési Házhoz tartozó Kőbányai Ifjúsági Klub a Halom u. 37. szám alatt működött. A hetvenes-nyolcvanas években gyakran fellépett Deák Bill is, többek között Póka Egon társaságában. Témánk szempontjából legalább ilyen jelentős, hogy a *Kopaszkutya* bizonyos jeleneteit is itt forgatták. Kőbányai Ifjúsági Park és Klub. *Beatkorszak – Emlékpontok*. https://beatkorszak.hu/kobanyai-ifjusagi-park-es-klub (Utolsó letöltés: 2026. 11. 14.).

[17] Az 1963-ban elindult központban mintegy tizennégy éven keresztül lépett fel Radics Béla, először a Sakk-Matt zenekarral. Deák Bill sokszor általa és az ő együttesével lépett fel. De sokszor Hobo, a Rákfogó, majd a Syrius is megfordult itt. Murzsa Tímea: Radnóti Miklós Művelődési Ház. *Beatkorszak – Emlékpontok*. https://beatkorszak.hu/radnoti-miklos-muvelodesi-haz (Utolsó letöltés: 2026. 11. 14.).

retorki.hu

vagy a Syrius együttes koncerthajóján.[18] Utóbbi helyszínen az együttes legendás basszusgitáros-énekese, Országczky Miklós/Jackie „istápolta", ekkor általában a Jimi Hendrix[19] klasszikusaként elterjedt (valójában általa is „átvett") *Hey Joe*-t énekelte „gyakori" beugróként.[20] Földes László visszaemlékezése szerint ő maga is itt hallotta először Billt, az elementáris hatást pedig így összegezte: „Véget ért a szünet. A Syrius eljátszott két dalt és Országczky a mikrofonhoz lépett. »Hölgyeim és Uraim! Most Bill fog énekelni Önöknek egy blues-t!« – és a féllábú ember belépett a színpadra. A *Hey Joe*-t nyomták, nem is akárhogy. De a bevezető taktusok után valami leírhatatlan következett. Bill elkezdett énekelni. […] Úgy éreztem, hogy minden porcikájában ő maga Joe, aki féltékenységből lelőtte asszonyát és most Mexikóba indul, hogy elkerülje a kötelet. […] Csak álltam az oszlopba kapaszkodva és figyeltem ezt az embert, aki leírhatatlanul egyéni hangjával végigbömbölte ezt a blues-t. Kinyitotta a torkát és kiengedte magából azt, amit szavakkal nem lehet leírni, amitől zene a zene, vagy blues a blues."[21]

Deák Bill Gyula a Sztár zenekar tagjaként, 1971-ben.
Fotó: Fortepan, 142330 / Péterffy István

Ezt követően bő hat évig nem találkoztak, majd 1979 tavaszán vitte el Póka Egon Billt a HBB egyik próbájára. Földes szerint úgy gondolták, hogy Bill maradjon a zenekarban, amíg másik zenekara vagy önálló lemeze nem lesz.[22] Hiába játszott azonban sokakkal a hatvanas-hetvenes években és hiába ismerte el mindenki a fantasztikus és egyedi énektehetségét, nem kerülhetett komolyabb zenekarba, mert – a nagyhatalmú Országos Rendező Iroda véleménye szerint legalábbis – a lába miatt „nem színpadképes". A helyzet megoldását az Omega 1979-es magyarországi turnéja hozta el. A két zenekar tagjai között jó szakmai és emberi viszony alakult ki (Hobo egy nagylemeznyi dalszöveget is írt az Omegának *Bunker* címen, amiből végül azonban nem lett lemez). A nemzetközi elvonalba tartozó, akkoriban pályájának csúcsán lévő Omega úgy döntött, hogy az 1979-es magyarországi turnéjára magával viszi a HBB-t.[23] A turnéra készülő zenészeknek az ORI jelezte, hogy a vendégként fellépő Billt nem engedik színpadra a „megjelenése miatt". Hobo válaszul rendes zenekari tagként jelentette be Billt, akinek ezzel megnyílt a lehetőség a turnéra és vele a profi karrierre is.[24]

[18] A Syrius nyári koncertalkalmai gyakran egy dunai hajón játszódtak, ahol a koncert után szintén jellemzőek voltak a „jammelések". Zoltán János: *Rockcirkusz. A magyar beat-pop-rock művészet 45 éve*. Budapest, Szaktudás – Zoltán és Társa, 2005, 49. A Syrius-t és Országczky Jackie-t Bill a legnagyobb inspirációi között tartotta számon. Volt olyan zenekara Billnek, ahonnan azért rúgták ki, mert még a zenekari próbák helyett is a Syrius koncerteket választotta. Deák Bill Gyula: Olyat, mint a Syrius zenéje, Magyarországon nem hallottak és nem is fognak soha. *XXI. század.* https://rtl.hu/xxi-szazad/2023/11/12/syrius-underground-zenekar-kultura-zene-deak-bill-gyula (Utolsó letöltés: 2026. 11. 06.)

[19] Hendrix, Jimi (1942–1970): amerikai zenész, szólógitáros, dalszerző. A rockzene egyik ikonikus alakja, a woodstocki rockfesztivál legnagyobb sztárja. Virtuóz gitárjátéka sokak számára szolgált például, többek között Deák Bill Gyula is egyik legnagyobb példaképének tartotta.

[20] T. R.: Billmotoblues. *Wan2*, 2003. 12. 01. 42–43.

[21] Földes László: *Hobo sapiens*. Budapest, Cartaphilus, 2007, 144–145.

[22] *Uo.* 148.

[23] Csatári Bence: *Kóbor. Az utolsó interjú.* Budapest, Helikon, 2024, 297.

[24] *Uo.* 150., Rozsonits Tamás: *Az út vadabb felén. A Hobo Blues Band 30 éve*. Budapest, EMI, 2008, 73. A *Kopaszkutya kettő* című 2011-es, Szomjas György-filmben Póka Egon Benkő László, az Omega billentyűsének kiállását is méltatta, aki tiltás esetére a turnétól való visszalépéssel fenyegetőzött, amely anyagilag és politikailag is kellemetlen következményekkel járhatott volna az ORI és a Hanglemezgyár illetékesei számára.

Részlet a *Kopaszkutya* című filmből. Háttérben, az ajtóban Földes László Hobo és Schuster Lóránt, az előtérben Deák Bill Gyula és Póka Egon. Fotó: Fortepan, 125559 / Urbán Tamás

Bill a korszak általános szokása szerint angolul énekelt, vagy ahogy a Szomjas György[25] *Kopaszkutyá*jának alapjául szolgáló filmovella fogalmaz, egyfajta „vakerangolt" használt.[26] A másik nagy példakép és „felfedező", a korszak egyedülálló legendájaként felemelkedett, majd (zöld) csillagként aláhullott Radics Béla ragaszkodott az angol nyelvű, eredeti megjelenítéshez. Tény, hogy a beatnemzedék kezdeti időszakában meglehetősen gyakori volt a Nyugatról érkezett, akkor „tiltott gyümölcsnek" számító életérzés egy az egyben való megjelenítése, azaz a pontos és eredetit követő előadás inkább számított erénynek, mint a magyar nyelven való megjelenítés. E korszakot és e gondolkodás sajátos jellegét mutatta be Cseh Tamás és Bereményi Géza egy hetvenes évek végén írt dala, amely kérdőjelessé tette az „angolul éneklés" primátusát, tulajdonképpen amellett érvelve, hogy mit érnek a más nyelven, mások által megfogalmazott tanulságok, amelyek nem találkoznak az adott közeg kulturális tapasztalataival (*I love you so*).[27] Ezt a felfogást osztotta a több rocktörténeti klasszikust lefordító Hobo is: az általa vezetett együttes elkötelezte magát a magyar nyelvű dalszövegek éneklése mellett. Így Deák Bill Gyula számára is döntő lépés volt a zenekarhoz való csatlakozás. Pályája magasabbra emelkedett azáltal, hogy az ugyan más által írt, de *általa élt* szövegeket adta tovább közönségének. E dalszövegek megjelenítéséhez ugyanis kétségkívül kellett az a szuggesztív erő, az az egyedi sorstörténet, amely egész valójából sugárzott. Ismét Hobót idézve: kevés olyan dalszövege van, amely konkrét, megtörtént eseményeket dolgoz fel, de e kevés mindegyike Deák Billnek íródott. „Őt megismerve és megszeretve egy egészen különleges emberi látás- és kifejezésmóddal találkoztam. […] Mikor hallom, ahogy énekli a *Tetovált lány*t, vagy az *Őrülj meg, kicsi*-t, mindig úgy érzem, mintha ő írta volna őket."[28]

A HBB első lemezeinek – különösen igaz ez a második, *Oly sokáig voltunk lenn* lemezre – egykorú kritikusai némileg tisztázatlannak és zavarosnak vélték a zenekar identitását. A *Magyar Ifjúság* szerzője például így dekódolta a két énekes „kettős szereposztását": „Tény, hogy Hobo az új lemezen személyesen nem is kötődik annyira a »külvárosi« jelmezt igénylő szerephez. A tradicionális hangvételű bluesok megszólaltatásának jogát átadja az érces hangú énekesnek, Deák »Bill« Gyulának, aki tökéletesen hozza a figurát. A slágerré vált *Kőbánya Blues*-ban például a kemény, az élet próbáit álló srácot, akit legföljebb »az asszony nyúz«. A balladisztikusabb *Tetovált lány*ban, mivel az ének semmiféle ironikus felhangot nem tartalmaz (a szöveg is alig), kénytelen vagyok úgyszintén a szerepvállalás felemásságának igazolásaként fölfogni a kijelentést: »A tetovált szép«. Ez az *Oly sokáig voltunk lenn* proletártartalma, amihez a blues csak séma."[29] E megfogalmazás a későbbi, már a 2010-es években született rocktörténeti kötetbe is átmentődött a következő meglehetősen pejoratívnak tetsző jellemzéssel: „a proli életképeket felvillantó *rhythm and blues*ok" elkülönülnek „az intellektuálisabb, kántálóbb

[25] Szomjas György (1940–2021): filmrendező. 1968 és 1976 között a Balázs Béla stúdió tagja, 1975-től a Kőbányai Nonprofessional Filmstúdió vezetője. 1968-tól rendezett a populáris kultúrával foglalkozó dokumentum-, 1976-tól játékfilmeket. A *Kopaszkutya* 1981-ben született meg, folytatása, a Hobo Blues Band későbbi történetét feldolgozó dokumentumfilm, a *Kopaszkutya Kettő* 2011-ben jelent meg.

[26] Szomjas György: Kopaszkutya. In: Uő: *Kopaszkutya és a többiek. Filmnovellák*. Budapest, Kossuth, 2020, 43.

[27] „Minket a tánczene szó, valami »I love you so« hozott össze. / Valami híres énekes valami angol szöveget énekelt. / Bár se te, se én nem tudtunk angolul, / mégis azt hittük, hogy ami belénk szorult, / ez kimondja helyettünk angolul. / Oh ez az énekes énekelt angolul, / és mi azt hittük, hogy ami nincsen meg magyarul, / megírták helyettünk angolul. […] Talán tévedtünk mi ott? Oh, az a rohadt énekes! / Kár, hogy angolul énekelt. Oh, az az énekes / miért nem énekelt minekünk bárhogyan, / akárhogy, valahogy… magyarul?" Cseh Tamás – Bereményi Géza: I love you so (1979).

[28] Földes László (Hobo): *Térdig a szarban, fülig a szeretetben*. Budapest, H-Blues, 2022, 335.

[29] Gyárfás Péter: Szereposztások és tévedések. *Magyar Ifjúság*, 1982. 11. 19. 29.

szövegmondásra épülő daloktól".[30] A megfigyelés pontosnak tekinthető, mégis éppen a lényeget fedi el. Szerepnek, sémának, jelmeznek, figurának, valamiféle póznak vél valamit, ami az identitás lényeges, talán legjellegadóbb eleme. Az a „kőbányaiság", amely az egész életét végigkísérte, az őt a HBB-be „hozó" földi, Póka Egon megfogalmazásában: „Ha én kőbányai vagyok, ő ugyanaz a négyzeten."[31]

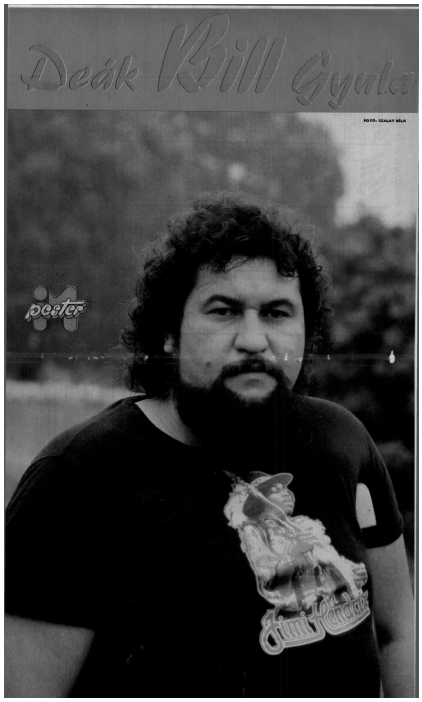
„Bill [...] az a típusú énekes, akit a szöveg soha nem érdekel, csak a zenei fordulatok" – idézhetjük ismét Szomjas filmnovelláját, ám ezúttal nem egyetértő jelleggel.[32] Kizárt, hogy mindegy lett volna számára, hogy mit énekel, kényesen ügyelt ugyanis arra, hogy hitelessége ne csorbuljon. Egy mélyre vetetten induló, folyamatos nehézségekkel telített életpálya tapasztalatait megszenvedve sem kívánt túlterjeszkedni azon a világon, amit jól ismert. Erről a világról akart és tudott énekelni, ezért maradt mindig önazonos. A blues-t sem ő találta meg, inkább az talált őrá. Nem véletlenül idézte sokszor az amerikai bluesénekes, Muddy Waters szavait arról, hogy e műfajt igazán csak azok adják elő hitelesen, akik maguk is megéltek nehéz időket.[33] A Mississippi deltájában elképesztő szegénységben született és felnevelkedett néger zenész szerint a jó blues több annál, mint amit egyes fehér előadók gyakorta igen ügyes stílusgyakorlatként előadnak, az ugyanis csak akkor szólalhat meg hitelesen, ha az egész életét fejezi ki vele az előadó. A blues Deák Bill Gyula számára sem elsősorban műfaj, inkább életforma volt. „Hogy kerültem kapcsolatba a blues-zal? Úgy, hogy elvesztettem a fél lábamat" – mondta egy helyen, majd évtizedekkel később – a többek között Hobótól is érkező, későbbi szólólemezeit ért kritikákra reagálva – azzal nyomatékosított: „Ha én beleszólok a mikrofonba, az már blues."[34] A nehézségek megedzették, egyben magabiztossá tették saját tudásában. Mindezeknek is köszönhető, hogy mindenestül vállalta a „kopaszkutyaságot": tudta, hogy a közönség emel fel és azt is, hogy milyen értékeket képvisel ő maga. Hogy a film két jelenetét idézzük: amikor a tomboló közönség megfékezéséről és eltávolítási módjairól vitatkoznak, Bill csak annyit mond: „Ha hozzányúltok a srácokhoz, engem többet nem láttok." A másik, ikonikus snitt a régi házfalra saját maga által felírt „Bill, a király" titulus.[35] Valójában ezt a jól ismert és biztonságot adó világot kereste akkor is, amikor a haza történetének sorsfordulóiról énekelhetett és tulajdonképpen a nemzetet mozgósíthatta az *István, a király* rockoperában. Az általa megformált Torda táltos kapcsán, az azonosulási pontokat keresve ezt idézte fel: „A sámánok között volt sok fogyatékkal élő, vagy »más« ember, így behívtak, és nagyon nagy sikerem lett."[36] Holott valójában nagyon is tudta, hogy énekével a korábban elértnél jóval nagyobb közösségnek ad fogódzót.

3

„Kőbányán születtem, ott is nőttem fel, / Vannak jobb helyek, de nekem megfelel, / Tévében megnézem, ami nekem nem kell, / Ott találtam asszonyt, ott temetnek el." (*Kőbánya blues*).[37] Az ábrázolt valóság kicsi, jellegzetes és zárt. Az élet nagy pillanatai lejátszódhatnak anélkül, hogy az ember kilépne vagy kitörne belőlük. Földes László Hobó dalszövegei hol naturalisztikusan őszinték, hol túlzóan (ön)ironikusak. Szétbomló családok, alkoholizmus, rendezetlen kapcsolatok, egyéjszakás kalandok, meghaladhatatlannak látszó szegénység és nyomorúság. Mindez esetünkben inkább szocio-, mint biográfia: egy csoportot, egy közeget ábrázol, amelyet Deák Bill Gyula ismert és kötődött is hozzá.

Amely „visszahív" és „hazahúz", amelyből azonban – megtagadása nélkül – meg kell próbálni kitörni (*Kőbánya blues*, *Édes otthon*[38]). Neki – a súlyosbító tényezők ellenére, ugyanakkor az átlagosnál stabilabb szülői háttérnek is köszönhetően – sikerült, de úgy, hogy a szenvedők, a szegények, a munkások, a periférián elhelyezkedők énekese maradt. „A térkép szélén

[30] Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyarock története I. 60–70-es évek.* Budapest, Kossuth, 2019, 457–458.
[31] Szomjas i. m. 2020, 41.
[32] Uo. 43.
[33] Scott, Carl: Carl's Rock Songbook #42: The Who, „Anyway, Anyhow, Anywhere". https://firstthings.com/carls-rock-songbook-the-who-anyway-anyhow-anywhere/ (Utolsó letöltés: 2026. 11. 08.). Az idézet a *Kopaszkutya* idézetei között is szerepel, ekképpen: „Nem hiszem, hogy érzed a blues-t, amíg nem éltél igazán nehéz időket." Szomjas i. m. 2020, 35.
[34] Fekete *i. m.* 1996, 134.; Víg György: Kaptam pofont az élettől bőven. Deák Bill Gyula operáról, Hobóról, az elszaladt lóról és a bluespárt megalapításának szükségességéről. *Magyar Nemzet*, 2015. 08. 22. 19.
[35] Szomjas i. m. 2020, 57., 61.
[36] T. R. i. m. 2003, 34.
[37] Megjelent a Hobo Blues Band 1982-es, *Oly sokáig voltunk lenn* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon, szövegíró: Földes László Hobo.
[38] Megjelent a Hobo Blues Band 1980-as, *Középeurópai Hobo Blues* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon, szövegíró: Földes László Hobo.

Deák Bill Gyula 1984 októberében az *Ifjúsági Magazin* poszterén. Fotó: Arcanum / Szalay Béla (Ifjúsági Magazin, 1984/10)

élők, az elnyomottak hangja volt" – mondta róla egy jegyzetében Mező Gábor.[39] A saját világának tapasztalatait összegyűjtve képes volt hihetően elmesélni a mástól szenvedők, a válságba jutott életűek létproblémáit is.[40] Némileg ellentmondás, ugyanakkor azt gondoljuk, hogy az itt megszerzett hitelesség segítette ahhoz, hogy e közegen túl is tudjon szólni. Mint más, hasonló mélységekből induló, majd a sikernek köszönhetően onnan kitörő zenészek esetében, úgy Billnél is felvethető, hogy a hitelesség meddig táplálkozhat a megéltségből, hol van az a pont, amikor a megváltozott életkörülmények, szociokulturális viszonyok már nem biztosítják a régi legitimitást a szavaknak. Úgy véljük, hogy számos esetben, így Billnél is az élettapasztalat belső erőforrásként működött. A zene nem a valóság előli menekülést, hanem az önkifejezést szolgálta, az élettapasztalat pedig a személyiséghez elválaszthatatlanul hozzákapcsolódva, szervesen épült be a művészi önkifejezésbe. A későbbi jólét nem törölte el a múltat, csak adott egy biztonságos távolságot ahhoz, hogy zenei formába önthesse a tapasztalatait. A múlttal való természetes együttélés, és – ahogy Muddy Waters fogalmazott, a „hosszú emlékezet" – megtartotta őt hiteles szerepében.

A tetoválásokat egyszerre azonosulási- és identitáselemként (lásd a szeretett „egyetlen" csapat, a Fradi iránti személyes kötődést), illetve a társadalom/hatalom által ütött bélyegként bemutató Hobo-dalszöveg már átmenetnek tekinthető az egész nemzeti közösség problémáira reflektáló dalok között (*Tetovált lány*).[41] A „tetovált nép"-től így jutunk el a földjétől megfosztott ember és közösség, a kommunista diktatúra és a szovjet megszállás, a mindenki által becsapott, kifosztott és tönkretett személy ábrázolásáig (*Középeurópai Hobo Blues III.*).[42] A dalt meghallgatva azt érezhetjük: Deák Bill Gyula hitelessége itt sem szenved csorbát, az azonosulás nemcsak a legkiszolgáltatottabb csoportokkal, de a politikai-gazdasági-kulturális elnyomás alatt élő teljes társadalommal is működik.

„Én vagyok az állatszám, a varázsló után – / Az oroszlán ki tátja száját – Ő is egy király. / Én vagyok a tűznyelő, ki szerződésre vár, / A késdobáló unottan felém hajigál. // Én vagyok a finálé, a flitteres cigány – / Kit leköpnek a sátor mellett a világszám után. / Én vagyok az ember, és én vagyok a fájdalom. / A festék mögötti könnycseppből vörös csík az arcomon. // Ember vagyok én

[39] Mező Gábor: A mi kapitányunk, Deák Bill Gyula. Erdős szerint nem volt színpadképes, de mi együtt üvöltöttünk vele. *Hamis Gulyás*, 2026. 01. 28. https://www.youtube.com/watch?v=JE0pgBUsuSo (Utolsó letöltés: 2026. 11. 12.).

[40] Földes László mesélte el a *Bűnön, börtönön, bánaton túl* című Deák Bill-album hátterét, amelynek szövegét ő, zenéjét Póka Egon írta. Egy Hollandiába kiszökött, kábítószerfüggő fiatal fiú a „főhős", aki intézetben nőtt fel, lopás miatt ítélték el, ez elől menekült el. Magyarországon valahogy közel került Hobóhoz, akinek megírta élettörténetét. Egész Európát bejárta, végül „vadul szurkálta és árulta magát, férfi prosti lett", majd nemsokára meghalt. Talán a perifériára szorítottak, a meg nem hallgatottak közös sorsa az, ami miatt Hobo végül úgy döntött, hogy Deák Billnek „adják át" a lemezt. Földes *i. m.* 2022, 536–537.

[41] Megjelent a Hobo Blues Band 1982-es, *Oly sokáig voltunk lenn* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon, szövegíró: Földes László Hobo. A *Kopaszkutya* egyik részletében Hobó lejegyzi alkalmi partnere tetoválásait. A lány testéről – aki a filmben a zenekar más tagjaival is intim kapcsolatba került – visszaköszönnek a *Tetovált lány* dalszöveg szavai: az „anyám", a „János" az „FTC". A tetoválásokra általában egyfajta végleges bélyegekként szoktunk gondolni, amik gyakorta a valahová, valamihez, valakihez való kapcsolódást, a családdal, közösséggel való összetartozást mutatják. Vagy talán éppen azt, amik hiányoznak, hiszen az ember gyakran éppen azt hangsúlyozza és teszi feltűnővé, ami valójában nincs neki, amit hiányol.

[42] Megjelent Deák Bill Gyula 1983-as, *Rossz vér* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon és Tátrai Tibor, szövegíró: Földes László Hobo. „Jártam az úton, mit keresztfák kísértek, / Jártam a földön, ami még megmaradt, / Jártam a réten, hol tankok legeltek, / Jártam az erdőn, hol nincs többé vad. // […] Hallottam szónokot, mind harcról locsogott, / Hallottam költőt, a kocsmában sírt, / Hallottam prófétát, őszintén, szerényet, / Becsapott mindenkit, akit csak bírt." Persze szó sincs arról, hogy Hobo e típusú szövegeket csak a nyolcvanas évek elejétől és csak Deák Bill Gyulának írt volna. A lemezre csak jóval megszületése (1977–78) után került rockszvit, a P. Mobil *Honfoglalás*ának szövege döntőrészt szintén az ő keze-nyomát viseli. (A lemezen egész pontosan ekképpen jelent meg: Szövegíró: Földes László, Schuster Lóránt ötletéből, eredeti források felhasználásával.) A kezdő, *Őshaza* című részlet szinte ugyanezt az '56-ra és Trianonra – vagy akár a földrablásokra – reflektáló gondolatiságot idézi meg: „Jóra rossz, örömre baj, nászra gyász, mosolyra jaj, / árulás, ellenség rohan rád. / Fogy a nép, mint a Hold, földje nincs, mennyi volt, / Legelőt lovadnak nem találsz." A *Honfoglalás* és az *István, a király* együttes kontextusáról lásd többek között: Mező Gábor: *A kultúra megszállása*. Budapest, Századvég, 2023, 238–239.; Sinkovics Ferenc: Pokolba tart a vonat. A P. Mobil tündöklése és mindig elmaradó bukása. [Beszélgetés Schuster Lóránttal]. *Új Demokrata*, 1994. 11. 03. 30–31.; Andrássy „Bogyó" Bálint: *A dal ugyanaz marad. Az első hangtól az utolsóig*. Budapest, 2016, 150–162.

is – egy szürke Blueskirály." (*Bill Kapitány blues cirkusza*).[43] A kőbányai zártsághoz képest a színház, a szerepjátszás egy másképpen zárt világ. A dalszöveg – ezúttal már Koltay Gergelyé, a Kormorán és a köré mindenkor szerveződő „műhely" vezetőjéé – a nyolcvanas évek közepén a külvárosi mélyrétegek helyett egy másik közeg szociográfiáját nyújtja. Egy, nyomorában is emberi helyett a sokszor csillogásában is embertelen világot ábrázol, amelyben a főhősnek feltehetőleg sokkal nehezebb volt kiismernie magát. Az egykor „nem-színpadképesnek" nevezett énekesből így lett a késő Kádár-korszak legismertebb és legnépszerűbb, máig leghallgatottabb és leggyakrabban idézett kulturális produkciójának egyik legfontosabb szereplője. A rockzene egykori „fekete bárányainak" – Deák Bill mellett Vikidál Gyula,[44] Nagy Feró,[45] Schuster Lóránt,[46] Varga Miklós[47] – köztudatba emelésével volt ez egyenértékű. Kétségkívül domesztikálást is jelentett

Deák Bill Gyula Torda táltosként az *István, a király* 1983. augusztus 18-ai, királydombi ősbemutatóján. Fotó: Fortepan, 125571 / Urbán Tamás

mindez – Hobó ennél erősebben, „államosításról" írt[48] –, ám a nemzettudat formálódásának folyamatában az elmúlt évtizedek során többet és mást jelentett ez a darab, mint amit akkor az ellenzők, köztük a szamizdatos ellenzék bizonyos tagjai gondoltak róla.[49] A piros-fehér-zöld zászló demonstratív megjelenítése körül kibontakozó, abszurdnak tűnő vita jól jellemzi az elit egy bizonyos csoportjának internacionalista meggyőződését, amely a valóságról éneklő és azt ismerő Deák Bill Gyulától éppúgy távol állhatott, mint a többi rockzenei ikontól.[50] Az előadás nemcsak személyes életsorsára, de alighanem saját gondolkodására, ahogy a közönség nemzeti kérdéshez való viszonyulására is hatást gyakorolt. Ahogy Kőbányához és a blueshoz ragaszkodott, úgy

[43] Megjelent Deák Bill Gyula *Bill kapitány blues cirkusza* című, 1986-ban felvett, de csak 1990-ben, majd 2001-ben megjelent nagylemezén. Dalszerző: Jenei Szilveszter és Margit József, szövegíró: Koltay Gergely.

[44] Vikidál Gyula (1948): rockzenész, énekes. 1974 és 1979 között a P. Mobil, 1979 és 1982 között a Dinamit, 1982 és 1986 között a P. Box énekese. 1985-től a Nemzeti Színház tagja. Az *István, a király*ban Koppány alakítója. Az állambiztonság 1981-ben „Dalos" fedőnéven szervezte be, és 1986-ig informátorként foglalkoztatta. Takács Tibor legújabb kötete ugyanakkor rávilágít arra, hogy a nevéhez köthető – az esetek jelentős részében nem kézzel írt – jelentések egy jelentős részét különböző újságokból szerzett információk alapján Gábor Róbert hadnagy, főhadnagy, az informátor tartótisztje kreálta. A komoly filológiai összevetésekre épülő kötetet lásd: Takács Tibor: *„Dalos"-könyv. A filológia öröme, avagy kis magyar rock and roll svindli*. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2024.

[45] Nagy Feró (1946): énekes, zeneszerző. 1970 és 1981 között, majd 1987-től a Beatrice énekes-frontembere, 1981 és 1985 között az ős-Bikini tagja. Az *István, a király*ban Laborc szerepét alakította.

[46] Schuster Lóránt (1949): zenekarvezető. 1969 és 1973 között a Gesarol, 1973 óta a P. Mobil vezetője.

[47] Varga Miklós (1952): énekes. 1980 és 1982 között a P. Box, majd a P. S. Band és a Sirokkó énekese. Az *István, a király* címszereplője (az első, királydombi előadáson még „csak" a hangját adta a szerephez), majd számos későbbi rockopera szereplője.

[48] Földes *i. m.* 2007. 154.

[49] Ahogy Szörényi Levente visszaemlékezett: sokan az MSZMP kultúrpolitikusai közül valóban a Kádár János–Nagy Imre dichotómiát látták István és Koppány harca mögé. Ugyanezt a narratívát követte a szamizdatos ellenzék, ezért kritizálva a darabot. Koltay Gábor, a királydombi előadás, majd az abból készült film rendezője úgy emlékezett, hogy a *Hírmondó* című szamizdatban álnéven cikket közlő Krasznai Zoltán a próbák során a rendező „köreihez" közel került, bizalmukba fogadták, a produkció lelkes hívének tűnt. Stumpf András: *Szörényi. Rohan az idő*. Budapest, Trubadúr–Helikon, 2015, 153–156.; Emericus [Krasznai Zoltán]: János, a király, avagy árad a kegyelem fénye ránk. Gondolatok egy általtörténeti misztériumjáték margójára. *Hírmondó*, 5 (1984)/3, 14–18.; *István, a király. Emlékkönyv, 1983–2008.* Szerk. Koltay Gábor. Budapest, Szabad Tér, 2008, 151–152.; Fekete K. *i. m.* 1996, 139.

[50] A sajtóreakciókat Koltay Gábor gyűjtötte egybe. A Fővárosi Művelődési Házban 1983 novemberében e kérdésről szerveztek közönségtalálkozót, ahol Sós Péter János többek között a „magyarkodás" és a „népbutítás" kifejezést is használta, hozzátéve: „biz' isten, csak már a magyarok nagyasszonya hiányzott". Nagy Feró – aki az érintett emlékezete szerint is Vikidál Gyula mellett a másik volt, aki Koltay figyelmébe ajánlotta Deák Bill Gyula szerepeltetését – a rockerek közötti szolidaritást és a darab sodró hatását a következőképpen fejezte ki: „Elkezdődtek az István, a király próbái. Gyanús volt nekem ez a szoci rendszertől teljesen idegen érzésvilág, a sok piros-fehér-zöld zászló, hogy Koppány tábora csak rockerekből állt. Eleddig ezt nem lehetett, mert nem »korrelált« a proletár internacionalizmussal. Akkor most miért lehet stb. stb. Aztán egyik este – a próbán – magával ragadott a nagy magyar lelkesedés. Deák Bill Gyula tesókám énekelte a Táltos dalát, fantasztikusan. A lézersugarak szanaszét freccsentek a kardjáról a királydombi réten. Akkor döbbentem rá, milyen szerencsés vagyok, hogy ebben az egészben benne lehetek." Idézi: *István a király... i. m.* 2008, 44–56.

Közös HBB-P. Mobil koncert a Tiszaligeti Sportcsarnokban, 1981. április 6-án. Fotó: Fortepan, 194653 / Gábor Viktor

tette ezt a tágabb közösséggel is.[51] Minden bonyolultság nélkül tudta elmondani és leírni mindezt: „Magyarország a hazám és Kőbánya is a hazám."[52] Azt az újabb szerepek után sem hagyta, hogy a fény és a csillogás befolyásolja, ahogy a későbbiekben azt sem, hogy a kereskedelmi televíziók tehetségkutatói vásári látványosságként mutogassák.[53]

„Mindig csak erősebb lettem / Ahányszor elhitte más, / Hogy végleg legyőzött engem, / Mindig volt még egy dobás. // Az utat kerestem, titkosabb utat feléd, / Így vagyok most is senkié. / Az utat kerestem, titkosabb utat feléd, / Így vagyok most is senkié, / És mindenkié. // A Kapitány, a Rossz vér, a Sámán, / Mindörökre testvéred már, / De nem látod, hova megyek innen / A fekete busszal éjfél után." (*Senkié és mindenkié*).[54] Az ezredforduló előtt egy évvel született dalszöveget egy régi ismerős és művésztárs, számos rockbanda szövegírója, Horváth Attila alkotta.[55] Életmű-összegző darabként is tekinthetünk rá, amely elsősorban a kiemelkedő népszerűség titkát kívánja felfejteni. A szokatlanul mély nyomot hagyó, jellegzetes, összehasonlíthatatlan, „fehéren is fekete hang"[56] talán kevés lett volna önmagában. Bill maga több interjúban egyszerűen annyit mond: „soha nem adtam el magam". „Egy lábon is meg tudtam állni."[57] Mintha minden csalódás, fájdalom, nehézség csak tovább keményítette volna. Mintha a magától értetődő bizonyosság lett volna, hogy neki ki kell tudnia törni. Kezdetben volt a foci, a sport, amely a hit, a kitartás és a befektetett munka jutalmaként feltételeződött. Hiszen az Aranycsapat és mások sikerei azt az ígéretet hordozták, hogy ha nekik sikerült, akkor másnak is lehet rá esélye.[58] Hogy a legsötétebb időszakban is lehet reményt adni az embereknek. A jövőbeli remélt sportkarriert ellehetetlenítő, önmagában is nehezen feldolgozható magántragédia sem roppantotta össze. A fizikai munkát sem vetette meg, apját helyettesítve egy ideig a vasöntödében is dolgozott – műlábát felcsatolva.[59] „Bill, a király" – hangzott el annyiszor, majd vizualizálódott is a filmvásznon a *Kopaszkutyá*ban. A „Bill" nevet egy pongráctelepi srác ragasztotta rá Bill Haley[60] után, a blues királyának pedig

[51] Deák Bill Gyula maga is hatvan-hetven éves síró emberekre emlékezett a Királydombon, ahol „lengtek a magyar zászlók". „A határainkon túl is szeretnek, tisztelnek azóta is. Erdélybe akkoriban nem is volt szabad bevinni a lemezt. Óriási hatása volt az *István, a király*nak." Egy 2008-as interjúban úgy fogalmazott: „Nem megyek el, és ezért nem mentem el az országból sem, pedig sokan javasolták. Ez a hazám, itt érzem jól magam." Vig i. m. 2015, 19.; Stumpf András: Mankó, csak azért is. *Heti Válasz*, 2008. 05. 08. 24–26.

[52] Szabó László: *Húrokon írt történelem – 3. évad, 1. rész: Deák Bill Gyula*. https://www.youtube.com/watch?v=9ELMmLJ9nlg&t=2751s (Utolsó letöltés: 2026. 11. 13.).

[53] Thury Gábor: Mindhalálig blues. *Nemzeti Sport*, 2013. 11. 09. 10.

[54] Megjelent Deák Bill Gyula 1999-es, *Bort, bluest, békességet* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon, szövegíró: Horváth Attila.

[55] Horváth Attilát – mint egy interjúban elmondta – a *Bort, blues-t, békességet* című lemez zeneszerzője, Póka Egon kérte fel a szövegek elkészítésére. Billhez régi ismeretség kötötte: a középiskolában általa alapított Soul Bridge zenekar többször közösen lépett fel a Sztárral. Később úgy emlékezett, hogy a Taurusnak írt dalszövegei miatt Bill különös tisztelettel fordult felé. Bővebben lásd: Dragojlovics Péter: Horváth Attila-életútinterjú. (Budapest, 2019. 09. 09.). https://beatkorszak.hu/doc/Horvath_Attila.pdf (Utolsó letöltés: 2026. 11. 13.); Tóth Tamás Béla – Zoltán János: *Csodálatos utazás. Könyv Radics Béláról*. Budapest, Zoltán és Társa – East Europe, 2022, 266.

[56] Chuck Berry legendás megfogalmazására Bill így emlékezett: „Nem kis dolog, amikor énekeltem a Budapest Sportcsarnokban az Old Boys-szal – ahol Tátrai, Póka és én vendégeskedtünk –; a fő attrakció pedig Chuck Barry volt! Ő adott koncertet, mi pedig előtte játszottunk. Énekeltem a *Férfi szeret egy nőt* című számot és Chuk Barry az öltözőben megkérdezte: »Ugye, nem fehér ember énekli ezt?« Ez 1985-ben volt. Azt mondta, ilyen fekete hangot fehér embertől még nem hallott!" Fekete K. *i. m.* 1996, 137–138.

[57] T. R. i. m. 2003, 34.

[58] Deák Bill Gyula jó néhány interjújában beszélt a tervezett labdarúgó karrierről és arról, hogy a sportot a nyomorúságos körülmények között felnövő fiatalok között mennyien tekintették kiugrási lehetőségnek. Több alkalommal felsorolta a Pongráctelepről származó híres sportolókat. Mi e helyütt csak Török Ferenc „Békára", a római olimpia ökölvívó bajnokára gondolunk, aki egy interjúban úgy emlékezett: azért kezdett el bokszedzésre járni, mert „otthon iszonyú csórók voltunk, az edzőteremben pedig kaptunk tejet és kenyeret". https://hajramagyarok.hu/okolvivas/torok-gyula-1938 (Utolsó letöltés: 2026. 11. 13.).

[59] Módos István: A blueskirály közelről. *Vasas*, 1985/5, 10.

[60] Haley, Bill (1925–1981): amerikai énekes, dalszerző. Az egyik első rock and roll zenekar, a Bill Haley & His Comets alapítója.

a kor legnagyobbjainak egyike, a későbbi nemzedékek emlékezetéből szinte teljesen kikoptatott Országzky Jackie nevezte el.[61] „Mindenkié" is úgy lehetett, hogy egyszerre lett testvére a külvárosi suhanc és a sokáig a színpad előttről csodált másik zenészikon. A közönség tartotta meg és emelte fel. Nem akart külföldre menni, hiszen szereti az embereket itt és az emberek is szeretik őt – mondta keresetlen egyszerűséggel, mégis a legegyértelműbb formában.[62]

Szavaiból érezzük és értjük, hogy egyedül nem ment volna neki sem. És ezzel nemcsak a mindig meleg szavakkal méltatott családi közegre gondolunk, hanem a nemzedék egyéb tagjaira, a társakra is. A Billhez köthető lemezeken három olyan szám kap helyet, amelyek más emberhez, más zenekarhoz kapcsolódnak, mégis hangsúlyosnak érezzük, hogy rákerültek ezekre a korongokra, és hogy *éppen ezek* kerültek rá. Az első a Hobó által lefordított és közösen, itt már magyarul énekelt, a HBB első nagylemezén szereplő *Hey Joe*.[63] A „nagy kedvenc" Jimi Hendrix által ismertté tett dal. „Hendrix van még a bőrömbe tetoválva is. Pedig valami énekesnek kéne ott díszelegni…" – mondta egy helyütt.[64] A második Radics Béla klasszikusa, a *Zöld csillag*.[65] A „gitárkirályé", akinek Tűzkerék formációiban Bill a hetvenes évek különböző időszakaiban megfordult.[66] A harmadik *A zöld, a bíbor és a fekete*, amely eredetileg Radics emlékére született dal, és később, a szintén legendává vált szólógitáros, Bencsik Sándor halála után bővült újabb versszakkal.[67]

Deák Bill Gyula életét ismerve nem véletlen ez a lista. És az sem, ahogyan azt dalaiban és koncertjein kibővítette a később eltávozottakkal: Országzkyval, Daczi Zsolttal,[68] Jávori Vilmossal, Váradi „Vadölő" Lászlóval,[69] Járóka Sándorral[70] és a többiekkel (*Bill Kapitány imája*).[71]

E tanulmányban nemcsak a személyét kívántuk bemutatni, de egy korszakban és nemzedéktársai között is el kívántuk helyezni. Hogy a megosztottságok között szenvedő országban miért lehetett szinte osztatlan sikere és népszerűsége, annak talán (nép) mesei okai vannak. A népmesékben a legkisebb fiú elindul és minden akadályon átlépve arat győzelmet. A jó legyőzi a rosszat. Az igazság utat tör magának. Bill esetében a tehetség minden nehézségnél erősebb. Ahogy egy méltatója ezt már a nyolcvanas évek közepén is jól látta: „…az életnek mégiscsak van némi igazságérzete: a kitűnő hangú bluesénekes, Deák Gyula, akit tisztelői és barátai régóta csak becenevén, Billként szólítanak, mára már érvényre tudta juttatni tudását. Senki nem hitte el, hogy az orvosi műhiba áldozata, a féllábú énekes valaha is »színpadképes« lehet. Annyira nem, hogy sokáig csak jó szándékú, baráti segítő akciónak tetszett, ha Bill fel-feltűnt a színpadokon. […] Aztán tagja lett egy zenekarnak és a honi rockzene egén mind feljebb ívelt a csillaga. […] A magyar bluesénekesek között ő az első számú ebben az országban és ebben a műfajban, aligha akad tanítója."[72]

„Senki nem várt semmit tőle[m]" (*Rossz vér*)[73] – mégis mindent beteljesített, amire tehetsége elrendelte.

[61] Stumpf i. m. 2008, 24.; T. R. i. m. 2003, 34. Egy korai interjúban egyébként a Bill nevet is Országzkyhoz társította, de később több alkalommal erősítette a „telepi fiútól" származó változatot. Az előbbi verziót tartalmazó interjút lásd: Csontos Tibor: „Nem a rockoperától lettem Deák Bill Gyula". *Ifjúsági Magazin*, 1984/10, 36.

[62] Szabó L. *Húrokon írt… i. m.*

[63] Magyarul megjelent a Hobo Blues Band 1980-as, *Középeurópai Hobo Blues* című nagylemezén. Dalszerző és szövegíró: Robert M. Williams.

[64] Fekete K. *i. m.* 1996, 141.

[65] Megjelent a Taurus 1972-es kislemezén. Szerzősége a mai napig tisztázatlan, és keletkezési körülményei sem egyértelműek. A Radics Bélával foglalkozó egyik legújabb kötet szerzője, Bálint Csaba szerint biztos, hogy Radics a kislemezre a Taurus dalaként felkerült számot már a Tűzkerékben is játszotta. A szerzőségre többen is „bejelentkeztek", a legvalószínűbb forgatókönyv az, hogy Radics egy barátja, Fejős Péter írta, 1971-ben. Deák Bill Gyula a *Bort, bluest, békességet* című albumán énekelte. Bálint *i. m.* 2002, 85–94.

[66] Bill korai „beugrásaira" az 1970 és 1972 közötti időszakból Könnyű József basszusgitáros, a hetvenes évek végi időszakból Szabó György, a zenekar másodgitárosa, valamint Soldos László dobos is emlékezett. *Uo.* 115., 396., 418.

[67] Megjelent a P. Box 1983-as, *Kő kövön* című nagylemezén. Dalszerző: Cserháti István és Sáfár József, szövegíró: Csiga Sándor. Utóbbit Schuster Lóránt kérte meg, hogy egészítse ki egy harmadik versszakkal a szöveget, amely Bencsik Sándornak állít emléket. Deák Bill Bencsikkel rövid ideig, a P-Boxból alakult Bill és a Box Companyban játszott együtt. Deák Bill Gyula *Hatvan csapás* című albumán énekelte. Hegedűs *i. m.* 2016, 28.; Fekete K. *i. m.* 1996, 133.

[68] Daczi Zsolt (1969–2007): gitáros. 1989 és 1992 között, majd 1997 és 2004 között a Bikini tagja. Deák Bill Gyula *Hatvan csapás* című lemezének több számának zeneszerzője.

[69] Váradi „Vadölő" László (1950–2007): dobos. 1970-ben a Tűzkerék tagja.

[70] Járóka Sándor (1954–2007): hegedűművész, prímás. A Rajkó, majd a 100 Tagú Cigányzenekar tagja.

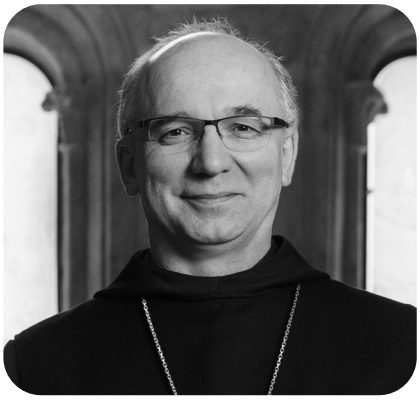
[71] Megjelent Deák Bill Gyula 2008-as, *Hatvan csapás* című nagylemezén. Dalszerző: Gáspár Álmos, szövegíró: Koltay Gergely.

[72] [k. g.]: Bill. *Magyar Nemzet*, 1986. 08. 02. 5.

[73] Megjelent Deák Bill Gyula 1983-as, *Rossz vér* című nagylemezén. Dalszerző: Póka Egon és Tátrai Tibor, szövegíró: Földes László Hobo.

„Ha azt kérdezik, ki vagyok, elsőként azt mondom: bencés szerzetes”

Interjú Hortobágyi Cirill pannonhalmi főapáttal

Hortobágyi Cirill OSB 2018 óta főapátként a Pannonhalmi Területi Apátság ordináriusa és a Magyar Bencés Kongregáció prézes apátja. Szerzetesi hivatása mellett számos más professzió is nagy hatást gyakorolt pályájára, s ezáltal személyisége integráns részévé vált. Egyszerre tekinthetünk rá teológiát oktató papként, középiskolai pedagógusként és közgazdászi ismereteket szerzett vezetőként. A vele készített interjúban e benne élő hivatásokhoz való viszonyáról, azok összehangolásáról kérdeztük.

Tavaly volt negyven éve, hogy ünnepélyes fogadalmas bencés szerzetesként pappá szentelték. Ekkor már egyetemi tanulmányokat is folytatott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, amelyek befejeztével, 1988-ban biológia-földrajz szakos középiskolai diplomát szerzett. Visszatekintve milyen élmények, hatások járultak hozzá a szerzetesi és a pedagógusi pálya melletti döntéséhez? Milyen értékeket látott e két hivatásban?

Kis faluban nőttem fel, ahol közel volt hozzánk a természet. Akkoriban a helybéli állatorvos munkáját különösen nagyra becsülték az emberek. Gyerekként én is állatorvos szerettem volna lenni; az élővilág iránti érdeklődésem később is megmaradt. Pannonhalmi diákként azonban egy másik lehetőség nyílt meg előttem. Megérintett tanáraim lelkülete, az, ahogyan törődtek velünk. Megszerettem ezt a helyet, Pannonhalmát és azokat az embereket, akik között éltem. A biológia iránti vonzalmam így a tanári pálya felé vezetett: növény- és ásványgyűjteményt is készítettem, hogy egyszer majd használhassam az oktatásban.

A szerzetesi hivatásban az vonzott, hogy az egész életemet odaadhatom Istennek, és ezt egy közösségben tehetem meg. A tanítás pedig ennek az odaadásnak nagyon emberi, kézzelfogható formája lett. Egy fiatal mellett ott lehetünk abban az életkorban, amikor önmagáról, a világról és a jövőjéről kezd komolyan gondolkodni. Ilyenkor a tudás átadása mellett az is számít, hogy milyen figyelemmel fordulunk felé, és mit lát az életünkből.

Ma is ezt a személyes jelenlétet tartom a két hivatás közös értékének. A tanárnak és a szerzetesnek egyaránt tanulnia kell a türelmet: nem lehet a fejlődést siettetni, és nem látjuk azonnal munkánk gyümölcsét. A biológia és a földrajz közben arra is megtanított, hogy figyelmesen szemléljem a valóságot. A hit és a természettudomány számomra jól megfér egymással: más kérdéseket tesznek fel, de ugyanahhoz a világhoz közelítenek. Hálás vagyok, hogy a kíváncsiságomat és az istenkeresésemet együtt élhettem meg.

A gimnáziumi és szerzetesi főiskolai oktató-nevelő munka mellett a rendszerváltás utáni évektől kezdve egyre inkább bekapcsolódott a pannonhalmi bencés közösség, a gimnázium, valamint a főapátság mint szervezet tevékenységével, működésével összefüggő feladatok koordinálásába, irányításába. Az e téren felmerült kihívások jellege miatt vagy ettől függetlenül döntött úgy, hogy posztgraduális vezetéstudományi ismereteket szerezzen? Az alapvetően gazdálkodási-vezetési fókuszú képzés során ott megismert szakmai hitvallás és megközelítésmód mennyire volt szokatlan vagy épp integrálható az Ön számára?

A rendszerváltás után olyan kihívásokkal találkoztunk, amelyekhez a korábbi működésünk tapasztalatai csak részben adtak támpontot. Újra kellett gondolnunk intézményeink fenntartását és fejlesztését, a gazdálkodásunkat, a lelkipásztori szolgálatunkat, az együttműködést világi munkatársakkal. A

retorki.hu

régi, földbirtokokra támaszkodó gazdasági hátteret nem kaptuk vissza. Az új lehetőségek között kellett megtalálnunk azt a működést, amely hosszú távon is biztosíthatja közösségünk és szolgálataink életét.

Ebben az összefüggésben helyezem el a vezetési és szervezési tanulmányaimat is. A rám bízott feladatokhoz szakmai tudásra volt szükségem. A jó szándék önmagában kevés egy költségvetés elkészítéséhez vagy egy összetett intézmény irányításához. Értenünk kell a folyamatokat, világosan meg kell határoznunk a felelősségeket, és számolnunk kell döntéseink későbbi következményeivel.

A gazdasági szemlélettel való találkozás tanulási folyamat volt. A Pannonhalami Főapátsági Pincészet létrehozásakor például sokat tanultunk üzleti partnerünktől a hosszú távú pénzügyi tervezésről. Egy szívünkhöz közel álló vállalkozásnál különösen fontos, hogy a lelkesedés mellett a számokat is komolyan vegyük. A gazdasági józanság segít abban, hogy amit létrehozunk, azt fenn is tudjuk tartani.

A szakmai közelítés beilleszthető a bencés életbe. A szerzetesi hagyományban a munkának, a javakkal való felelős bánásmódnak és a józan mértéknek mindig helye volt. A képzés eszközöket adott ehhez. Azt viszont nekünk kell tisztáznunk, hogy mire használjuk őket: az intézményeinkben végzett nevelő, lelkipásztori és szociális szolgálatot professzionálisan kell végeznünk. Vezetőként ezt a célt kell szem előtt tartanom.

Pap, bencés szerzetes, pedagógus, vezető. Hogyan látja, ezen nap mint nap megélt hivatások munkája során időnként konfliktusba kerülnek-e egymással, vagy inkább szintézist alkotva és egymást kiegészítve jelentik Főapát úr elhívásának egészét? Énképében mekkora súlyt képeznek ezek a hivatások, illetve azok megélése?

Ha azt kérdezik, ki vagyok, elsőként azt mondom: bencés szerzetes. Ez adja életem alapját, és ebben kap helyet a papságom, a tanítás és a vezetői szolgálatom is. A főapáttá választásom után is ugyanaz a szerzetes maradtam, aki korábban voltam. A szobámban maradtam, és fontosnak tartottam, hogy a tanítást és a baracskai börtönben végzett lelkipásztori szolgálatot is folytathassam. Ezek segítenek abban, hogy közvetlen kapcsolatban maradjak azokkal, akikért dolgozunk.

A különféle feladatok persze okozhatnak feszültséget. Egy intézményi döntést határidőre meg kell hozni, miközben az embernek több időre lenne szüksége. Gazdasági lehetőségeink korlátozottak, a szükségletek pedig általában meghaladják azokat. Az időm is véges: ha minden meghívást és feladatot elvállalok, könnyen háttérbe szorulhat az imádság vagy a rendtársaimra fordított figyelem. Ezeket az arányokat újra és újra meg kell keresnem. Sajnos nem sikerül mindig.

A közös liturgia, a zsoltárok, az Eucharisztia és a csönd segít visszatalálni a középponthoz. Innen nézve a feladataim összetartoznak. Papként az ember reményét szeretném erősíteni, tanárként a kibontakozását segítem, vezetőként pedig ennek feltételeiért is felelek. Mindegyikben ugyanazzal a kérdéssel találkozom: mire van szüksége annak, akit rám bíztak?

Az énképemben ezért kevésbé a tisztségek súlya fontos, inkább a kapcsolatoké és a felelősségé. A szintézis nem egyszer s mindenkorra elért állapot. Mindennapi munka, amelyben a közösség is segít: visszajelez, tehermentesít, és olykor arra figyelmeztet, hogy valamit el kell engednem.

Főapát úr többféle professzió egyidejű művelése révén végzett szolgálata természetszerűleg illeszkedik a magyar bencés közösség és a katolikus egyház küldetés-megvalósító erőfeszítéseihez. Véleménye szerint az Ön korábban említett „hivatás-részeinek" sajátosságai, szemléletmódja és értékei közül melyek azok, amelyek segítik Önt közösségi-szervezeti vezetőként és a magyar katolikus közélet elismert szereplőjeként végzett munkája során?

Sokat jelent számomra a pedagógusi tapasztalat: arra tanít, hogy a konkrét emberből induljak ki. Egy közösségben különböző adottságú, életkorú és teherbírású emberek élnek együtt. Vezetőként is figyelnem kell arra, ki hol tart, mire képes és milyen segítségre van szüksége. Az egyik idős, tapasztalt rendtársam, Blazovich Ágoston atya, annak idején azt tanácsolta, hogy gazdasági vezetőként is maradjak magiszter (a fiatal szerzetesek lelkivezetője). Arra gondolt, hogy az embereket kísérő, fejlődésüket segítő szemléletet őrizzem meg akkor is, amikor pénzről vagy szervezeti ügyekről lesz szó.

A vezetési tapasztalat ugyanakkor világosságot és következetességet kíván. Együtt kell gondolkodnunk, de a döntést és a felelősséget is vállalni kell.

Fontos, hogy olyan munkatársakkal dolgozzam, akik egy-egy területhez nálam jobban értenek, és legyen valódi mozgásterük. Az egész működés összefüggéseit kell látnom, miközben megbecsülöm mások szakértelmét.

A papi szolgálat arra emlékeztet, hogy az ember méltóságát nem a teljesítménye adja. Ez különösen akkor válik fontossá, amikor valaki nehéz helyzetbe kerül vagy sérelmet szenved. A gyermekvédelemben is ebből kell kiindulnunk: meg kell hallgatnunk az érintetteket, fel kell tárnunk az igazságot, és vállalnunk kell a felelősséget. A bizalomhoz őszinteségre van szükség.

A közéleti megszólalásaimban ugyanezt a szemléletet próbálom követni. Az evangélium felől szeretnék a társadalom kérdéseire tekinteni, megőrizve a szabadságot a különböző politikai érdekekkel szemben. Pannonhalma bencés vendégszeretete ebben is kötelez: a másként gondolkodó emberben is meg kell látnunk azt, akivel közös hazánkért felelősséget viselünk. A békéhez figyelem, igazmondás és sok következetes, apró döntés vezet.

Melyek azok a célok, amelyek jelenleg a Főapát úr által vezetett bencés kongregáció előtt állnak és elérésükhöz szükség lesz az Ön papi, pedagógusi, közgazdászi és vezetői hivatásából fakadó szemléletének és tapasztalatainak alkalmazására?

A legfontosabb célunkat abban látom, hogy közösségeinkben eleven maradjon az istenkeresés lelkülete, és ez a ránk bízottak számára is megtapasztalható legyen. A kongregáció monostorai különböző adottságok között élnek, ezért figyelnünk kell sajátos útjukra, és támogatnunk kell egymást. Ehhez hozzátartozik a fiatal szerzetesek képzése, az idősebb rendtársakról való gondoskodás és a felelősségek olyan megosztása, amely mellett marad idő az imádságra és a testvéri kapcsolatokra is.

Az oktatásban azt tartom lényegesnek, hogy intézményeink szakmailag jó és emberileg biztonságos helyek legyenek. A fiataloknak tudásra, személyes figyelemre és hiteles felnőttekre van szükségük. A bencés nevelés jövője ezért a világi munkatársainkkal való együttműködésen is múlik. Fontos, hogy megértsék és maguk is alakíthassák azt a közös küldetést, amelynek megvalósításán együtt dolgozunk. Ebben a pedagógusi és a papi tapasztalatom egyaránt segít.

A gazdálkodásban az a feladat, hogy vállalásaink tartósan fenntarthatók legyenek. Gondosan mérlegelnünk kell, mire van emberünk, pénzünk és időnk; egy jó kezdeményezéshez a működtetés feltételeit is meg kell teremteni. A teremtésvédelem számomra különösen jól összekapcsolja a különböző tapasztalatokat: a természettudományos tudást, a felelős gazdálkodást, a nevelést és a hitből fakadó felelősséget. Pannonhalmán az energiatakarékos beruházások és a szemléletformáló programok ezt együtt szolgálják.

Szeretném, hogy monostoraink továbbra is nyitott helyek legyenek, ahol a vendég figyelmet kap, a kereső ember kérdezhet, és a különböző hagyományokhoz tartozó keresztények találkozhatnak. Végső soron ezért kell jól vezetnünk az intézményeinket: hogy az emberek hitelesen találkozhassanak Krisztussal közöttünk.

Strausz Péter

retorki.hu

„A dokumentumfilmezés életforma”

Beszélgetés Buglya Sándor dokumentumfilmessel, a Magyar Művészeti Akadémia akadémikusával

Buglya Sándor dokumentumfilmes, a Magyar Művészeti Akadémia akadémikusa. 2016 és 2023 között a Fotó- és Filmművészeti Tagozat vezetője volt, azóta az MMA elnökségének tagja. Huszonöt éven át vezette a Dunatáj Alapítványt, amely mintegy félezer dokumentumfilmet készített, és ötven éve tanít. Beszélgetésünkben az Akadémia működéséről, a dokumentumfilmes hivatásról, a magyar film jelenéről és a filmes nevelés esélyeiről kérdeztük.

Hogyan foglalná össze az MMA működését és feladatát, különösen a filmesek szempontjából?

A Magyar Művészeti Akadémia egyesületként jött létre, és 2011-ben lett köztestület. Ezzel kapott egy megbízatást, ami nem úgy szól, hogy bárminek is a felettese lenne, hanem kulturális ügyekben illik, vagy bizonyos esetekben ki kell kérni a véleményét. Már Makovecz Imre idejében alapgondolat volt, hogy az Akadémia összművészeti legyen: az építésztől a zenészen, a színészen át, a filmeseken keresztül a fotósokig képviselje magát minden, és ez a koncepció megmaradt máig is.

Összesen 365 akadémikus lehet, kétévente van tagfelvétel, meghívásos alapon. Az Akadémia egyik feladata, hogy kulturális tanácsadóként működjön. A másik pedig, és ez az én vesszőparipám is, hogy minden tagozat az akadémikusaival figyeljen az országnak az adott művészeti ágon belüli állapotára. Fotó és film területén vannak fotóklubok, filmgyártók, kiállítások, fesztiválok, melyeken keresztül figyelemmel tudjuk kísérni, hogy az országban milyen állapotban van a fotó- és filmművészet. Látjuk, hogy bajok vannak-e, vagy remekül haladnak a dolgok, megy-e az oktatás, lesz-e utánpótlás.

Az Akadémia ösztöndíjrendszere hogyan segíti a filmeseket?

Ez szerintem teljesen unikális: az MMA ösztöndíjrendszert indított, amelyben a nyertes három éven keresztül havi bruttó 200 ezer forintot kap, amivel nem kell elszámolnia, de azzal a munkatervvel, amit vállal, igen. Négyhavonta kerül sor beszámolókra, és követjük az ösztöndíjasok munkáját egészen a végtermékig. Évente száz ösztöndíjast veszünk fel, 18 és 49 éves kor között lehet rá jelentkezni.

A film- és fotótagozatnál a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy van, aki animációs filmet tervez, sorozatot tervez, dokumentumfilmet készít, játékfilm-forgatókönyvet ír, a fotósoknál fotóelméleti kutatás vagy fotósorozat készül, tehát elég széles a skála. A mi területünkről évente tízet-tizennégyet vesznek fel. Van alumni program is, vagyis a három év lejárta után is lehet még támogatást kapni, például egy nagy kiállításra, vagy egy könyv kiadásához is hozzá tud járulni az MMA. A végzős évfolyamnak évente van egy nagy kiállítása, tavaly márciusban például a Pesti Vigadóban rendeztük meg száz ösztöndíjas művész részvételével. A színészek szerepeltek, a filmesek vetítettek, írók könyvet mutattak be, a képzőművészek pedig a festményeiket állították ki. Esszencia Artisnak

neveztük el, és tavaly a Budapesti Tavaszi Fesztivál legnézettebb programja volt.

Hogyan került az Akadémiára, és mi vezette a tagozatvezetői munkában?

2014-ben hívtak meg akadémikusnak. Meg is lepődtem, az az igazság, hogy én nem sokat tudtam azelőtt az Akadémiáról. Megtisztelő volt, hogy meghívtak, elfogadtam. 2016-ban tagozatvezető lettem, hét évig szolgáltam a közösséget, 2023-ig, akkor választottak meg az elnökség tagjának.

A szakmabeliek közül a tagozaton belül mindenkit ismertem korábbról, közös munkáink is voltak, és ők is ismerték az előéletemet, hogy nyüzsgő-mozgó, szervező ember vagyok, úgyhogy nem véletlenül választottak mindjárt tagozatvezetőnek. Mindegyikük megszállott filmes, és tűzbe megy az eszméjéért. Nem biztos, hogy ugyanolyan szellemiségű filmeket csinálnak, de mindenki él-hal érte.

A legnagyobb gondom mindig az volt, hogy amikor valamit rám bíztak, azt én mindig elvállaltam, megcsináltam, de utódot sosem tudtam kinevelni. Mindenféle szövetségnek, szervezetnek voltam vezetője, most már van olyan, amelynek örökös tiszteletbeli elnöke vagyok, tehát már csak meghalni lehet belőle, lemondani nem.

Az Akadémia közösség is, a szó igazi értelmében?

Közösség abból a szempontból, hogy hasonló tevékenységet űznek, igen. De a valódi közösség szerintem a műhely. A szakma szempontjából valódi közösségekben nőttünk fel. Először az amatőrfilm klubokban ismertük meg egymást, dolgoztunk egymás munkáiban, izgultunk egymásért, díjakat nyertünk, fesztiválra jártunk, életre szóló kapcsolatok születtek. A filmgyárban is műhelyek működtek. Sokáig vezettem az egyiknek a dramaturgiai tanácsát, ott tanultam meg, hogy nem kell rögtön nyomulni és elmondani a véleményemet. Nemcsak azért, mert tévedhetek, és nem az a dolgom, hogy én dumáljak, moderálnom kell a többieket és meghallgatni mindent. Lehet, hogy a végén már én leszek okos, mert összegyűjtöttem mindenkitől a jó gondolatokat.

A rendszerváltás után jöttek a különböző pályázati rendszerek. Egy darabig mi, a stúdióvezetők osztottuk el azt a központi pénzt, amit a minisztériumtól kaptunk. Amikor jöttek a pályázatok, az emberek még nem tudtak pályázni. Mi úgy vettünk részt a rendszerváltásban, hogy nem tudtuk, hogyan kell politizálni, hogyan kell pályázatokat írni, működtetni a pályát. Filmtörvény addig nem is volt, csak 2004-ben született. Néztük a francia, a dán meg különböző országok törvényeit, és azokból okosodtunk.

Van egy dokumentumfilm, Szobolits Béla csinálta egy tiszakécskei tanácselnökről, akinek mélypontra süllyed az élete, és azt mondja a sofőrje: „Főnök, maga nekiszaladt a demokráciának." Hosszú idő, amíg az ember beletanul, hogyan kell demokráciát csinálni. Az MMA akkor működik jól, ha nem a művészeti társadalom krémjének szerepét veszi fel, hanem egy gondoskodó, idősebb művészközösség, amelynek sok évtizednyi tapasztalata van a művészetekben, és azt adják tovább.

Tehát nem elefántcsonttoronyról kell gondolkodni, hanem a jó példák tárházáról?

Amit valaki megszenvedett és létrehozott művészeti alkotásként, az legyen közkincs. Ebben azért komoly ellenszél van, amikor a szerzői jogokról beszélünk. A mi filmjeink bent vannak a Filmarchívumban vagy a televízió raktárában, és ha ebből egy következő filmemhez fel akarok használni valamit, akkor másodpercenként sok ezer forintot kell fizetni, mert nem közkincs. A szerzői jognál hetven év a határ, amikor közkinccsé válik, de a gondozásnak kezelési költsége van, ami nem kevés. Furcsa ellenhatás, hiszen szerintem az MMA-nak az a fő dolga, hogy kinyisson minden könyvet, és azt mondja, tiétek, olvassátok. Közben meg kell tanítani olvasni az embereket.

Magyarországon a filmipar látványosan növekszik, a nemzetközi gyártások jelentős bevételt hoznak. Mit jelent ez a hazai filmművészet számára?

Igen, a filmipar száguld, de ez azzal is együtt járt, hogy mintha az lenne az elvárás, hogy ilyet kell csinálni. Hunyadit és Petőfit, meg hasonló filmeket. Ha a klasszikusokra gondolunk, Fábritól Sárán keresztül Kósáig, azok a filmek a magyar valóságról szóltak. Ma elég kevés film szól a magyar valóságról. Nem trendi, és mivel központosított a támogatás, elég könnyen egy bizonyos irányba csúszik el a dolog.

retorki.hu

Tóth Klára filmesztéta nem olyan régen elemezte, hogy érdekes módon az MMA Fotó- és Filmművészeti Tagozatában a dokumentaristák vannak többségben. Az animációsok közül is van néhány nagyon jó rendező meg grafikus, de ők eleve fikcióval foglalkoznak. A dokumentaristák – Sáráékra mondták, és magamat is odaszámolom –, a nyolcvanas években elkezdtük csinálni a *rendszerváltó dokumentumfilmeknek* nevezett műveket. Az elnevezést a történészek később adták ezeknek a filmeknek.

Miért éppen a dokumentumfilmek lettek a rendszerváltás előtti időszak tanúi?

Azért, mert a történész és a kutató még nem jutott hozzá az anyagokhoz, a levéltár nem tárult fel előttük, a filmeseket meg a technológia fejlődése is segítette. Jött a videó, a könnyű technika, a 16-os technika is rendelkezésre állt, és még éltek a szemtanúk. És elkezdtek beszélni. Én 1988-ban csináltam egy filmet a sváb kitelepítésről, amiről addig otthon sem beszéltek a családok. A néni, aki szerepel benne, négyszer megbeszéltem vele a forgatást, és háromszor nem jelent meg. Negyedik alkalomra este 11-kor mentünk be a lakásába, lehúzott redőnyök mögött, és úgy beszélgettünk, akkor mondta el a történetét.

Történelmünk fehér foltjai, 1956, a szovjet itt tartózkodás, a kitelepítés, ezek mind olyan témák voltak, amikről otthon sem beszéltek. Ott voltak a koncepciós perek is, Ember Judit *Pócspetri* című filmjét például éppen a feleségem vágta, ő filmvágó, és sok ilyen filmet csinált. A rendszerváltást kicsit megelőzően forogtak ezek a filmek.

A dokumentumfilm jelen időben akarja leforgatni, hogy mi történik most. A játékfilmeket általában, ha történelmi témát dolgoznak fel, később, visszaemlékezve csinálják meg. A dokumentumfilmek tíz, húsz, ötven év múlva egyre értékesebbek lesznek.

Mit jelent a dokumentumfilmesek számára a mesterséges intelligencia megjelenése?

Itt jön a nagy kérdés. Amikor az MI majd legyártja a menetelő első világháborús csizmákat színesben a mocsárban, és húsz év múlva azt fogjuk idézni eredeti felvételként. Szörnyű, bonyolult a helyzet, de ez is a művészeti alapkérdések közé tartozik. Lesz-e tizedik szimfóniája Beethovennek?

Beszélgettem egyszer a mesterséges intelligenciával fél órán keresztül, pázmányos diákok óráján. Bekapcsolták, anélkül hogy szóltak volna, megszólalt egy hölgy, és vitatkoztunk, próbáltuk csőbe húzni, de elég nehéz, mert mindenhez ért, és mindenhez csak pozitívan áll hozzá. Megkérdeztem, hogy olyan lesz-e Beethoven X. szimfóniája, mint a többi. Persze, természetesen, mondta, hiszen nagyon sok adatot használunk fel hozzá. Mondom, de valami hiányozni fog belőle. Mire gondol, kérdezte. Mondom, az emberi lélek. Azzal tért ki előlem, hogy az emberi lélek persze egy nagyon bonyolult dolog. Nem adott igazat, hanem annyira bonyolultnak mondta, hogy arra nehéz is lenne válaszolni. Ez egy új kihívás, a most kihívása.

Ha ma a magyar valóság egy témáját kellene filmre vinnie, mi lenne az?

Azokat mondanám, amik engem hosszú idő óta mozgatnak. Egy-egy faluközösség felbomlása. Van olyan falu, ahol harminc éve forgatok. Most kezdek majd összevágni egy következő filmet, egy korábbi már rég forgalomban van.

Tavaly készült egy film, amelynek csak a producere voltam, a függőségről. A gyerekeknél a pornófüggőségtől a telefon-, a kütyü- és a drogfüggőségig őrületesen nagy probléma. A saját unokáimon látom, mennyire szörnyű, hogy órákat töltenek azzal, hogy nézik a telefont, és igyekszem rávezetni őket, mennyi értékes dologból maradnak ki emiatt. Ez az eldigitalizálódó és elglobalizálódó világ szerintem nagyon nagy gond a nevelésben. Olyan boldog vagyok, amikor néptánccsoporttal vagy kézművességgel találkozom.

Most egy filmet csinálok Rómában egy magyar jezsuita szerzetessel. Ő mondott egy érdekes példázatot: a ferencesek terve, hogy lehozzák az Istent a néphez, a jezsuiták pedig a népet akarják felvinni Istenhez.

Hogyan él és dolgozik ma egy dokumentumfilmes?

A legfontosabb ma szerintem, hogy egy dokumentarista saját kamerát vesz, és saját elhatározásból elkezd forgatni. Ha kap hozzá pénzt, akkor örül neki, és ha elég sokat dolgozik, akár meg is tud élni belőle, de egy-egy filmből nem lehet filmesként megélni. Nem teheti meg azonban, hogy ha valami történik körülötte, ő ne vegye fel.

Én a környezetemben csupa olyan kollégát ismerek, aki saját kamerával dolgozik. A dokumentumfilmezés életforma. Huszonöt évig tanítottam, most is tanítok a Sára Sándor alapította Dunaversitas mesterkurzuson, főleg határon túliaknak és kis magyarországi, helyi televíziók munkatársainak. A technikát öt nap alatt meg lehet tanulni. De az igazi ambíció, hogy valaki filmet akar csinálni, és vannak hozzá gondolatai, az már életforma. Ott nincs pardon.

Az ösztöndíjnál is azért három év a támogatás, mert egy dokumentumfilmnél nagyon komoly kutatást kell csinálni, hogy meg lehessen utána valósítani, akár éveken keresztül.

Milyen filmek készültek a Dunatáj Alapítványnál?

Huszonöt éven át vezettem a Dunatáj Alapítványt, amely közel félezer dokumentumfilmet készített, amelyeknek producere lehettem. Kimondottan sok volt a szakrális téma, a szerzetesrendek bezárásától kezdve Bulányi Györgyig, a Bokor közösségig. Most forog egy filmünk Görögországban, Törökországban, amely a bizánci hatásokat idézi meg. A magyar egyházra, a magyar kultúrára milyen mély hatása volt a bizánci kultúrának, ami nem közismert. Közel száz filmet készítettünk Erdélyben. Én magam is csináltam hatrészes sorozatot *Az erdélyi szász kultúra nyomában* címmel, az erdélyi szászok eltűnéséről.

Vannak munkatársaink, akik mindent olvasnak, és szedik össze a témákat, pár napja ültünk le, és máris felsoroltak tizenkettőt. Most egyben én is dolgozom, a nagy világjárványok magyarországi hatását mérjük, a pestist, a spanyolnáthát, a kolerát és a covidot. Rendkívül érdekes, hogyan úsztuk meg ezeket.

Vannak az Akadémiának preferált filmes témái, amelyeket támogat?

Nem, nincsenek preferált témák. Bármilyen témával jönnek, mindenki a szubjektuma szerint viszonyul hozzá. Ha pontozunk, én tíz pontot adnék az erkölcsi alapkérdésre. Van, hogy zseniálisan van megírva egy pályázat, de hát hülyeség, kár rá pénzt kiadni.

Dokumentaristaként azt mondom, hogy a ma és a múlt égető problémáit fel kell dolgozni, mert a magyar társadalom egyik legnagyobb gondja, hogy nincs kibeszélés. 1945 után negyven évig csak az elhallgatás ment. Nem beszélhettek, például akik hazajöttek a Gulágról, ha beszéltek róla, nagyon megüthették a bokájukat. Aztán ott volt még a besúgórendszer is, ahol a besúgót is megfigyelték. Nyilvánvaló, hogy ennyi évtizeden keresztül ez átdolgozza a népet.

Hogyan lehet egy nehéz, a szegénységről szóló témából jó dokumentumfilmet csinálni?

Csináltam egy filmet Déva fölött harminc kilométerre, Kismuncselen, *Bánya utca* címmel. A bánya tizenhat bejáratát berobbantották, a hegy ma is rendkívül értékes, és majd biztosan jön valaki, aki beruház, újra megnyitja, mert aranytól cinkig mindent lehet ott bányászni. De engem dokumentaristaként nem ez érdekel. Ott lakik negyven család, nincs rendes ivóvíz, a villanyvezeték a póznákon lóg a levegőben, engem az érdekel, hogy ők hogyan élnek. Egy dokumentumfilm viszont nem attól jó, hogy az emberek végig panaszkodnak, sőt egy idő után a panaszkodás önmagát kioltja.

Most pont egy hallgatóm filmjében a néni végigsírja az egészet, Ukrajnában játszódik, meghalt a fia, de tíz perc után nem tudjuk hallgatni. Kismuncselen találtam ki, hogy az utcatáblán ott volt, hogy Strada Minei (Bánya utca) és ehhez toldottam kötőjellel, hogy *leltár*. Minden embernek hasonló kérdést tettem fel: Mariska néni, mije van magának? Elmondta, hogy van nyolc tyúkja, meg egy malac, a Gyuri. Büszkén elmondják, hogy mijük van a szegénységben. Innentől kezdve hihetetlenül szimpatikus film lesz belőle, megszeretjük az embereket.

Mit tehet az Akadémia a művészeti, ezen belül is a filmes nevelésért?

Nem vagyok nagyon optimista, hogy nagy eredménnyel fog járni, de nagyon fontos terület a művészettel nevelés, az óvodától az egyetemig. Ez sokkal komplexebb stratégiát jelent, mint a hagyományosan jól ismert tantárgylobbi-harcok. A tornászok kiharcolják, hogy minden nap legyen tornaóra, a zenészek azt szeretnék, hogy a gyerekek minden nap legalább öt percet énekeljenek. Közben meg előfordul, hogy kiveszik a tantervből a művészettörténetet, kiveszik a filmművészetet, mint tantárgyat. Alapvetően pedagógusképzési probléma. Ha tehetségtelen a pedagógusjelölt, akkor kaphat akármekkora képzést, akkor sem lesz belőle semmi. Ha egy tanár nem jut el odáig, hogy lélekből tanít, hanem csak kötelességből,

retorki.hu

a tantárgy adataiból, akkor soha nem fog olyan eredményt elérni, amire szükség lenne.

Az MMA konferenciákat rendez, és dolgozik azon, hogy jó példák tára alakuljon ki, ami szabadon felhasználható. Tudom, hogy minden változás iszonyatosan lassan történik. Én ötven éve vagyok a pedagógiában, ötven évet tanítottam különböző helyeken, sok egyetemen, külföldön is, és tapasztalom, hogy ennek a hatósugara rendkívül kicsi.

Mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanárként kérdezem: van a film- és fotótagozatnak kiadványa vagy továbbképzése a tanárok számára?

Van például egy fekete(könyv) sorozat az MMA kiadásában, kettőnek én is részese vagyok, Szekfű András pedig az ötödik kötetet adja ki, amelyik a hatvanas-hetvenes években készített interjúit tartalmazza. Az MMA egyik központi feladata az is, hogy portréfilmeket csinál a művészekről, hogy az terjeszthető legyen: Sára 80, Kósa 80, Gál 80, Fábri 100. Ebben az ügyben az egyetemekkel kéne jobban összedolgozni. Egy akadémiára ugyanis az a jellemző, hogy ott nagyjából idősebb emberek vannak, akiknek egyre kevesebb az energiájuk vagy az ambíciójuk.

Én most még írok egy könyvet, a kolozsvári Sapientia Egyetemnek ígértem meg, amikor otthagytam őket. A nyolcvanas évek elején összeállítottam egy vizuális nyelv tantervet, a filmes gondolkodás, a filmes látás tananyagát. Ezt aztán huszonegy évig itt a Színház- és Filmművészeti Egyetemen oktattam, valamint a Pázmányon és a Szent István Egyetemen, illetve külföldön is. Az el fog készülni, nem merem megmondani, mikor, mert tudom, hogy folyamatosan késésben vagyok. De a határidő a legjobb nyomás az emberen. Amíg nincs határidő kitűzve, addig nincs nyomás.

A Nemzeti Filmintézet is szervez középiskolás programokat. Ahogy az elején mondta, kell hozzá a tanár, aki motivált és akarja ezt csinálni. Mennyire élnek ezek a kezdeményezések?

Szépen beindult ez a középiskolás program. De korábban is voltak ilyenek, a Filmklub Szövetség most mégis halódik. Sajnos a kis társadalmi szervezetek nem tudnak fönnmaradni a drága versenyben. Két példát tudok mondani. Az egyik a kőbányai Szent László Gimnázium. A tanár idén is ott volt az Országos Függetlenfilm Fesztiválon harminc gyerekkel. De a szentesi gimnáziumnak a gyerekeit is viszik. Lakiteleken pedig évente rendezünk egy filmfesztivált, ahová busszal odahozzák a környező városok gyerekeit, és ők is zsűriznek. Vannak motivációk, és vannak jó kezdeményezések.

Hogyan látja ma a film és a közösség viszonyát? Mi lehet a tanulsága ennek a hosszú pályának?

A személyesség a művészetben rendkívül fontos. Ha elmegyek egy filmemet vetíteni, és beszélgetek az emberekkel, az nekem is, de nekik is tízszer többet ér, mintha leveszi a filmióról, és megnézi ötszáz forintért. Amikor egy mozit, egy filmklubot csinálunk, és összejön harminc-negyven ember, és utána beszélünk a filmekről, az már közösségteremtő.

Nem vagyok pesszimista, mert naponta újrakezdem, és csinálom, de optimista sem vagyok abban, hogy ennek látom majd az eredményét. Néha látom. Valami eredménye mindig van, és szerintem az MMA-nak is van eredménye. A művészetnek pedig meg kell hagyni a szabadságát.

Chira Csongor – Endrédi Tamás

Elmélet és gyakorlat egyensúlya a menedzsment világában

Interjú Dobák Miklós közgazdász professzorral

Dobák Miklós közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem professzor emeritusa. 1979-ben szerzett diplomát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol több évtizedes oktatói pályát futott be. Több évtizeden át vezette a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézetét és annak elődszervezetét. Kutatói és oktatói munkásságának fő területei a szervezeti formák, a folyamatszervezés, a kontrolling, a változásvezetés és a menedzsmenttörténet. Tudományos és oktatói tevékenysége mellett két munkatársával létrehozta az IFUA Horváth & Partners tanácsadó cég elődjét. Vezetési tanácsadóként, valamint nagyvállalatok, köztük a MOL igazgatósági tagjaként is dolgozott. Munkásságát 2002-ben Szent-Györgyi Albert-díjjal, 2026-ban az MTA Gazdálkodástudományi Bizottságának Arany Életmű díjával ismerték el.

A középiskola elvégzése után milyen indíttatásból döntött úgy, hogy közgazdasági egyetemre jelentkezik? Választása egyértelmű volt vagy dilemmákat okozott?

Az egyetemi továbbtanulás iránya igazából már az általános iskolai éveim végén kezdett valamennyire kirajzolódni. Mivel mindig érdekelt a történelem, egy megyei, majd országos versenyen igen jó helyezést értem el. Gyapay Gábor, a híres történelemtanár ott ült az országos verseny bírálóbizottságában. Ő intézte el, hogy jelentkezhettem a budapesti Fazekas Mihály Gimnáziumba, kollégiumi elhelyezést is kaptam. A történelmet szerettem, a matematika pedig mindig is jól ment, ez a gimnáziumi évek alatt is megmaradt. Gyapay tanár úr szervezett kiszállásokat nekünk, diákoknak különböző régészeti feltárásokra is. Egy-két ilyenen részt vettem, de felismertem, hogy ez engem nem igazán köt le, ezzel nem szeretnék hosszú távon foglalkozni. Vidéki munkás-paraszt származású fiúként szüleim örültek volna, ha az akkor is igen megbecsült orvosi pályát választom, de engem ez sem vonzott, különösen nehezen tudtam elképzelni, hogy nap mint nap vért lássak. Azt tudtam, hogy mindenképp szeretnék tovább tanulni, hogy a történelem és a matematika az a két tantárgy, ami igazán jól megy, így olyan irányba kezdtem el tájékozódni, ahol ezek felvételi tantárgyak voltak. Így került a látóterembe a közgazdaságtudományi egyetem. A gimnázium negyedik évében oda jelentkeztem, fel is vettek. De akkor még szinte semmit se tudtam a közgazdaságtudományról, arról, mivel is fogok ott találkozni. Mindebből talán látszik, hogy nem okozott dilemmát a választás. A döntés egyértelmű volt, de ez a döntés akkor egyáltalán nem volt tudatos a részemről.

A diploma megszerzése után oktatóként és kutatóként az egyetemen maradt, a vezetéstudománnyal foglalkozó tanszéken. Kik voltak azok az oktatók és vezetők, akik nagy hatást gyakoroltak Önre? Milyen értékekkel találkozott a velük folytatott közös munka során?

Több embert is megnevezhetnék: Szabó Kálmánt, Berend T. Ivánt, Szuhay Miklóst vagy Pető Ivánt. Amikor bekerültem az egyetemre, az erőteljes társadalomtudományi és történettudományi érdeklődésemnek köszönhetően lehetőséget kaptam arra, hogy bekapcsolódjak Berend T. Iván kutatócsoportjának munkájába. Neki köszönhetően ismerkedhettem meg különböző kutatásmódszertani eljárásokkal, így például a cédulázás technikájával. A történelem és általában a bölcsészettudományok mellett gazdaságföldrajzot és filozófiát is hallgattunk. Ezek ugyan kötelező tárgyak voltak, de én kifejezetten szerettem őket.

retorki.hu

Ami a közgazdálkodástudományt illeti, nagy hatással volt rám Megyeri Endre, az akkori Ipargazdaságtan Tanszék vezetője, aki briliáns elme volt. Ár-érték arány kapcsolatokat elemzett, foglalkozott a beruházások problémáival, valamint gazdaságossági számításokat is végzett. Sajnos 57 éves korában elhunyt. Szintén meg kell említenem Nemény Vilmost, aki a Budapesti Műszaki Egyetemről került át hozzánk, és akinek egyik fő kutatási területe a rendszerelmélet volt. Kovács Sándor tanár úr pedig talán a legnagyobb intellektualitással rendelkező ember volt, akivel valaha találkoztam, nem is beszélve Kindler József professzor úrról.

Fontos körülmény volt az is, hogy az oktatók közül többen az egyetemi tevékenységük mellett a gazdasági életben is aktívan dolgoztak. Chotel Kornél például a rimamurányi bányatársaság egyik főkönyvelője volt, Hajtó Aurél pedig a SZTAKI vezetőjeként tevékenykedett. Nem utolsósorban pedig Máriás Antalt is ki kell emelnem, aki az elődöm volt – ha szabad ezt a kissé nagyképű kifejezést használnom.

Az egyetem szellemi arculatának kialakulásában meghatározó szerepet játszott, hogy 1948-as létrehozásakor több másik egyetemről is érkeztek oktatók. A Budapesti Műszaki Egyetemről például nemcsak tanárok, hanem az ott használt tankönyvek és egy másfajta gondolkodásmód is átkerült. Jelentős hatást gyakorolt a német üzletgazdaságtan szemlélete, ugyanakkor az új oktatók már az angolszász szakirodalmat is olvasták. Ennek köszönhetően a taylori és fordista megközelítések egyes elemei is megjelentek az oktatásban. Természetesen mindez nem nyíltan, hanem a kor politikai rendszerének megfelelő ideológiai keretek között, a „pártunk és népünk", illetve a kilencedik kongresszus szellemében történt.

Van nálam egy könyv, amelyet nemrég kaptam Miskolcról, és amelyet Susánszky János, a miskolci egyetem legendás professzora írt. Már a bevezetője is olyan fordulatokkal kezdődik, mint „pártunk", „a termelékenység" és hasonlók. Ezek azonban inkább csak a kötelező ideológiai körítést jelentették, miközben az oktatás során megismertettek bennünket a német és az angolszász elméletekkel is.

Az egyetemen folytatott oktatói és tudományos, tehát elsősorban elméleti munkája mellett hamar bekapcsolódott a vállalati szféra gyakorlati tevékenységébe is. Ennek révén az elméleti és gyakorlati megközelítés feszültségbe került-e Önben vagy inkább egyfajta szintézis lehetőségét hordozta magában?

Lényeges szempont volt számomra, hogy pénzt keressek, hiszen szerény anyagi körülmények között élő, munkás-paraszti hátterű családban nőttem fel. Fontos volt tehát, hogy mielőbb saját lábra tudjak állni. Szerencsére ekkorra már megjelentek a középvállalkozások, az egyetemen pedig lehetőséget biztosítottak arra, hogy kutatói tevékenységem mellett gyakorlati munkákat is vállaljak. Hasonlóképpen járt el Máriás Antal is.

Dolgoztam a Taurusnak, ahol én készítettem el a szervezeti és működési szabályzat tervezetét, de hasonló feladatot láttam el Dunaújvárosban is. Ezeket a munkákat különösen értékesnek tartottam, hiszen semmilyen politikai vonatkozásuk nem volt, kizárólag szakmai feladatokról volt szó. Mindemellett azért is hasznos tapasztalatot jelentettek, mert közvetlen betekintést nyerhettem abba, hogyan működik egy szervezet, miként épül fel a hierarchiája, és milyen szervezeti struktúra jellemzi.

Ezt követően Horváth Péterrel találkoztam Magyarországon. Lett egy kisebb, hat fős vállalkozása, megkeresett azzal az ajánlattal, hogy alapítsunk közösen egy céget Magyarországon. Az alapításhoz egymillió forintra lett volna szükség, amelyért cserébe 50 százalékos tulajdonrészt kért. Hogy mekkora összeget jelentett akkoriban egymillió forint, jól érzékelteti, hogy nem sokkal korábban 350 ezer forintért vásároltunk lakást. Mondtam neki, hogy nekem nincs ennyi pénzem, mire ő 150 ezer forintos befektetést kért, 15 százalékos tulajdonrészért cserébe. Hazamentem, és elmondtam a feleségemnek, hogy az új IKEA-szekrény vásárlását most egy kicsit el kell halasztanunk, mert szükségünk lesz 150 ezer forintra.

Szintén fontos állomást jelentett, hogy amikor már valamelyest ismertebb szakembernek számítottam, különböző felügyelőbizottságokba és vállalatok vezető testületeibe is meghívtak. Így például a MOL-nál is szerepet vállaltam, ahol 17 éven keresztül voltam igazgatósági tag.

Összességében soha nem voltak Nobel-díjas ambícióim. Sokkal fontosabbnak tartottam, hogy ne csupán a tudománnyal foglalkozzam, hanem annak gyakorlati megvalósításában is részt vegyek. Nekem ez volt a hitvallásom, és ez egyfajta szintézis lehetőséget hordott magában.

Nem csupán a kontrolling, változásvezetés, általában a vezetési kérdések elméleti és gyakorlati kihívásaival foglalkozott, hanem történelmi érdeklődésének és ismereteinek is betudhatóan a menedzsmenttörténet tárgykörében is végzett, vezetett kutatásokat. Honnan jött ez az érdeklődés, miért tartja fontosnak e kutatásokat?

Ahogyan már említettem, gimnazista koromban is érdeklődtem a történelem iránt, többek között Gyapay Gábor tanár úrnak köszönhetően. Az egyetemen közgazdászként elsősorban vezetési kérdésekkel és a változásvezetéssel foglalkoztam. 1986-ban azonban elnyertem a Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) ösztöndíját, amelynek keretében a Kölni Egyetemre kerültem.

Szerencsémre olyan oktatási intézményben tanulhattam és kutathattam, amely rendkívül gazdag könyvtárral rendelkezett. Rengeteg külföldi szakirodalmat olvashattam. Kint megismerkedtem egy magyar származású kutatóval is, aki a könyvtárban, a nevemet meglátva, felismerte, hogy magyar vagyok. Hiszen azért nem mindennapi magyar névről van szó.

Mindemellett a Kölni Egyetemen olyan kutatási engedélyt kaptam, amelynek köszönhetően számos régi német és orosz szakfolyóiratot is tanulmányozhattam. Ennek a kint megismert kutatásnak köszönhetem, hogy ezek a régi folyóiratok és a bennük megjelent szakirodalom felkeltették az érdeklődésemet a menedzsment története iránt. Ilyen kiadvány volt például a *Zeitschrift für Organisation*, a *Die Betriebswirtschaft*, valamint az *Organizacija upravlenija* (Организация управления) című orosz folyóirat. Így valamelyest tovább vihettem azt a történelem iránti érdeklődést, amely már gimnazista koromban is meghatározó volt számomra.

Később a kandidátusi értekezésemet már egy gyakorlatiasabb témából szerettem volna írni, így végül a szervezeti formákkal, a szervezettervezéssel és a szervezetek vezetési kérdéseivel foglalkoztam. Ebben is található egy külön fejezet, amely a magyar menedzsmenttörténelemmel foglalkozik. Emellett számos, talán tíz olyan írást is lefordítottam vagy lektoráltam, amelyek szervezetelméleti kérdésekkel foglalkoztak. Idővel azonban egyre inkább az üzleti kérdéskör felé orientálódtam.

Professor emeritusként is aktív a magyar menedzsmentoktatás történetének kutatása terén, jelenleg is meghatározó szereplője egy ilyen jellegű tudományos projektnek, aminek egy szakaszába a RETÖRKI is bekapcsolódott. Emellett sokat tett Kovács Sándor közgazdász professzor hagyatékának biztos elhelyezése érdekében. Komoly munkát végez a Magyar Menedzsment- és Vállalattörténeti Társaság élén. Miért hozta létre ezt a szakmai egyesületet, mik a szervezet céljai?

Fontos volt számomra, hogy megismerhettem olyan fiatal kollégákat, akik nálam magasabb szinten művelik a történettudományt, és képesek a menedzsmenttel kapcsolatos történeti ismeretek szintetizálására is. Ennek a szemléletnek a jegyében jelent meg a menedzsmenttörténeti oktatás a Közgázon is.

Különösen fontosnak tartom, hogy megőrizzük elődeink emlékét és szellemi örökségét, valamint az általuk hátrahagyott dokumentumokat és kutatási anyagokat. Ennek jegyében Kovács Sándor hagyatéka már valóban a RETÖRKI-hez került, és tervben van Máriás Antal hagyatékának átadása is. Rendkívül fontos, hogy ezeknek a kiemelkedő kutatóknak az iratai és egyéb dokumentumai fennmaradjanak, és a későbbi kutatások számára is hozzáférhetővé váljanak.

Hasonló célok vezéreltek bennünket a Magyar Menedzsment- és Vállalattörténeti Társaság megalapításakor is. A társaság társelnöke Chikán Attila, tagjai között pedig olyan szakembereket találunk, mint Vaszkun Balázs vagy te, Strausz Péter. Úgy vélem, nagyon jó közösség alakult ki: olyan tudományos vezetők és kutatók gyűltek össze, akik nemcsak szakmailag, hanem emberileg is kiválóak.

A társaság számára különösen fontos az értékmentés, vagy ha szabad így fogalmaznom, a történelemmentés. Közös gondolatunk, hogy a történelem nem a múltunk, nem húzzuk magunk után, hanem rajta állunk.

Miben látja közgazdász oktatói, kutatói és vezetői hivatásának lényegét? Mit tart a közgazdász szakma „társadalmi hasznának"?

Lényegesnek tartom leszögezni, hogy véleményem szerint ezt a három szerepet nem lehet egymástól elválasztani: egyszerre kell oktatónak, kutatónak és vezetőnek lenni, még ha mindhárom esetében máshová is kerül a hangsúly.

A mai, felgyorsult és folyamatosan gyorsuló világban egy oktatónak nem elegendő pusztán ismereteket átadnia. Olyan tudást kell közvetítenie a hallgatók számára, amely akár húsz év elteltével is hasznosítható marad. Közgazdászként például fontosnak tartom megmutatni, hogy mi a különbség a tulajdonosi érték és a profitorientált működés között, illetve mit jelent az, ha egy vállalat profitorientáltan működik, ugyanakkor miként tud társadalmilag is hasznos lenni.. Úgy vélem, ezek a kérdések húsz-harminc év múlva is relevánsak lesznek. Ehhez azonban az is szükséges, hogy az oktató maga is folyamatosan képezze magát. Én is használok például mesterséges intelligenciát, többek között a ChatGPT-t. Ugyanakkor nem szabad kizárólag ezekre az eszközökre hagyatkoznunk: az alapvető ismereteknek továbbra is a birtokunkban kell lenniük.

Kutatóként egy latin mondás jut eszembe: *De omnibus dubitandum est* (Mindenben kételkedni kell). Én magam már inkább a szintetizálással szeretnék foglalkozni, a fiatal kutatóknak azonban azt üzenném, hogy semmit ne fogadjanak el úgy, ahogyan van. Mindenben kételkedni kell.

A vezetés kapcsán úgy gondolom, hogy a legfontosabb feladatunk reményt és jövőképet adni az embereknek. *Dum spiro, spero* (Amíg élek, remélek) – ahogyan a latin mondás tartja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne hibázhatnánk. Hadd idézzek még egy harmadik latin mondást is: *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* (Ember vagyok, és úgy gondolom, semmi emberi nem idegen tőlem). Oktatóként is előfordulhat például, hogy az ember nem készül fel megfelelően az órájára. Ilyenkor azonban tovább kell menni, és folytatni kell a munkát.

Strausz Péter

Magyarországi vagy magyar kommunisták?

Egy ideológiai program oktrojációs és adaptációs kísérleteinek története

Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2024.

„Ce qu'il y a de certain, c'est que moi, je ne suis pas marxiste."[1] Friedrich Engels Eduard Bernsteinnek 1882. november 2-án írott levelében így idézte fel barátja és szellemi alkotótársa, Karl Marx reakcióját a magát 1877-ben elsőként marxistának nevező francia mozgalmár, Paul Lafargue nézeteire vonatkozóan, mivel a német filozófus szerint a francia szocialisták az elméleteit rendkívül dogmatikus módon leegyszerűsítették.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) Tudományos Főosztályának vezetője, Papp István a Jaffa Kiadó „Modern Magyar Történelem" könyvsorozatában, 2024-ben megjelent kötetének kiadói fülszövegében is szereplő tételmondata szorosan kapcsolódik az Engels által idézett aforizmához: „Három ízben: 1919-ben, 1945-ben és 1956-ban fogtak hozzá, hogy meggyökereztessék itthoni földben a Szovjet-Oroszországból származó eszmét, de minél inkább követték az eredeti mintát, annál jobban elutasította őket a korabeli magyar társadalom, s minél jobban alkalmazkodtak a hazai valósághoz, annál távolabbra kerültek az alapító atyák elképzeléseitől."

Jelen kötet szerves részét képezi a szerző kutatási területének. Az állambiztonsági szervek működése, a népi mozgalom és az 1945 utáni politikai folyamatok történetén túl Papp István ezúttal a magyar kommunista mozgalom történetének korszerű, átfogó, közérthető szintézisének megalkotására törekedett. *A magyar kommunisták* ezért több mint egy marxista frazeológiától megtisztított párttörténet: a politika- és eszmetörténeti megközelítések határán mozgó munka nem pusztán a mindenkori kommunista pártok szervezettörténetének áttekintésére vállalkozik, hanem a hivatalos pártvonaltól eltérő mozgalmi csoportokról, valamint a megújuláshoz szükséges kulturális muníciót biztosító ideológiai irányzatokról, a monolitnak tűnő párton kívüli és belüli csoportok belső konfliktusairól s a mindezeket képviselő prominens személyiségek életrajzi hátteréről is átfogó képet nyújt. A 14 fejezetből álló kötet nem épül levéltári alapkutatásokra, de nem is ez volt a cél: a tematikusan széles spektrumot lefedő bibliográfia a néhai Párttörténeti Intézet kiadványaitól kezdve az elmúlt három és fél évtized kutatási eredményeit szintetizálja, a 20. századi magyarországi államszocializmus egyes korszakaitól kezdve a politika-, társadalom- és intézménytörténet vonatkozó részterületeiig bezárólag.

A magyar kommunisták a 20. századi magyar történelmet a mozgalom belső nézőpontjából ábrázolja. Szerkezeti szempontból, kronológiailag három nagy szakaszra bontható a kommunista eszme magyarországi megvalósításának kísérlete: az eszmetörténeti alapokat áttekintő módszertani bevezetőt, valamint a 19. század második felében kezdődő baloldali munkásmozgalom magyarországi történetét követően az első szakasz az 1919-es Tanácsköztársaság. Ezt követően a két világháború közötti kettévált mozgalom – a moszkovita és egyéb emigráció, valamint a hazai illegális csoportosulások – áttekintése után az 1945-ös évvel kezdődő „koalíciós parlamentarizmus" időszaka következik, a kiépült Rákosi-diktatúrával és a Nagy Imre-féle átmeneti rendszerkorrekciós kísérletekkel együtt. Végül a harmadik szakasz az 1956-os évre összpontosít: a forradalmi intermezzo után a berendezkedő Kádár-rendszer céljainak és lehetőségeinek áttekintésével a „létező szocializmus" erjedt levegőjében érlelődő, szélsőbaloldali, rendszerkritikus csoportosulásoktól kezdve[2] az 1989-re szétesőállampárt külső és belső ellenzékeiig.

[1] „Annyi bizonyos, hogy én nem vagyok marxista." Vö. *Karl Marx és Friedrich Engels művei. 35. kötet. Levelek 1881-1883.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 366. https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/muvei/35.pdf (letöltés ideje: 2026.08.19.)

[2] Vö. Kis József: Sztálinisták, maoisták az 1960-as években Borsodban. In: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években. [Magyar vidék a 20. században 5.]* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020, 395-422. A Kádár-rendszer radikális szélsőbaloldali ellenzékének tevékenységéről nemhogy borsodi, de országos viszonylatban sem tudunk sokat. A tanulmányban szereplő aktivisták valószínűleg nem ismerték a maoizmus ideológiai alapvetéseit. Politikai állásfoglalásukat a sértettség motiválta, mivel a konszolidálódó rezsim a „kétfrontos harc" jegyében a társadalmi legitimáció megteremtésének akadályozóit látta bennük, ami miatt elmozdította őket pozícióikból.

Terjedelmi kereteinkre való tekintettel, a részletes tartalmi ismertetés helyett a szerző által megfogalmazott fő kérdések[3] [14.] vonatkozásában három problémakört emelnék ki, melyeket szemléltetve, céljaiban, eszközeiben és lehetőségeiben összevethető egymással a fenti három politikai kurzus. Az eltérő külpolitikai körülmények miatt már a kitűzött célok sem egyértelműek. Az orosz birodalmi törekvéseknek alárendelődő „világforradalom" jegyében vívott küzdelemtől kezdve [52.], a taktikai okokból a népfrontpolitikát zászlajára tűző, a proletár internacionalizmust fokozatosan a „szocializmust egy országban" sztálini koncepciójára váltó totális pártállami diktatúrán át [166.] a munkástanácsok önigazgató szocializmusról szóló álmát levert paternalista, stabilitásra törekvő egypártrendszerig bezárólag [337.] mindig más okok miatt kellett eltekinteni a kommunista társadalom felépítésének végcéljától.

Ehhez kapcsolódóan fontos szempontnak tartom a mindenkori kommunista pártoknak a szociáldemokrata testvérpártokhoz fűződő viszonyát. A kötet erőssége, hogy az egységesnek tűnő párt belső törésvonalait és konfliktusmezőit is remek arányérzékkel mutatja be. Míg 1919-ben még nem beszélhetünk erős, központosított kommunista pártról, és a Forradalmi Kormányzótanács tisztségeit is legnagyobb arányban szociáldemokraták töltötték be, addig az 1948-as „pártegyesítés" időszakára már az a koncepció érvényesült, hogy a létrejövő MDP tagfelvételi zárlatot rendel el annak érdekében, hogy a szociáldemokraták balszárnyának belépésével „ne szivároghasson be a belső ellenség." [207.]

Másik fontos szempont a mozgalom társadalmi bázisát tekintve a parasztsághoz, s tágabb értelemben a földkérdéshez való viszony. Az évszázadok óta megoldatlan földkérdés ellenére a 100 holdnál nagyobb kisajátított birtokokat nem parcellázták fel, mivel a földbirtok magántulajdonként való szétosztása a nagyüzemi termelés szocializálásának és egyúttal a magántulajdon megszüntetésének útjával ellentétes lett volna, ugyanakkor gazdasági okokból az egykori nagybirtokok termelési struktúráját sem akarták teljesen megbontani. Papp István nagyon érzékletesen helyezi a 133 nap eseményeit nemzetközi kontextusba; a Kun Bélának Leninnel folytatott levelezéseiből is kiderül, hogy a kommunisták a proletárdiktatúrát csak egy rövid átmeneti időszaknak tartották, mely a kibontakozóban lévő világforradalom részét képezi – paradox módon még az orosz bolsevik testvérpárt is rugalmasabban viszonyult a parasztsághoz és a földkérdés problémájához. [91.] Ezzel szemben Rákosiék az 1945-ös földosztás során már tudatosan reflektáltak a paraszti társadalom igényeire, hogy aztán az ily módon szétaprózódott birtokstruktúra a „nagyüzemi gazdálkodás" útjára léphessen. [183.] A mezőgazdaság kollektivizálásának teljes körű végrehajtását, majd a rendszer által tett engedményeket – a háztáji gazdaság intézményének fenntartását és az 1968-as új gazdasági mechanizmus bevezetését –, valamint a hetvenes évek elején kibontakozó gazdasági recessziót követően Kádár János érdeklődése a nyugat-európai szociáldemokrata pártok felé fordult. [337.] A gazdaság és társadalom szerkezetében végbement tagadhatatlan strukturális változások ellenére azonban aligha kerülhettek volna messzebb a kommunista társadalom felépítésének végső céljától.

Papp István a kommunista mozgalom hét évtizedes, többször megkísérelt, de soha nyugvópontra nem jutó adaptációs kísérleteinek történeteként értelmezi a célkitűzést. [15.] Itt a fogalomhasználat szempontjából volt némi hiányérzetem. Amennyiben az „adaptációt" a téma szempontjából úgy definiáljuk, mint a politikai-gazdasági-társadalmi struktúrák és intézmények azon képességét és folyamatát, amelynek révén a működőképesség biztosítása mellett alkalmazkodnak a külső és belső változásokhoz, akkor a kommunista társadalom felépítésének grandiózus projektjére vonatkozóan legalább ennyire adekvát lehet az „oktrojáció" definíciója is. Ez utóbbi olyan politikai rendszer vagy intézmény bevezetését jelenti, amely külső hatalmi kényszerrel, a társadalom szabad akaratát megkerülve valósul meg. Ez jól írja le a szovjet katonai-politikai fölényből fakadó legitimációs kereteket – Magyarország 1944/45 után szovjet megszállási övezetbe került, a politikai mozgásteret pedig alapvetően a szovjet jelenlét határozta meg. A kommunista hatalomátvétel kulcsfontosságú lépéseit e tény nélkül nehéz lenne megmagyarázni. Önmagában az adaptáció azt sugallja, hogy egy máshonnan származó modellt tudatosan

A szervezkedők álláspontja szerint az állampárt a szovjetek revizionista vonalát követte, vagyis a párt reformszárnya a szocialista vállalatok menedzsereivel kiegészülve szembefordult a kommunizmus meghirdetett tanaival. A tanulmány állambiztonsági dokumentumokat felhasználva mutatja meg a kínai és albán vonalat éltető ortodox sztálinisták illegális politikai szervezkedésének kiépítését, annak felgöngyölítését, s végül a fegyelmi eljárást követően a résztvevők további életútját.

[3] Többek között: a mindenkori kommunista pártok mely társadalmi rétegekre alapozták tömegbázisukat, milyen fő céljaik és programjaik voltak, hogyan pozícionálták magukat a honi politikai palettán, hogyan változott az emlékezetpolitikai kánon a hét évtized alatt, milyen fő ideológiai és szervezeti jellegzetességei voltak a hazai autochton politikai formációknak, továbbá a zsidó származású pártfunkcionáriusok és az antiszemitizmus kérdése.

a magyar viszonyokhoz igazítottak. Ez részben igaz – különösen a Rákosi-rendszer intézményeinek és politikai gyakorlatának kialakítására, illetve később a Kádár-rendszer sajátos kompromisszumaira, de ha az 1945-1949 közötti hatalomátvételre alkalmazzuk, akkor ez önmagában túlságosan voluntarista és „belső döntésként" ható kifejezés. A „meghonosítás" történeti folyamatának kettős mozgását úgy is le lehetne írni, hogy nem egyszerűen „kívülről az országra erőltetett" rendszer volt, hanem szovjet kényszerfeltételek között, magyarországi kommunista szereplők aktív közreműködésével és fokozatos belső átalakítás révén jött létre. Ezért a radikálisabb munkáspárt mozgalmi története szempontjából, legalább a Rákosi-diktatúra éveire vonatkozóan mindenképpen használnám az „oktrojáció" definitív meghatározását, amellett, hogy mindez a belső hatalomátvétellel párhuzamosan érvényesült. A Kádár-rendszer „konszolidált évtizedeinek" magyar sajátosságaira vonatkozóan viszont valóban sokkal érvényesebb az adaptáció fogalmának használata.

A fenti problémához kapcsolódik a „proletár internacionalizmus kontra szocialista hazafiság" Kádár-korszakból ismert ideológiai dilemmája: ideológiai önmeghatározásukból kiindulva magyarországi vagy magyar kommunistákról beszélhetünk? A Kommunisták Magyarországi Pártjának 1918/19-es működéséből ez nem egyértelmű, ráadásul a szerző is nemzetközi kontextusban értelmezi a Forradalmi Kormányzótanács működését; nem beszélve az 1945 utáni direkt szovjet beavatkozásokról. Nem pusztán arról van szó, hogy az ideológiai program idegen volt a magyar közegtől, hanem arról is, hogy a mozgalom korifeusainak elsődleges identitását nem a magyar származásuk határozta meg. Ugyanakkor a szerzőnek mégis sikerült meggyőznie a címadás helyességéről, s nem pusztán azzal a magyarázattal, hogy a magyar kommunista mozgalom története túlnyúlik a mindenkori magyar országhatárokon. [19.] Amennyiben a magyarságot nem az országhoz való kötődés, hanem az eszme gyakorlati meghonosításának gazdasági-politikai keretrendszere szempontjából értelmezzük, akkor innen már kirajzolódnak az ideológiai program oktrojációs és adaptációs tendenciái, a mozgalom belső konfliktusmezői, valamint – bár ez nem képezte a kötet vizsgálatának tárgyát – a társadalmi reakciók is. Harmadik, ehhez kapcsolódó észrevételem, hogy a „magyar kommunista mozgalom" története sosem jelentette egy „nemzeti kommunista" irányvonal mainstreammé válását – Landler Jenő-féle bécsi csoportot, akár a Weisshaus Aladár-féle MSZMP-t, a Márciusi Frontot, akár a Demény Pál-féle KMP-t, akár Nagy Imre reformkommunizmusát, akár a munkástanácsok önigazgató szocializmusát, akár a Kádár-rendszer haldoklására megkésve reagáló BAL tagjainak sorsát nézzük, a szerző felveti a magyar kommunista mozgalom történeti interpretációjának egy nagyon egyedi megközelítését, mely véleményem szerint a további kutatások szempontjából is jelentős tudományos eredményekkel kecsegtethet. Mégpedig azt, hogy a magyar kommunista mozgalom története bizonyos szempontból a Moszkvától független, hazai, autochton kommunista modellek permanens bukástörténete. [372.]

Összességében egy nagyon pontos arányérzékkel megírt, a hagyományos párttörténet műfaji kereteit, valamint marxista frazeológiáját meghaladó, rendkívül széles tematikai spektrumot átfogó mozgalomtörténeti szintézis született. Feszes, gördülékeny, olvasmányos, olykor a finom iróniát sem nélkülöző, közérthető stílusában és népszerűsítő jellegében látom a mű legnagyobb értékét. A kommunista mozgalom célkitűzéseinek, pártszervezetének, politika- és eszmetörténetének, szellemi irányzatainak és azok jeles képviselőinek történeteit most először sikerült teljesen áttekinthetően megírni, ezért a könyvet egyrészt a (20. századi magyar) történelem iránt érdeklődőknek ajánlom, másrészt – mivel a szerző által felvetett problémák mentén jól összevethetők a Tanácsköztársaság, a Rákosi-diktatúra és a Kádár-rendszer időszakai – a középszintű történelemoktatás segédanyagaként is nagyon hasznosnak tartom.

Sulák Péter Sándor

retorki.hu

„Megszólítanak a szőttesek”

Divatszalon és embermentés a háború árnyékában

Tüdős Klára: *Rongyok – A teljes memoár.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2026. Lektorálta és az utószót írta: Szekér Nóra, jegyzeteket készítette: Schmal Alexandra.

Idén jelent meg a különlegesen sokoldalú Tüdős Klára – film- és színházi rendező, divat- és jelmeztervező, mecénás, illetve a Református Nőszövetség elnöke – immár teljes memoárja. Tüdős Klára a magyar nő- és divattörténet egyik méltatlanul elfeledett alakja, aki a második világháború viharai közepette férjével, Zsindely Ferenccel[1] – aki előbb miniszterelnökségi államtitkárként, majd kereskedelmi-és közlekedésügyi miniszterként tevékenykedett – hatalmas szolgálatot tett az egyre szigorúbb törvények szorításába került zsidóság, valamint a különböző pártállású politikai menekültek túlélése érdekében. Tüdős Klára a Református Nőszövetség elnökeként a magyar nők egyik legerőteljesebb szószólója volt, istenhegyi villájának missziós célokra való átengedésével pedig menedéket nyújtott a Református Egyház védelmét kereső nőknek.

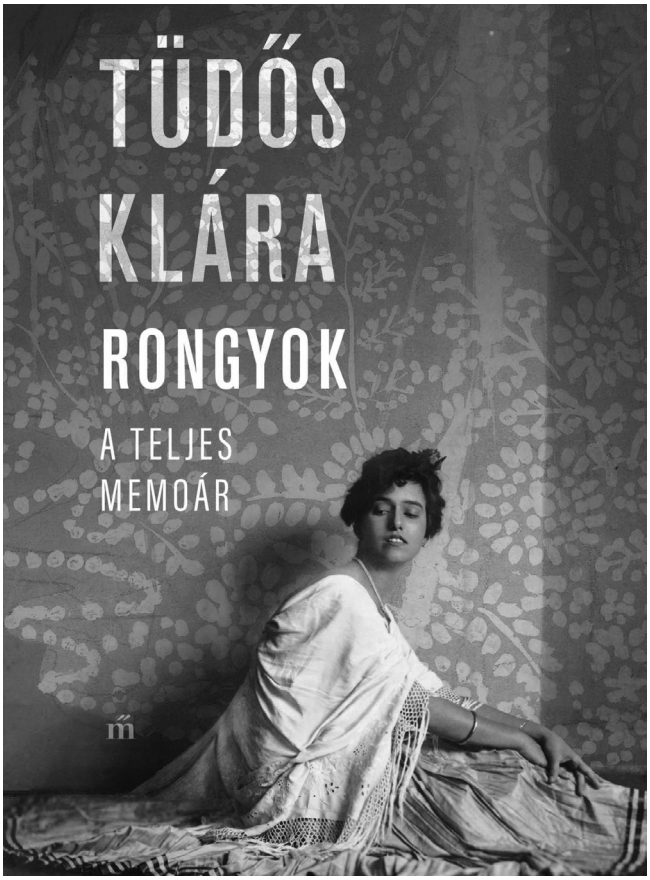
Tüdős Klárát Bartha Tibor püspök kérte fel arra, hogy jegyezze le a Református Nőszövetségben végzett munkájának történetét. Ennek eredményeként született meg a *Kapcsolatom a Református Egyházzal és annak Urával* című írása, amely a „tűrt” kategóriába esett, így sokáig csak „szamizdat”[2] formájában terjesztették. 1978-ban aztán az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem gondozásában, Zürichben hivatalosan is kiadták *Csizma az asztalon* címmel.[3] Hasonlóan nagy sikert aratott, és számos kiadást megélt az *Isten markában* című kötete is, amely mély istenhitéből fakadó publicisztikai írásainak a gyűjteménye, és a *Reformátusok Lapjá*ban, a *Magyar Református Ébredés*ben, az *Új Magyar Asszony*ban és a *Confessio* című lapokban közölt cikkeit tartalmazza.[4] Az 1978-ban megjelent *Arcképek* című kötetében hűséges munkatársáról, Pilder Máriáról, embermentő társáról, Bereczky Albert református püspökről és szeretett férjéről, Zsindely Ferencről emlékezett meg.[5] 1994-ben Dizseri Eszter tett elsőként kísérletet arra, hogy Tüdős Klára életútját a nagyközönség elé tárja, a személyéhez fűződő korabeli dokumentumok segítségével. Forrásgyűjteménye[6] már számos részletet tartalmaz az akkor még kiadatlan *Rongyok* című teljes önéletírásából. Tüdős Klára a visszaemlékezéseit 1951-ben, a Zsindely házaspár kitelepítésének évében kezdte el írni, majd végül 1964 és 1966 között, ausztráliai tartózkodása idején fejezte be. A kétkötetes kéziratból több példány is készült: egy az MTA Kézirattárába került, egy a leszármazottaknál maradt Ausztráliában, egy a Tüdős Klára szellemi hagyaték összegyűjtőjéhez, Dizseri Eszterhez került, egy példány pedig ma az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található.[7] Az MTA és az OSZK kézirattárában őrzött visszaemlékezések képezték Bódis Kriszta – író, pszichológus és dokumentarista – Tüdős Klára életét megörökítő regénytrilógiájának alapját, amely 2022 és 2025 között jelent meg.[8] A *Rongyok – A teljes memoár* című kötet egyik különlegessége, hogy nem a magyar közgyűjteményekben őrzött kéziratot rendezte sajtó alá, hanem az Ausztráliában élő leszármazott, Marosszéky Erzsébet[9] tulajdonában lévő gépiratot. A Magvető Könyvkiadó gondozásában megjelent kötet Szekér Nóra történész utószavával és lektorálásával, valamint Schmal Alexandra jegyzeteivel látott napvilágot. A teljes memoár kiadása hiánypótló vállalkozás, hiszen Tüdős Klára visszaemlékezései korábban csupán részletekben vagy regényes formában jelenhettek meg. [684.]

A kötet két nagyobb egységre tagolódik. Az első részben a mélyen kálvinista Tüdős Klára gyermekkorát és ifjúkori szárnypróbálgatásait ismerheti meg az olvasó, főként a táncművészet terén. Édesapja, Tüdős János jogtanácsos- és országgyűlési képviselő (emellett szabadkőműves), édesanyja, Kálmánchey Irén Kálmánchey Sánta Márton reformátor leszármazottja volt. Klárát gyermekként még nem foglalkoztatták a vallásosság és a hit kérdései. „Berti, akit persze az

[1] *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Szerk. Szekér Nóra. Pécs, Kronosz Kiadó, 2021.
[2] Illegális, illetve félillegális minősítésű írásként kézzel, illetve gépírott formában sokszorosították titokban.
[3] Zsindelyné Tüdős Klára: *Csizma az asztalon.* Zürich, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1978.
[4] Zs. Tüdős Klára: *Isten markában – Merni élni!* Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadó, 1975.
[5] Zs. Tüdős Klára: *Arcképek.* Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadó, 1978.
[6] Zsindelyné Tüdős Klára: *Életrajz – dokumentumokban 1895–1980* Vál. és szerk.: Dizseri Eszter. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadó, 1994.
[7] Dizseri *i. m.* 1994, 279–280.
[8] Bódis Kriszta: *Kisasszonyképző. Istenhegy I.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2022., Bódis Kriszta: *Korzón a pokolba. Istenhegy II.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2023., Bódis Kriszta: *Árnyék és fény. Istenhegy III.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2025.
[9] Tüdős Klára unokája.

iskolában tiszteletes úrnak címeztünk, […] Hogy vallásórákon mit tanított, nem tudom, mert a pad alatt Dosztojevszkijt olvastam elmerülve." [49.] Édesapja alig foglalkozott vele, édesanyja a kézimunkát és a zongoraleckéket követelte meg igazán, Klára legkedvesebb elfoglaltsága viszont az olvasás lett. A család jó anyagi helyzete miatt a patinás debreceni Dóczy Leánygimnázium után Svájcba, majd Angliába mehetett tanulni, ahonnan 1913-ban tért vissza. 1915-ben felvételt nyert a budapesti Iparművészeti Iskolába, ahol felfedezte magának a divat-és a történelmi viseletek világát, Győrffy István professzor révén pedig megismerkedett a néprajzzal és a népi motívumokkal. Mindez egy életre meghatározta tervezői stílusát. 1918-ban a család csődbe ment, ebben az évben édesapja is elhunyt. Nehéz anyagi körülményeit Klára tánctudásának kamatoztatásával igyekezett ellensúlyozni, amelyből egyre biztosabb megélhetést tudott teremteni magának. Kezdeményező természete ekkor is megmutatkozott: egyedi stílusú táncestjei mellett Gervai Laura orvosnővel kidolgozták egy mozgásművészeti terápiára épülő szanatórium tervét. Gervai Laura halála sem tántorította el Klárát attól, hogy megvalósítsa terveit: továbbra is meg szerette volna nyitni saját mozgásművészeti iskoláját. Családja lényegében belekényszerítette a tehetős dzsentri, Szunyogh Rudolf huszár főhadnaggyal kötött házasságába. „Azt a szörnyű esküformát úgy mondtam el, mint egy átkot. Nem Rudinak, nem is a papnak, hanem kihívóan, elkeseredetten, szinte kiabálva a dörgő, villámló, haragos égnek." [288.]

A második rész Klára házasságának mindennapjait taglalja, miután férjével a 400 holdas érsemjéni Szunyogh-birtokra költöznek. Az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a trianoni békediktátum kikiáltása távolról éri a családot, de a román megszállás már egészen közelről. Érsemjén a határ túloldalára került. 1921-ben megszületik Klára és Rudolf kislánya, Judit. Férje tuberkulózisban szenvedett, így gyógykezelése alatt és a szülést követő időszakban is, Klárának kellett fellépnie a Szunyogh-birtokot fosztogató román határőrökkel szemben. Minden igyekezete ellenére sem találja a helyét a vidéki földbirtokos életformában: „Idegesített a tanyai élet meghitt csendje, a petróleum-és kályhaszag, a kerti fenyők örökös zúgása, a rágcsáló egerek, a veszekedő, pletykáló asszonyok, sáros csizmák, az egész szűk világ, melybe be voltam zárva." [321.] 1924-re megérik benne az elhatározás, hogy elhagyja férjét, a kis Juditot pedig anyai nagynénjére,

Böskére[10] bízva visszatér Budapestre, és új életet kezd. Döntése azonban egy életre meghatározza kapcsolatát a lányával, akihez soha többé nem tud igazán közel kerülni. Budapesten nem várt szerencse éri, felkérik az Operaház jelmezműhelyének vezetésére. Az igazgató, Radnai Miklós választása kezdetben Tüdős Klára munkatársára, Nagyajtay Terézre (Terka) esett, aki azonban megrettent a nagy felelősségtől, így Klára vette át a jelmezműhely irányítását. „Duettben kezdtek rémisztgetni a hisztérikus primadonnákkal, közönséges kóristanékkal,[11] de én csak nevettem, s mondtam, hogy beoltott Berkovitsné, immunis vagyok." [381.] Az Operaház számos lehetőséget nyitott meg Tüdős Klára előtt, aki szerzőként és rendezőként is kezdett kibontakozni.[12] Emellett egy bábszínház megalapításán is gondolkodott, jó kapcsolatot ápolt a korszak értelmiségével, munkájával támogatta a magyar színjátszást és irodalmi életet. Karrierjének 1938-ban Zsindely Ferenc kultuszminisztériumi államtitkárral kötött házassága vetett véget, mivel a színházi ügyosztály férje irányítása alá tartozott, ez pedig összeférhetetlenséget jelentett. A jelmezműhely vezetésének feladása azonban igazi hivatása felé terelte Klárát. „Kísérletképpen csináltam néhány énekesnőnek ilyen magyaros díszítésű koncertruhát. […] Ezeknek a próbanyulaknak olyan sikere volt, hogy végül is elhatároztam egy magyar divatszalon

[10] Kálmánchey Erzsébet.
[11] Korabeli kifejezés a kórus énekesnőire.
[12] Saját darabjai: *Pesti Karnevál* – Liszt Ferenc zenéjére írt táncjáték., *Gyöngykaláris* című daljáték, Gerhart Hauptmann *Henschel fuvarosa* – az első önálló színpadi rendezése, *Fény és árnyék* – első saját filmje, amelyet 1943-ban a Royal Apollo moziban mutattak be.

retorki.hu

nyitását." [473.] 1937 júniusában megnyílt a Pántlika Szalon a IV. (ma V.) kerület, Kristóf tér 6. szám alatt. Tüdős Klára megteremtette a magyar *haute couture* divat egy speciális népies formáját, melynek legfontosabb ihlető forrásai az erdélyi asszonyok házi szőttesei voltak. Egyedi tervezésű ruháit a magyar felsőosztály asszonyai hordták a legszívesebben, köztük Horthy Miklósné Purgly Magdolna vagy Otrubay Melinda prímabalerina, későbbi Esterházy hercegné.[13] Utazásai során Klára rengeteg inspirációt merített a háziipari hagyományokból és a népművészeti motívumokból, miközben darabjai külföldön is egyre népszerűbbé váltak. „[…] minden polgári családban nőtt lány ismerte Tüdős Klára nevét […]." [667.] A Zsindely házaspár egyre jobb anyagi körülmények közé került és társadalmi rangja is folyamatosan emelkedett. Zsindely Ferenc immár kereskedelmi- és közlekedésügyi miniszter, míg felesége egyedi tervezésű ruháival tízszer annyit keres. A hitleri nézetek terjedésével, a zsidótörvények elfogadásával párhuzamosan Ravasz László püspök Klárát kéri fel a Református Nőszövetség elnöki pozíciójának betöltésére. Innentől kezdve férjével karöltve, vele teljes egyetértésben szisztematikus embermentési akciókba kezdtek. „Én nem lehettem antiszemita, mert annyi jót kaptam tőlük, annyi segítséget, elismerést, annyi szeretetet, hogy kénytelen voltam őket viszontszeretni." Klára a budapesti zsidóság mellett a politikai menekültek százai számára is menedéket, élelmet, hamis igazolványokat igyekezett biztosítani. Évek alatt felhalmozódott vagyonát embermentő tevékenységébe ölte, míg végül férje lemondását követően Istenhegyi úti házukat is átengedték a rászorulóknak, ők pedig a kertészházba költöztek. Kiemelkedő embermentő tevékenységének elismeréseként 2001-ben posztumusz Tüdős Klárának ítélték a Yad Vashem Világ Igaza kitüntetést. Nőszövetségi munkája során istenhite is egyre jobban elmélyült, munkatársával, Pilder Máriával rendszeresen tartottak lelki gyakorlatokat a háború traumáitól szenvedőknek. Beszédei során különös megtérést észlelt: „Mondtam, mondtam, hogy mit, máig sem tudom, mert teljesen magamon kívül voltam. Aztán az a különös érzésem támadt, hogy valaki Más beszél, és én csak hallgatom." [533.] 1951-ben megérkezett a kitelepítési parancs, melyet Bereczky Albert püspök közbenjárására enyhítettek, így a házaspár Balatonlellére költözhetett, ahol tizenkét évig egy nyaraló gondnokságát látták el. Klára férje és veje[14] hirtelen halála után Ausztráliába költözött lányához és anyai nagynénjéhez, az idős Böske nénihez. Gyógyíthatatlan zöldhályoggal diagnosztizálták, amely végül látása elvesztésével járt. Idegen földön nemigen találta meg a helyét, ezért visszatért Budapestre, ahol élete végéig mély istenhitéből merítve végzett lelki gondozást és szolgálatot. Zsindelyné Tüdős Klára, a mérhetetlen tehetséggel és még mélyebb emberséggel megáldott Világ Igaza, 1980. április 16-án hunyt el.

A kötet néhány technikai, illetve nyomdahibát leszámítva teljesnek mondható. A 665 oldalt felölelő, korábban két különálló kötetben megjelentetett memoár egybefűzése miatt az oldalakat vékony papírra nyomtatták és a fekete-fehér képek időnként átsejlenek a másik oldalra. Ez némileg zavaró, ugyanakkor a kötet közepén található, keménykartonra nyomott színes képek kárpótolnak ezért. Több helyen is említést nyert, hogy Tüdős Klára teljes memoárjának kéziratos példányai ma az MTA, valamint az OSZK kézirattárában is fellelhetők. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért éppen a családi hagyatékban őrzött gépírott változat került sajtó alá rendezésre. Vajon milyen különbség lehet az egyes kéziratok között? Apró technikai hiányosságként említhető továbbá, hogy a személynévmutató mellett egy helynévmutató is hasznos kiegészítője lett volna a kötetnek. Sajnálatos módon a 665., valamint a 683-686. oldalak lapszámai lemaradtak az oldalak aljáról. Mindezeket leszámítva a keményborítású, cérnafűzött, ízléses borítóval ellátott kötet bármelyik könyvtár díszére válna.

Tüdős Klára ma a Farkasréti temetőben alussza örök álmát és kortársa, a „magyar Coco Chanel"-ként emlegetett Rotschild Klára mellett őt is a feledés homálya borítja. Neve sajnálatos módon fel sem merül a híres magyar divattervezőnők között, holott modelljei a mai napig megállják a helyüket. Általánosságban is elmondható, hogy a róla megjelent számos kötet ellenére sem sikerült nevét visszaemelni a magyar köztudatba. Őszintén remélem, hogy ez a hiánypótló kiadvány hozzájárulhat ahhoz, hogy Tüdős Klára ismét méltó helyére kerüljön a magyar divattörténeti emlékezetben. Ajánlom mindenki szíves figyelmébe ezt a Tüdős Klára életét és lelki mélységeit feltáró memoárt, amelynek emlékei – akár a *Rongyok* címében megidézett, saját dobozukban elzárt darabok – arra várnak, hogy újra felfedezzük őket. „Nálunk pedig, az anyám családjában, takarosan összesodort, fajta szerint különválogatott rongyok tisztelete sérthetetlen tradíció. Nagyanyámnak, összes nagynénémnek megvolt a maga rongyoszsákja, fiókja, kosara, a „rongybolt".

Gulyás Adrienn

[13] Otrubay Melinda prímabalerina 1946. augusztus 3-án kelt egybe V. Esterházy Pál herceggel.
[14] Judit leánya férje, Marosszéky Emil.

Szaktudás és hatalom között

Bódy Zsombor: *Technokraták a pártállamban. A szakértelem és a hatalom dinamikája a szocializmusban.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2025, 223 oldal

Bódy Zsombor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszékének egyetemi tanára e kötetében a magyarországi pártállam egyik eddig alig vizsgált oldalát, a politikai hatalom és a műszaki elit kapcsolatát dolgozza fel az 1940-es évek végétől az 1960-as évek végéig. A kötet célját a szerző így foglalja össze: „annak felvázolása, hogy mennyiben és miként volt a szovjet típusú rendszernek technokrata oldala" (9.).

A szerző kiindulópontja, hogy a technokrácia – vagyis az a felfogás, amely a tudományosan megalapozott szaktudástól reméli „az emberi élet dolgainak eligazítását, a kihívások megválaszolását" (7.) – a 20. század egészét átszőtte, a szocialista rendszerek esetében azonban mindmáig kevés figyelmet kapott, holott meglátása szerint „az államszocializmus alapvető meghatározója volt a pártvezetésnek a technokráciát a maga szolgálatába állítani akaró politikája" (9.).

A 20. századi magyar társadalomtörténet elismert kutatója számára a téma nem előzmény nélküli: évek óta foglalkozik a szocialista nagyvállalatok és a technokrácia kapcsolatával. Ezt jelzi az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár korai éveiről írt tanulmánya,[1] az Uhri Testvérek, illetve az Ikarus történetét feldolgozó akadémiai doktori értekezése,[2] valamint a hatvanas évek technokrata nemzetközi kapcsolatait és fejlesztési stratégiáit elemző publikációi.[3] A *Technokraták a pártállamban* így e hosszabb kutatómunka szintéziseként is értékelhető.

A kötet a bevezetőn kívül hét fejezetből és névmutatóból áll, felépítése tematikus. Az egyes fejezetek a technokrácia működésének különböző területeit – többek között a szakmai egyesületi szerveződést, az akadémiai intézményrendszert, a párthatalommal való viszonyt, valamint a nagyberuházások szakmai-döntéshozatali gyakorlatát – vizsgálják. Az intézménytörténeti megközelítést egyéni életutak bemutatása egészíti ki, így válik láthatóvá, hogyan alakította a hatalom és a szaktudás összekapcsolódása a szakemberek pályáját és mozgásterét.

Az első fejezet már a címével – Kossuth-díjasok és katonatisztek – a kötet egyik legmeglepőbb megállapítására irányítja a figyelmet: a műszaki elit jelentős része a hatalomváltás után is megőrizte pozícióját, sőt sokan meg is erősítették azt – így például Mihailich Győző, Tárczy-Hornoch Antal vagy Varga József. Hasonlóképpen alakult a hadmérnökök sorsa: míg a csapattiszteket deklasszálták, a szakmailag nélkülözhetetlen hadmérnököket a Műegyetem Hadmérnöki Karán alkalmazták. Ugyanitt fogalmazza meg azt a fontos tételt is, hogy a korai pártállam ipari teljesítménye jelentős részben a második világháborús hadigazdálkodás öröksége volt (36–37.). A szerző nem hallgatja el a koncepciós pereket sem – Kozma László esete jól mutatja, hogy a szaktudás nem jelentett teljes védelmet –, a mérleg azonban egyértelműen az integráció felé billen, melynek eszköze pedig nem elsősorban a megtorlás, hanem az intézményi átszervezés volt.

A második fejezet azt követi nyomon, hogyan alakult át a mérnöki egyesületi élet előbb szakszervezetté, majd a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségévé (MTESZ). Bódy kimutatja, hogy a szövetség és tagegyesületei élére nem az 1945 után előretörő fiatal kommunista mérnökök kerültek, hanem a szakterület akadémikusai, köztük a háború előtti szakmai elit tekintélyes képviselői. A pártellenőrzés folyamatos volt, de többnyire közvetett formában érvényesült, a műszaki szakemberek pedig a korszak mércéjével mérve viszonylag könnyen juthattak el nemzetközi szakmai rendezvényekre.

Hasonló folyamatot tár fel a negyedik fejezet a Magyar Tudományos Akadémiával (MTA) kapcsolatban: a politikai tisztogatás elsősorban a humán- és társadalomtudósokat sújtotta, így a természettudósok és mérnökök kisebbségből hirtelen többségbe kerültek (egyharmadról 1949 végére 63%-ra), és akadémiai székhez jutott több olyan ipari szakember is, aki alapkutatást

[1] Bódy Zsombor: „A dolgozók uszályába" kerülni. Technokrácia, párt, szakmunkások és vállalkozói funkciók az Ikarus Karosszéria- és Járműgyárban 1947 és 1953 között. *Korall*, 2019/79. 42–68.

[2] Bódy Zsombor: *Családi vállalkozás – nagyipari vállalat – szocialista technokrácia. Az Uhri Testvérek / Ikarus Karosszéria és Járműgyár gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténete.* (MTA doktori értekezés. Budapest, 2019).

[3] Bódy Zsombor: Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából. *Korall*, 2021/85. 113–137.; Uő: Alternative Paths of Globalization and the Technocratic Way to the Future: Seeking a Strategy of Development in Socialist Hungary in the 1960s and 1970s. *Comparativ*, 2024/1–2. 55–73.

sohasem végzett. A hatalom ugyanis az akadémiai tagságot a termelésben elért gyakorlati eredmények elismeréseként is kezelte: a kutatás-fejlesztésben vagy a termelés innovációjában kiemelkedő mérnökök egyetemi pályájukkal párhuzamosan, esetenként akár anélkül is az MTA tagjaivá válhattak. Így lett akadémikus az Egyesült Izzó háború előtti műszaki elitjéből Millner Tivadar, Szigeti György és Winter Ernő. Ugyanez a logika érvényesült a mezőgazdaságban is, ahol a szerző szerint „tisztán gyakorlati tevékenységgel is kiérdemelhették az akadémiai tagságot" (106.).

A harmadik fejezet a „technokrata marxizmus–leninizmus" diskurzusát elemzi. Bódy meggyőzően érvel amellett, hogy a pártállam és a mérnökök között inkább érdekazonosság, semmint ideológiai azonosulás állt fenn: a hatalom azzal igyekezett megnyerni a szakembereket, hogy a tervgazdaságban, a piaci és pénzügyi kényszerektől megszabadulva valóra válthatják nagyszabású elképzeléseiket; a marxista–leninista szóhasználatot azonban a mérnökök többnyire csak kényszeredetten, külsődlegesen alkalmazták. A kötet leghosszabb, ötödik fejezete a Rákosi–Nagy Imre küzdelemtől az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) létrejöttéig követi a párthatalom és a technokraták viszonyát. Az OMFB-ben – amelyet mérnök-politikusok, Kiss Árpád elnök, valamint Hevesi Gyula és Sebestyén János vezettek – a döntéseket már inkább a szakmai kompetencia, semmint a politikai megbízhatóság határozta meg; Bódy a testületet lényegében egy kutatás-fejlesztési minisztérium feladatait ellátó szervként értékeli. A hatodik fejezet négy esettanulmánya – a járműipar, az OMFB számítástechnikai projektje, a szénről a szénhidrogénekre való átállás és az alumíniumipar – azt mutatja, hogy a technokraták a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsán (KGST) belüli munkamegosztás és a technológiaimport szűk keretei között viszonylag józanul döntöttek.

A kötet *Egy tudománytisztelő diktatúra kudarca?* című összegzése jóval több, mint az egyes fejezetek eredményeinek összefoglalása. A szerző egy jellemző jelenettel indít: a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) 1969. júniusi, a tudománypolitikai irányelveket tárgyaló ülésén Csergő János – a vasesztergályosból lett egykori kohó- és gépipari miniszter, ekkor a Ganz-MÁVAG vezérigazgatója, aki 1968-ban, negyvennyolc évesen szerzett gépészmérnöki diplomát – az egyetemi tanárok fizetésemelése mellett érvelt. A párthatalom tehát a szerző szerint „nem csak beszélt a tudomány fontosságáról: valóban a tudományba és a szakértelembe vetett hit alapján cselekedett" (209.). A technokraták és a hatalom kapcsolata többnyire mindkét fél számára előnyös volt, ám a technokraták – hangsúlyozza Bódy – nem voltak a popperi értelemben vett társadalommérnökök: nem egy végcél megvalósítására, hanem a jelen problémáinak megoldására törekedtek. Ez a szemlélet ugyanakkor nem csupán a keleti blokkra volt jellemző, hiszen a New Deal vagy a Tennessee Valley Authority (Tennessee-völgyi Hatóság) ugyanebből a racionalizáló hitből fakadt. Bódy szerint a mérleg ennek ellenére inkább negatív. Bár 1970-ben a keleti blokkban már félmillió tudós dolgozott, ami a világ tudományos szakember állományának mintegy harmada volt, a technológiai lemaradást nem sikerült behozni. Az OMFB keretében szervezett technológiaimport és licencvásárlás hozott ugyan eredményeket, ám a remélt áttörés elmaradt: a nyugatra irányuló technológiaalapú magyar export aránya a teljes kivitelen belül az 1970-es évek végén sem haladta meg a két világháború közötti szintet. Bódy végkövetkeztetése szerint a hiba nem elsősorban a szakemberekben keresendő – „a magyar technokraták még aránylag keveset hibáztak" (219.) –, hanem a rendszerben, amely „feltétel nélkül hitt a racionális, tudományosan megalapozott szaktudásban. Érvényesülését, sikerét viszont valójában éppenhogy nem tudta biztosítani." (220.)

Bódy Zsombor gazdag levéltári anyagra támaszkodva mutatja be, milyen szerepet szánt a pártállam a műszaki szakértelemnek, és milyen mozgásteret biztosított a technokrata elit számára. A kötet legfontosabb hozadéka, hogy a hatalom és a szakértők viszonyát nem kizárólag az elnyomás és az alávetettség aspektusában írja le, hanem kölcsönös egymásrautaltságként is értelmezi: a pártvezetés nem nélkülözhette a háború előtti szakmai elit tudását, ezért a megtorlás helyett intézményes keretekbe – a MTESZ-be, az Akadémiába, majd az OMFB-be – igyekezett integrálni őket. A műszaki elit számára pedig ideológiai azonosulás nélkül is volt lehetőség a megvalósításra. Az intézménytörténeti elemzést kiegészítő életutak ráadásul plasztikusan mutatják meg, hogy milyen mozgástér volt adott, és hogy ebben a térben pontosan hol húzódott a határ a műszakiak számára. Bódy a magyar esetet a 20. századi technokrácia egyetemes – Keleten és Nyugaton egyaránt megfigyelhető – jelenségébe ágyazza, így könyve egyszerre járul hozzá a pártállam működésének és a modern szakértői kormányzás történetének megértéséhez. Megkerülhetetlen olvasmány a 20. századi magyar társadalom-, gazdaság- és technikatörténet kutatói számára, nemzetközi összefüggésben pedig kiindulópontul szolgálhat a keleti blokk országainak technokráciáját összehasonlító további vizsgálatokhoz.

Rapali Vivien Regina

„Ki közelre is néz, az néz jól messzire”

Agárdi Péter – Bolvári-Takács Gábor – Mórocz Gábor – Soltész Márton (szerk.): *Király István nyomában. Tanulmányok, esszék, emlékek*. Sárospatak, Zempléni Múzsa, 2023.

Király István a magyarországi pártállami időszak meghatározó személyisége volt – jórészt kultúrpolitikai szerepvállalása révén, amelynek ismerete nélkül nem érthetjük meg a korszak irodalompolitikáját és szellemi irányzatait. Király alakját – szerteágazó tevékenységének köszönhetően – többféle vonatkozásban idézi meg a róla szóló szakirodalom. Kossuth-díjas és Állami díjas magyar irodalomtörténész, egyetemi tanár, majd 1971-től 1985-ig országgyűlési képviselő. 1970-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1979-től rendes tagja. Szakmai értelemben elsősorban Ady Endre-szakértő, ugyanakkor 19. és 20. századi magyar irodalomtörténettel, Mikszáth Kálmán, Kosztolányi Dezső és Szabó Dezső munkásságával, valamint a kortárs magyar irodalommal is foglalkozott.

A *Király István nyomában* című kötetben megjelent írások többsége a Sárospataki Református Kollégiumban 2021. október 15–16-án megrendezett *Király István 100* című tudományos konferencián hangzott el. A konferenciakötet tizennégy, szakemberek és kortársak tollából származó előadás írott változatából áll. (A szövegeket Mórocz Gábor és Soltész Márton gondozta.) Olyan neves szakmabeliek tanulmányait tartalmazza a kötet, mint Agárdi Péter, Földes György, Gintli Tibor, Mórocz Gábor, Pap Milán, Veres András, Kardos András, Király Katalin, Kovács Áron, Sipos Lajos, Bolvári-Takács Gábor, Kenyeres Zoltán és Soltész Márton. Ahogyan Király István lánya, Király Júlia fogalmazott: az előadások mindegyike egy-egy személyes vallomás az előadók Királyhoz fűződő kapcsolatáról – és egyúttal permanens vita is világszemléletével, gondolkodásával, ítéleteivel. [157.]

Aczél György – a kommunista ideológia hegemóniájának fenntartása érdekében – 1967-től, KB-titkársága kezdetétől minden jelentős pozíciót ellenőrzése alatt tartott a kulturális és tudományos életben, mások mellett a Király István–Pándi Pál–Szabolcsi Miklós „triumvirátus” közreműködésével. (Sokatmondó tény, hogy az 1970–80-as években mindhárom irodalomtörténész a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.) Politikai értelemben a Petőfi-kutató Pándi Pál, az Ady-kutató Király István és a József Attila-kutató Szabolcsi Miklós az aktuális kultúrpolitikai irányelvek értelmében meghatározó erővel alakították a Kádár-korszak irodalmi közgondolkodását. Azonban – sajátos világlátású emberek lévén – ők maguk is másként gondolkodtak bizonyos kérdésekről.

A konferenciakötet hármuk közül Király István gondolkodásának, politikai elképzeléseinek megértésére tesz kísérletet. A tanulmánykötetből érdemesnek tartjuk kiemelni Agárdi Péter *Stílus és morálpedagógia Király István irodalomszemléletében* című írását. Agárdi, a kötet egyik szerkesztője és egyúttal szerzője, Király szűkebb tanítványi köréhez tartozott. Tanulmányában Király István irodalomszemléletének kialakulását is vizsgálta. Megállapítása szerint a fiatal Királyra – vidéki református családi hátteréből fakadóan – kezdetben főként Ady, Németh László és a népi írók hatottak. Utóbb, 1945-ös kommunista fordulatát követően viszont Lukács György szellemi útmutatása is jelentősen formálta szemléletét. „Saját elkötelezettségét és jövőképét is minősítve egyik utolsó, a politikai rendszerváltást megérző tanulmányában az 1949-es »Lukács-perben« elmarasztalt és egy időre elnémított Lukácsról azt írta: »a siker […] csak a politikai tettek súlyát méri – a gondolatokét nem. Ami politikailag elbukott, teoretikusan még érték maradhat.«” [19.] Az utóbbi gondolat meglátásunk szerint jó lehetőséget kínál arra, hogy megértsük Király olykor ellentmondásos szemléletének lényegét. Ahogyan Agárdi is kiemeli: Király írásai, levelezése, illetve fennmaradt naplója részletes korrajzot jelentenek az utókor számára. „Király – másokról, példaképeiről, mestereiről, barátairól – olyan empátiával, azonosulással rajzol portrékat, hogy az időnként már-már projekciónak tűnik, sajátos-vágyott önarcképnek.” [18.] Kortársainál jóval többet reflektált önmagára, tevékenységére, életének kisebb-nagyobb eseményeire.

Pap Milán politológus, eszmetörténész az *ideológus* szerepének definiálására tesz kísérletet, majd ennek megfelelő értelmezési keretben vizsgálja Király István tevékenységét. Abból a tézisből indul ki, hogy az ideológus mindig korának politikai kontextusában fejti ki tevékenységét. Tanulmányában főként Király naplójára támaszkodik, valamint felveti, hogy a *Napló* alapján érdemes lenne hálózatelemzési módszerrel is vizsgálni Király István kiterjedt kapcsolatrendszerét. Úgy véli, hogy a kapcsolatháló

retorki.hu

felvázolása új eredményeket hozna a Kádár-korszak kulturális elitjére vonatkozó kutatások számára. „A Napló bejegyzéseinek vizsgálata során nemcsak az adott értelmiségi-politikusi hálózat tárul fel, hanem a naplóíró személyisége is: kötődései a tudós kollégákhoz, a kulturális folyóiratok szerkesztőihez, a családtagokhoz, a politikai vezetés prominens személyeihez. Ezekben a kapcsolatokban maga Király is változatos szerepekben tűnik fel." [75.] Pap Milán rövid vázlatot kíván nyújtani Király István ideológusi pályaképéről. Véleménye szerint Király szerepe és gondolatai korántsem csak a személye vagy a pozíciója miatt fontosak. Egy történelmi korszak, saját közelmúltunk viszony- és gondolkodási rendszere mutatkozik itt meg, illetve annál is több: a diktatúra természete és a hozzá való viszonyulás nehézségei. A Kádár-korszakról ugyanis az ideológus Király eszmerendszere, gondolkodásmódja és vállalt dilemmái sokkal élesebb képet adhatnak, mint a totalitarizmus-elméletek. „Király kultúrpolitikusi működése ideológiai meggyőződéséből fakadt: abból a nézetből, hogy a gondolatokat nemcsak vállalni kell, hanem azok szerint kell cselekedni is. Ez pedig nem lehetséges másképpen, csak úgy, ha vállaljuk a cselekvésünk alapját képező elköteleződésünket is." [76.]

Szabolcsi Miklósné és Szabolcsi János közösen megírt visszaemlékezéséből kiderül, hogy a korábban említett három kultúrpolitikus már egészen fiatalon ismerte egymást. Az Eötvös Kollégiumban töltött évek alatt Király és Pándi mélyebb kapcsolatba kerültek, Szabolcsi időnként emiatt kissé kívülállónak érezte magát. 1954-ben szabadult a börtönből Aczél György, aki mindhármuk életében meghatározó szerepet töltött be. Aczél felesége és Kardos Pálné (Pándi felesége) jó kapcsolata révén került Pándi Pál az Aczélt körülvevő tanácsadói, később bizalmi, baráti körbe. Majd – Pándi közvetítésével – Király István és Szabolcsi Miklós is csatlakozott ehhez a szűk csoporthoz. Az 1950-es évek végén kezdődtek a feleségekkel együtt szervezett összejövetelek. Aczél György kéthavonta megrendezett vacsorákon tájékozódott tőlük az aktuális irodalmi és művészeti kérdésekről, illetve az uralkodó közállapotokról is. Egyes témákról írásbeli jelentéseket kért tőlük. Tegyük hozzá: időnként ők is megkeresték Aczélt különféle ügyekben. A tanácsadói szerepet szilárd ideológiai meggyőződésből vállalták – a Rákosi-korszak nehézségeit követően ugyanis részt kívántak venni egy nyitottabb, emberközelibb marxista–leninista rendszer működtetésében. Aczélra mindhárman felnéztek, éppúgy, mint Révaira – azzal a különbséggel, hogy Aczélt kevésbé tartották dogmatikusnak, mint Révait.

A baráti alapú összejövetelek nagyjából 1970-ig tartottak, kisebb-nagyobb súrlódásokkal. Aczél a hetvenes évek elejétől egy újabb, leginkább Huszár Tibor nevével fémjelezhető tanácsadói körre kezdett támaszkodni. A baráti találkozók száma ritkult, a személyes bizalmi kapcsolatok inkább szakmaivá váltak. A „triumvirátus" tagjai – Aczéltól távolodva – egyre nagyobb teret engedtek saját meggyőződésüknek; igyekeztek viszonylag önálló döntéseket hozni. Bár Király, Pándi és Szabolcsi továbbra is baráti kapcsolatban maradtak, egyre több belső ellentét osztotta meg a társaságot. Ennek hátterében döntően az 1972 utáni politikai változások álltak (a pártirányvonal „balos" fordulata, az úgynevezett „népnemzeti" csoport előretörése, Aczél felmentése a KB-titkári tisztségből, a Szovjetunió erőteljesebb beavatkozása a magyar belpolitikába stb.). A köztük lévő érdek- és értékfeszültségek éleződéséhez Aczél szándékos megosztó politikája is hozzájárulhatott. Az aligha vonható kétségbe, hogy hármójuk eltérő világlátása ezekben az években látványosabban mutatkozott meg, mint a korábbi években, évtizedekben. [129–131.] Ugyanakkor mindhárman rendkívül nagy tudású, tanári hivatásuk iránt elkötelezett, politikai meggyőződésüket és pályájukat tekintve több ponton hasonló egyéniségek voltak a Kádár-korszak irodalmi életében. A tanári minőség, az utódnevelés, patronálás igénye fokozottan érvényre jutott Király István esetében, aki a rendszerváltást megelőző évtizedre saját szellemi holdudvart tudhatott maga mellett.

A Kádár-korszak, vagyis a közelmúlt kutatása többféle megközelítést, módszertant tesz lehetővé, illetve másféle kutatói attitűdöt kíván a régebbi történelmi periódusokkal szemben. Ez az evidencia jól megmutatkozik a jelen tanulmánykötetben is. A korszak szereplőinek személyes érintettsége, egymáshoz fűződő kapcsolatai, valamint a politikai és szakmai szerepek gyakori összefonódása különösen indokolttá teszi a több szempontú megközelítést. A kötet egyik legfontosabb tanulsága, hogy Király István életútja és munkássága nem értelmezhető kizárólag irodalomtörténészi teljesítménye, de még csak kultúrpolitikusi szerepvállalása felől sem. Személyén keresztül olyan értelmiségi pályát ismerhetünk meg, amelyben a tudományos meggyőződés, az ideológiai elköteleződés, a politikai részvétel és a személyes ambíciók egymással szorosan összefonódtak.

Szénási Dorottya

Summaries

ZSOLT VÖRÖS: SEEKING A PATH IN THE SHADOW OF WARS — KÁZMÉR HORVÁTH'S LIFE, ARCHIVAL LEGACY AND RESEARCH ACTIVITIES

The study presents the life, archival legacy and historical research of Kázmér Horváth, a journalist, municipal official, cultural organiser and local historian active in twentieth-century southern Hungary. It follows his First World War service and his involvement in Christian socialist resistance during the Serbian occupation of Pécs and Baranya, including journalism, youth organisation and work from Kaposvár after his escape from detention. His subsequent administrative career provides the framework for an account of his cultural activities in Mohács. These included the commemoration of the 1526 battle, support for artistic and museum initiatives, public education and the organisation of the Busó carnival as a tourist event. The narrative then traces his appointments in Szamosújvár and Újvidék during the Second World War. His reports and correspondence concerning the 1942 massacres in Újvidék are discussed alongside his administrative duties and efforts at mediation between communities. The post-war sections describe his exclusion from municipal service, narrowing political opportunities, insecure employment and eventual museum work in Pécs. A separate examination introduces his twenty-seven-box archival collection, now held in the Baranya County Archives. Personal papers, newspapers, official documents, posters and research notes preserve evidence concerning wartime experience, occupation, local administration and everyday life. The study also outlines his investigations into the history of Mohács, ethnic settlement, the Busó carnival and the battles of 1526 and 1687, together with his plans for a comprehensive town history. By bringing the biography and collection together, it describes both his participation in regional events and the documentary resources he assembled for later historical research.

ÁRON LÁZIN: SPORT AS "SOFT" DIPLOMACY — MIHÁLY GEDÉNYI'S OLYMPIC INVOLVEMENT IN THE INTERWAR PERIOD AND IN 1948

The study describes Mihály Gedényi's Olympic activities as part of Hungary's use of sport in international representation after the First World War. It places his career within the diplomatic constraints following the Treaty of Trianon and the expanding role of cultural and sporting contacts. The account begins with his university education, language skills and involvement in international student organisations, followed by his appointment to the National Council for Physical Education. At the centre of the discussion is the 1936 Berlin Olympics, where Gedényi served on the Hungarian delegation's leadership as press officer and interpreter. His work connected sporting administration with the Foreign Ministry, the Hungarian News Agency and informal international contacts. The study also outlines the organisation and results of Hungary's Olympic participation and the tensions between civilian and military approaches to sport. It follows institutional changes after 1938, when the militarisation of sports administration coincided with Gedényi's move into other press and public-service roles. A further section examines his post-war work with the Hungarian Olympic Committee and his administrative responsibilities at the 1948 Winter and Summer Games. The final part recounts his removal from sports administration, work for the Hungarian Red Cross after 1956, internment and detention in connection with the Ábrányi affair. His international contacts are followed across these changing political settings, from professional resources to grounds for official suspicion. Drawing on institutional records, recollections, biographical accounts and state security materials, the study presents sport diplomacy through the language skills, organisational work and personal connections of an individual intermediary.

BALÁZS KOVÁCS: SHE WROTE THE TRUTH, IT WOULD CAUSE ENORMOUS DAMAGE TO THE PARTY" — A PSYCHOBIOGRAPHICAL APPROACH TO THE YOUTH OF ERZSÉBET ANDICS

The study examines the youth of Erzsébet Andics through a historical reconstruction combined with an exploratory psychobiographical reading of her unfinished autobiographical recollections. Its principal source is an interview-based memoir recorded in 1982, considered alongside other historical sources and scholarship. The biographical narrative covers the period from her birth in 1902 to her departure for Soviet Russia under a prisoner-exchange agreement in 1922. It follows her family's declining circumstances during the First World War, her entry into employment, her interest in socialist ideas and her involvement in communist

retorki.hu

youth politics. Her activities during the Hungarian Soviet Republic, subsequent underground organising, periods in Vienna, arrest, trial and imprisonment form the main stages of the account. The methodological discussion explains the use of psychobiography to examine personal experience within family, social and political contexts, while treating psychological interpretations as hypotheses. The reading of the memoir considers group belonging, personal relationships, self-image, emotional expression, insecurity and retrospective historical meaning. Particular attention is paid to the prominence of comradeship and political commitment in Andics's narrative and to the more limited treatment of family and private relationships. Experiences of wartime deprivation, persecution and imprisonment are examined in relation to her political identification and her later representation of opponents. The study also considers how Andics narrated youthful experiences through the language and historical framework of the communist movement. Its closing discussion addresses the point at which the memoir breaks off and the relationship between personal recollection, political loyalty and autobiographical self-presentation.

VIVIEN REGINA RAPALI: WITHIN NETWORKS — THE LIFE OF KÁROLY SZENDY JR

The study reconstructs the career of electrical engineer Károly Szendy Jr, examining the relationship between family background, professional expertise and continuity across political regimes. The title refers both to the power networks that formed his field of work and to the personal and family connections surrounding his career. The account begins with the Hinterscheck–Szendy family and the rise of his father, Károly Szendy Sr, to the mayoralty of Budapest. It then follows the younger Szendy's technical education, employment at the municipal electricity utility and study visits to Germany and the United States. Archival evidence concerning his American scholarship and early appointments provides the basis for discussing the respective roles of qualifications and family connections. His work at the Mátravidék power station links wartime industrial development, the removal of equipment by Soviet forces and post-war reconstruction. The central sections describe his contribution to Hungary's integrated electricity system, methods of economical load allocation and the planning of international high-voltage connections. These professional activities are set alongside the forced relocation of his parents and his younger brother's family in 1951, while Szendy himself continued to receive scientific qualifications and official recognition. His Kossuth Prize, international expert work and election as a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences mark later stages of the career. The discussion also considers the absence of his family background from contemporary professional commemorations. Through this life history, the study describes how specialised technical knowledge sustained an engineering career while the political meaning of inherited social connections changed.

DOROTTYA SZÉNÁSI: "THE LAND OFFERS NO HOMELAND" — TIBOR FLÓRIÁN'S JOURNEY FROM POST-WAR EUROPE TO EXILE IN AMERICA

The study traces the life of Hungarian poet, journalist and broadcaster Tibor Flórián from post-war displacement in Bavaria to settlement in the United States. Drawing on his personal papers in the Hoover Institution Archives, including correspondence, immigration records and émigré publications, it reconstructs the gradual transformation of temporary refuge into long-term emigration. His Transylvanian background and literary activities provide the context for the decisions he faced between 1945 and 1949. Letters document an initial intention to return home, followed by consideration of remaining abroad and serving Transylvanian Hungarian interests from outside the region. The account follows the interaction of political insecurity, family responsibilities, employment prospects, sponsorship and refugee administration in preparing the family's departure in 1949. It then describes Flórián's work for Radio Free Europe, his participation in Hungarian literary and cultural networks and his activities in the American Transylvanian Federation. Broadcasting, publishing and organisational work are considered as ways of sustaining Hungarian language, cultural continuity and public representation in exile. The study also addresses the personal consequences of displacement, including marital tensions, financial uncertainty and restrictions on contact with relatives and acquaintances in Transylvania. A distinction between geographical, cultural and communal forms of home structures the discussion. Flórián's 1970 poem, which supplies the title, brings these dimensions together by considering the capacity of landscape, language, memory and community rituals to provide a homeland. His biography thus connects the practical circumstances of migration with changing forms of attachment and cultural service.

retorki.hu/folyoirat

MÁTÉ NÉMETH: LAJOS FÜR — FROM AGRICULTURAL HISTORIAN TO MINISTER OF DEFENCE

This biographical account follows Lajos Für's development from a rural student and agricultural historian into an opposition intellectual and Hungary's first minister of defence after the democratic transition. It begins with his family background in Egyházasrádóc, his education in Csurgó and Debrecen and the influence of Hungarian populist writers on his intellectual interests. His participation as secretary of the Debrecen Revolutionary Committee in 1956 is followed by detention, a brief period abroad and years of insecure employment before his return to teaching and historical research. The account describes his work at the Hungarian Agricultural Museum and his involvement in the circle of writers and scholars known as the Great Populist Khural. Within this milieu, particular attention is given to his concern for Hungarian minorities in neighbouring countries, national consciousness and the representation of history in school textbooks. His publications and research are placed alongside the restrictions and state security surveillance surrounding the group. The narrative then follows Für's participation in the Monor meeting, the Lakitelek gathering and the discussions at the Jurta Theatre, outlining the continuity of his educational and minority-policy concerns as organised opposition emerged. His role as a founder of the Hungarian Democratic Forum provides the link to governmental responsibility after 1990. The final section describes his appointment as defence minister, the challenges posed by the taxi blockade, Soviet troop withdrawal and the dissolution of the Warsaw Pact, as well as the rehabilitation of participants in the 1956 Revolution. It concludes with his leadership of the Hungarian Democratic Forum, subsequent parliamentary activity and service in the Reformed Church.

RÓBERT JÓNÁS AND ZOLTÁN NAGYMIHÁLY: KŐBÁNYA BLUES UNTIL DEATH — APPROACHES TO THE WORK OF GYULA DEÁK BILL

The study presents the career and artistic identity of Hungarian blues singer Gyula Deák Bill within the cultural and social environment of late socialist Hungary. Its opening section describes the relationship between official cultural policy and musical subcultures, focusing on the Hobo Blues Band and the authorities' responses to performers and audiences labelled decadent. Drawing on Elemér Hankiss's concept of the second society, it considers concerts, informal networks and shared styles as spaces of belonging across social boundaries. The biographical discussion follows Deák Bill from local bands and informal performances to his entry into the Hobo Blues Band in 1979. It recounts the professional obstacles associated with his disability, the importance of fellow musicians and the opportunities created by the band's participation in Omega's national tour. Particular attention is given to the transition from English-language repertoire to Hungarian lyrics through which the singer could express experiences familiar to himself and his audience. Readings of selected songs connect his attachment to Kőbánya with depictions of poverty, work, fractured relationships and social marginality. The discussion then extends to collective historical experience and national belonging, including his role as Torda in the rock opera Stephen, the King. His performances, recordings and recollections are presented alongside those of Hobo, Egon Póka, Béla Radics and other contemporaries. The concluding sections describe the relationship between lived experience and artistic expression, his loyalty to his audience and his remembrance of fellow musicians. Together, these themes situate his work within the history of a musical generation and the communities represented in his songs.

WHEN ASKED WHO I AM, I FIRST SAY A BENEDICTINE MONK" — AN INTERVIEW WITH CIRILL HORTOBÁGYI, ARCHABBOT OF PANNONHALMA

This interview with Cirill Hortobágyi OSB, Archabbot of Pannonhalma, explores how monastic, priestly, educational and managerial responsibilities come together in his vocation. He recalls his childhood interest in the natural world and the influence of Benedictine teachers whose personal attention helped shape his decision to enter religious life and become a teacher. His training in biology and geography provides a starting point for reflections on observation, curiosity and the relationship between scientific knowledge and faith. The conversation then turns to the organisational changes following Hungary's political transition, when the Benedictine community had to develop sustainable ways of maintaining its institutions and services. Hortobágyi describes the place of management studies, financial planning and professional expertise in this process, including experience gained through the establishment of the abbey winery. He identifies Benedictine life as the foundation within which his other duties acquire meaning, while

retorki.hu

also discussing tensions between deadlines, limited resources, prayer and attention to fellow monks. Teaching and prison ministry remain forms of direct personal contact within his leadership responsibilities. Further themes include cooperation with lay colleagues, delegation, respect for human dignity, child protection and accountability. His reflections on public life emphasise hospitality, truthful dialogue and responsibility shared with people holding different views. The concluding discussion outlines priorities for the Benedictine congregation: formation of younger monks, care for older members, safe and effective education, sustainable institutional commitments and environmental stewardship. Throughout, practical leadership is presented in relation to the community's spiritual life and its educational and pastoral mission.

"DOCUMENTARY FILMMAKING IS A WAY OF LIFE" — A CONVERSATION WITH SÁNDOR BUGLYA, DOCUMENTARY FILMMAKER AND MEMBER OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF ARTS

This interview with documentary filmmaker Sándor Buglya explores the relationship between artistic vocation, cultural institutions and education in contemporary Hungary. Drawing on his experience as head of the Hungarian Academy of Arts' Section of Film and Photography and as a member of its presidium, Buglya describes the Academy's advisory responsibilities, scholarship programme and role in supporting artists and preserving artistic knowledge. He recalls the collaborative workshops in which his generation developed and discusses the changes brought by competitive funding after the political transition. The conversation places documentary filmmaking within the recording of Hungarian social experience and historical memory. Buglya explains how filmmakers helped bring previously silenced subjects into public discussion before 1989, including forced population transfers, political trials and the Soviet presence. Examples from the Dunatáj Foundation's productions illustrate his interest in religious communities, Transylvania, disappearing local cultures and everyday life in disadvantaged settlements. He presents documentary work as a continuing commitment that involves research, personal initiative and sustained relationships with participants. Further topics include the distinction between the expanding film industry and the representation of Hungarian realities, access to archival footage, copyright and the implications of artificial intelligence for documentary authenticity. The final part considers arts education, teacher motivation, visual literacy and the transmission of professional experience. Film clubs, festivals and discussions with audiences appear as settings in which films can create personal encounters and strengthen communities.

BALANCING THEORY AND PRACTICE IN MANAGEMENT — INTERVIEW WITH MIKLÓS DOBÁK, PROFESSOR OF ECONOMICS

This interview with Miklós Dobák, Professor Emeritus at Corvinus University of Budapest, traces the connections between his academic career, business experience and interest in management history. He recalls how his abilities in history and mathematics led him to study economics and describes the teachers and intellectual traditions that shaped his development. His account introduces an academic environment in which historical and social scientific perspectives accompanied economic training, while German business economics and Anglo-American management theories were taught within the ideological framework of state socialism. The conversation then turns to the relationship between university research and professional practice. Dobák discusses early organisational consulting assignments, his involvement in establishing the Budapest office of IFUA Horváth & Partners and his service on corporate boards, including seventeen years at MOL. These experiences illustrate his understanding of theory and practice as complementary aspects of professional work. A further section follows the development of his interest in management history, particularly through a DAAD scholarship at the University of Cologne in 1986 and access to historical journals and international scholarship. He also describes efforts to preserve the papers and intellectual legacies of earlier Hungarian management scholars, cooperation with RETÖRKI and the aims of the Hungarian Society for Management and Business History. The final discussion brings together his roles as teacher, researcher and leader. He emphasises lasting knowledge, continuous learning, questioning established assumptions and giving people hope and a sense of direction.

Az elmúlt időszak fontosabb eseményei

P. HOLL ADRIEN ÚJABB ÖT ÉVRE AZ MLE VÁLASZTMÁNYÁNAK TAGJA

A Magyar Levéltáros Egyesület 2026. szeptember 9-én lezajlott tisztújító közgyűlésén újabb öt évre megválasztották intézményünk munkatársát, P. Holl Adrient, a RETÖRKI állományvédelmi szakértőjét, aki az elmúlt öt évben az MLE Állományvédelmi szekció vezetőjeként és választmányi tagjaként dolgozott.

SULÁK PÉTER TARTOTT ELŐADÁST A MEZŐTÚRI HELYTÖRTÉNETI ESTEN

A helyi közösségek értékteremtő szerepe állt a mezőtúri *Értékteremtés a lokális közösségekben* című helytörténeti est középpontjában, ahol Sulák Péter történész-levéltáros, a RETÖRKI munkatársa is előadást tartott. A könyvbemutatóval egybekötött esten a helytörténetről, a helyi közösségek fontosságáról és a lokális közösségekben meghatározó szerepet betöltő kulcsemberek jelentőségéről is beszélgettek a résztvevők, de szó esett a múlt értékeinek megőrzéséről és továbbadásáról is.

A *HÉT ÉVTIZED TÁVLATÁBÓL – AZ 1956-OS ÉV* CÍMŰ KONFERENCIÁN TARTOTT ELŐADÁST GULYÁS MARTIN

A Főpolgármesteri Hivatal dísztermében, 2026. szeptember 17-én megrendezett esemény a hetven évvel ezelőtti történések történelmi jelentőségét és az 1956-os év örökségét állította középpontba. A Fővárosi Önkormányzat és a Budapesti Művelődési Központ szervezésében megvalósult konferencián számos neves szakértő mellett a RETÖRKI részéről Gulyás Martin levéltári főmunkatárs, gyűjteményi tudományos- és történész szakértő tartott előadást *Munkások '56* címmel.

AMERIKAI ÁLOM AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT – A „KITÁNTORGÓ" MAGYAROK ÖRÖKSÉGE

2026. szeptember 19-én a Magyar Nemzeti Múzeum Dísztermében került sor az *Amerikai álom az I. világháború előtt – A »kitántorgó« magyarok öröksége* című szakmai rendezvényre, amely az *Amerikai álom – Magyarok az Egyesült Államokban 1776–2026* című kiállításmegnyitó keretében valósult meg. A program a 19. század végétől az első világháborúig tartó nagy gazdasági kivándorlási hullám történetét járta körül, az amerikai magyar jelenlét történetét az egyéni életutak, a migrációs folyamatok és a magyar közösségekhez kapcsolódó helyszínek bemutatásán keresztül dolgozva fel.

Az Egyesült Államok fennállásának 250. évfordulójához kapcsolódó kezdeményezésben a RETÖRKI projektpartnerként, a *Magyarok öröksége az Egyesült Államokban – Sorsok, Terek, Utak* szakmai hálózatának részeként vesz részt. A projekt virtuális és utazó roll-up kiállítása folyamatosan bővülő tudástárként kapcsolja össze a kutatási eredményeket, közgyűjteményi forrásokat és személyes történeteket.

MUNKATÁRSUNK, NAGYMIHÁLY ZOLTÁN ELŐADÁSA AZ *1956 – SPORT* CÍMŰ EMLÉKKONFERENCIÁN

Az 1956-os Pesti Srác Alapítvány 2026. szeptember 22-én emlékkonferenciát szervezett a budapesti Virág Benedek Házban *1956 – Sport* címmel. A rendezvény az 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulójára emlékezett, középpontban a magyar sport akkori általános helyzetével, a melbourne-i olimpia előzményeivel, lefolyásával és következményeivel, valamint a Budapesti Honvéd 1956–57-es „portyájával".

Nagymihály Zoltán, intézetünk munkatársa *Budapest–Nymburk/Prága–Melbourne. Kételyek, viszontagságok a forradalmi napokban* címmel tartott előadást, amelyben azt mutatta be, milyen bizonytalanságokkal és nehézségekkel néztek szembe a magyar sportolók és szervezők a forradalom napjaiban, miközben a világ figyelme a melbourne-i olimpia felé fordult.

NYÁRI GÁBOR, A RETÖRKI ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓJA A NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM HALLGATÓINAK TARTOTT ELŐADÁST

Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hallgatóinak tartott előadást a két világháború közötti magyar külpolitika irányvonalairól. Az előadás során a hallgatók betekintést nyerhettek az 1920 után kialakított külügyi rendszer sajátosságaiba, valamint megismerhették a két világháború közötti diplomáciai folyamatok történelmi hátterét és legfontosabb összefüggéseit.

KÖZÉP-EURÓPAI SORSOK ÉS IDENTITÁSOK – LAPSZÁMBEMUTATÓ A KUTATÓK ÉJSZAKÁJA PROGRAMSOROZAT KERETÉBEN A RETÖRKI-BEN

2026. szeptember 25-én tartotta legújabb, *Nemzetek a hátsó udvarban?* című pódiumbeszélgetését a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI).

A „Kutatók Éjszakája"-programsorozathoz kapcsolódó eseményen a *Rendszerváltó Szemle* 2026/2–3. számának központi témáját, a közép-európai gondolatot vitatták meg a szakértők: Bajcsi Ildikó, a Selye János Egyetem Tanárképző Kar Történelem Tanszékének oktatója, illetve a Fórum Kisebbségkutató Intézet tudományos kutatója, valamint Halász Iván, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszékének egyetemi tanára, illetve az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézetének tudományos kutatója. A vendégekkel Pálinkás Barnabás (szerkesztőségi tag, a RETÖRKI Levéltári és Szakmafejlesztési Központjának igazgatóhelyettese) és Strausz Péter (főszerkesztő, a RETÖRKI Tudományos Kutatóközpontjának igazgatója) beszélgetett, a RETÖRKI Tudományos Kutatóközpontjának szakmai titkára, Kovács Balázs moderálásával.

A *Rendszerváltó Szemle* 2026/2–3. száma – különösen a Kiss Gy. Csaba munkássága előtt tisztelgő portré és Mészáros Andor írása révén – felidézi az Oskar Halecki, Jaroslav Bidlo és Szűcs Jenő által lefektetett európai régiófogalmat. A térség népeit összeköti a nagyhatalmi befolyás árnyékában való létezés, a kényszerű vagy természetes együttélés, valamint a magyarság és a szomszédos népek sorsközössége. A résztvevők a térség népeinek 20. századi közös tapasztalatait és az etnikailag heterogén régió nemzeti identitásainak egymásra rétegződő jellegét elemezték. Bajcsi Ildikó a komáromi zsidóság kapcsán rávilágított arra is, hogy a két világháború között a többszörös identitások (zsidó, magyar, csehszlovák) nem követték a geopolitikai változásokat.

Ezzel összhangban állt Halász Iván elemzése is, amely a mikrotörténeti kutatásokat a multietnikus terek összetett identitásrétegződéseinek feltárására alkalmas eszközként értelmezte. A beszélgetés résztvevői egyetértettek abban, hogy a lokális történetek ismerete elengedhetetlen a közép-európai sorsközösség megértéséhez.

Strausz Péter főszerkesztői előszava és a lapszám egésze arra keresi a választ, hogy a térség népei hogyan élték meg a diktatúrák kényszerű évtizedeit és a rendszerváltást.

A lapszám célja Kiss Gy. Csaba szellemi örökségének felidézése volt, aki életét a közép-európai kultúrák közvetítésének, a szomszéd népek nyelvei megismerésének és a polgári értékrend képviseletének szentelte. Az 1956-os évfordulóhoz való kapcsolódása pedig rávilágít arra is, hogy a szabadságvágy és a szovjet befolyás elutasítása a térség népei számára közös regionális sorsélmény volt.

ÍGY JÁRTAM A MUNKÁSTANÁCSOKKAL – AVAGY, HOGYAN KUTASSUK 1956 TÖRTÉNETÉT

Gulyás Martin, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa az ELTE Eötvös Collegium Történész Műhelyében tartott előadást *Így jártam a munkástanácsokkal – avagy, hogyan kutassuk 1956 történetét* címmel.

Gulyás Martin előadása bevezetőjében kiemelte, hogy a munkástanácsok történetével a 2000-es évek végén kezdett foglalkozni. A kutatás során egykori résztvevőket is felkeresett, és személyes interjúkat készített velük. Ezek a beszélgetések a levéltári források mellett másfajta betekintést is nyújtottak abba, miként élték

meg 1956 eseményeit azok, akik közvetlenül részesei voltak az eseményeknek. A téma kutatásáról 2023-ban könyvet is írt.

Az előadásban szó esett arról is, hogyan alakult át az 1956-ról szóló közbeszéd a rendszerváltás után. Az egykori résztvevők ekkor már szabadon beszélhettek a történtekről, miközben a politikai pártok is igyekeztek saját közegükben megszólaltatni és bemutatni 1956 szereplőit. A történészeknek ugyanakkor más helyzettel kellett szembenézniük: az első években még kevés olyan forrás állt rendelkezésükre, amelyekkel ellenőrizni tudták volna a visszaemlékezéseket. A források hiánya ma is komoly kihívást jelent az 1956-tal foglalkozó történészek számára. Sok dokumentum nem közvetlenül az események idején született. Az állambiztonsági iratok között például olyan anyagok is találhatók, amelyek későbbi vizsgálatok és kihallgatások során keletkeztek. Ezeket ezért nem lehet egyszerűen úgy kezelni, mint az eseményekről készült korabeli feljegyzéseket.

További nehézséget jelent, hogy a fennmaradt forrásanyag sokszor töredékes. Előfordulhat, hogy egy-egy kérdéshez mindössze egyetlen dokumentum áll rendelkezésre. Ilyenkor különösen fontos a forrás körülményeinek vizsgálata, hiszen ugyanazokból a dokumentumokból akár eltérő következtetések is születhetnek. A történésznek ezért a visszaemlékezéseket, a levéltári iratokat és a korábbi szakirodalom megállapításait is össze kell vetnie egymással.

Kollégánk előadásában arra is kitért, hogy a munkástanácsok történetéről korábban viszonylag kevés részletes, forrásokra épülő feldolgozás született. A kutatás során ezért nemcsak új forrásokat kellett keresnie, hanem a korábbi értelmezéseket is meg kellett vizsgálnia. A munkástanácsok történetének feltárása így egyszerre jelentett levéltári kutatást, személyes beszélgetéseket és a már meglévő történeti értelmezések újragondolását.

ÚJ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR-PEDAGÓGIAI MÓDSZERTANI KIADVÁNYBAN MUTATKOZIK BE A RETÖRKI ÉS LEVÉLTÁR-PEDAGÓGIAI PROGRAMJA

Megjelent a *Forrás – Élmény – Tudás. Levéltár-pedagógia a gyakorlatban*, Magyarország első országos levéltár-pedagógiai módszertani kiadványa. A Magyar Nemzeti Levéltár koordinálásával, hazai levéltárak szakmai együttműködésében létrejött online kiadvány 26 foglalkozástervet, módszertani ajánlásokat, online feladatokat és levéltári dokumentumokat tartalmaz.

A kiadványban a RETÖRKI is bemutatkozik, kiemelve az intézet ismeretterjesztő és levéltár-pedagógiai tevékenységét, valamint azt a törekvését, hogy a történeti forrásokat a társadalom szélesebb rétegei, különösen a fiatalabb generációk számára is közelebb hozza. Intézetünket Marton József képviselte a kiadványban. *„Apróságok nagy dolgokról" – Rendszerváltó mozgalmak aprónyomtatványokon* című foglalkozásterve a rendszerváltás időszakának megismerését segíti elsődleges források felhasználásával.

A foglalkozás középpontjában a rendszerváltó mozgalmakhoz kapcsolódó aprónyomtatványok – röplapok, felhívások és programok – állnak. Ezek a dokumentumok közvetlen betekintést nyújtanak a korszak gondolkodásába, és lehetőséget adnak arra, hogy a diákok aktív forrásfeldolgozás során ismerjék meg a rendszerváltás főbb kérdéseit.

A *Forrás – Élmény – Tudás. Levéltár-pedagógia a gyakorlatban* teljes tartalma online, szabadon elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár oldalán. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/forras_elmeny_tudas_0917.pdf

SZÉKELYUDVARHELYEN A HAÁZ REZSŐ MÚZEUMBAN KERÜLT MEGRENDEZÉSRE A XXVI. ERDÉLYI MAGYAR RESTAURÁTOR TOVÁBBKÉPZŐ KONFERENCIA

Az állományvédelmi továbbképzésen mintegy harminc előadás hangzott el. A nemzetközi konferencián munkatársunk P. Holl Adrien állományvédelmi szakértő a dinamikus anoxiás rovarfertőtlenítési technológia hazai alkalmazását mutatta be. Az elhangzott előadásokat szakmai beszélgetés követte, a résztvevők az állományvédelmi kutatások 21. századi kihívásait vitatták meg.

KULTÚRA ÉS DIPLOMÁCIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Milyen szerepet töltött be a kultúra Magyarország nemzetközi kapcsolatainak alakításában a két világháború között? Rapali Vivien Regina, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa, gyűjteményi és történész szakértője a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hallgatóinak tartott előadást a korszak magyar kulturális külpolitikájáról. Az előadás kitért Klebelsberg Kuno kultúrpolitikai elképzeléseire, a Collegium Hungaricumok létrejöttére, a külföldi ösztöndíjrendszerre, valamint arra, hogyan szolgálhatta a kultúra és a tudomány a magyar nemzetközi kapcsolatok erősítését.

1956 ÉS A MAGYAR ZSIDÓSÁG – A RETÖRKI KUTATÓI AZ OR-ZSE NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJÁN

Az 1956-os forradalom a magyar társadalom egészét érintő történelmi fordulópont volt, amely a magyar zsidó közösségek életében is összetett következményekkel járt. A forradalom leverését követő kivándorlás, valamint a Magyarországon maradó zsidó közösségek vallási, társadalmi és intézményi életének alakulása egyaránt hozzájárult a korszak történetéhez.

E témákat járta körül *A magyar zsidók és az 1956-os forradalom* (*Hungarian Jews and the 1956 Revolution*) című kétnapos nemzetközi konferencia, amelyet 2026. október 13–14-én rendeztek meg a forradalom 70. évfordulója alkalmából a Rumbach-zsinagógában, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE) szervezésében. A rendezvényen a RETÖRKI két munkatársa is előadással vett részt: Pálinkás Barnabás, a RETÖRKI levéltár- és szakmafejlesztési igazgatóhelyettese *Az ismeretlen (?) Szilágyi József* címmel tartott előadást, amelyben egy kevéssé ismert történelmi személy és a hozzá kapcsolódó források kerültek a középpontba; Szénási Dorottya kutatási munkatárs pedig *Az amerikai magyar zsidó diaszpóra megjelenési formái: új források egy kutatás tükrében* címmel mutatta be kutatását, amely a Hoover Intézet levéltárában egy nagyobb kutatás keretében vizsgált iratanyag alapján tárja fel a második világháború utáni magyar zsidó diaszpóra eddig kevéssé ismert, közvetett megjelenési formáit az amerikai és izraeli magyar emigráció kulturális és értelmiségi hálózataiban.

A RETORSIT MINT OKTATÁSI SEGÉDANYAG

Első alkalommal használtuk asszociációs kártyajátékunkat oktatási segédanyagként. A foglalkozás célja egy digitális tabló elkészítése volt. A tabló szövegét egy ellenzéki szórólap adta, melyet a Fidesz az 1990-es parlamenti választásokra szerkesztett; a kártyalapok grafikai tartalmakkal szolgáltak. Ehhez a diákok előbb két játékos feladat során felfedezték, hogyan kapcsolódik egybe a rendszerváltás plakátjain a grafikai kivitel és a politikai üzenet. A szórólap egyes követeléseihez a diákok kiválaszthatták az azokat leginkább kifejező plakátokat, majd egy online platform segítségével saját elgondolásuk szerint szerkeszthették a szórólapra a képeket. Így nemcsak szöveg és kép, tartalom és forma fonódott össze, hanem elmélet és gyakorlat, történelmi tudás és személyes élmény is.

KIMONDANI: FORRADALOM! 1956 EMLÉKEZETE

Kimondani: forradalom! 1956 emlékezete címmel nyílt időszaki plakátkiállítás a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár lakiteleki épületében 2026. október 20-án. A tárlat az 1956-os forradalom és szabadságharc hetvenedik évfordulóján, az emlékévhez kapcsolódó programsorozat részeként valósult meg. A kiállítás kurátora Gulyás Martin. A kiállítás létrehozásában közreműködött Bagi György.

A *Kimondani: forradalom! 1956 emlékezete* című plakátkiállításban szereplő 8 installáció betekintést enged a harminchárom évig ellenforradalomként aposztrofált 1956-os események nemhivatalos, forradalmi nyelvébe. A megtorlás során kivégzetteket jeltelen sírokba temették, az emlékezni vágyók gyakorta megfigyelést, zaklatást és állásuk elvesztését kockáztatták. Az emlékezet ennek ellenére is fennmaradt az emigrációban, a szamizdat kiadványokban, versekben vagy a temetői megemlékezéseken. 1989. június 16-án, a Hősök terén az öt koporsó mellett egy hatodik is állt, amely mindazoknak állított emléket, akiknek a nevét hosszú ideig nem lehetett leírni vagy kimondani.

A kiállítás azokat mutatja be, akik a tiltások ellenére is vállalták, hogy emlékeznek az 1956-os forradalom és szabadságharcra. A kiállítás tablói, fotói a RETÖRKI Médiatárában megtekinthetők: https://retorki.hu/mediatar

A MUNKÁSTANÁCSOK ÉS A „MAGYAR ÚT" – RETÖRKI MŰHELY

Az 1956-os munkástanácsokról rendezett szakmai beszélgetést a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár. A rendezvény az 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulójához kapcsolódó intézeti programsorozat nyitánya volt. A Műhely vendége Gulyás Martin levéltári főmunkatárs, gyűjteményi tudományos- és történész szakértő, a „Szocializmust akarunk, de magyar úton" című monográfia szerzője volt.

A beszélgetésen szó esett a kutatás kezdeteiről, az 1956-os munkástanácsokról szóló történeti feldolgozások kérdéseiről, valamint a levéltári források és a személyes visszaemlékezések jelentőségéről. Gulyás Martin bemutatta, hogyan kapcsolta össze a történeti kutatást a közgazdaságtan és a vállalatirányítás szempontjaival annak érdekében, hogy árnyaltabban vizsgálhassa a munkástanácsok céljait és működését. Szó esett továbbá a munkástanácsok tagjainak eltérő társadalmi és világnézeti hátteréről, valamint arról, hogy mit jelentett 1956-ban a szocializmus magyar útjának keresése. A beszélgetés kitért a lengyel és a jugoszláv példákra, továbbá a munkástanácsok önállósága és a kommunista párt központi irányítása közötti feszültségre is.

A műhelybeszélgetést – Gulyás Martin részvételével – Kovács Balázs, a Tudományos Kutatóközpont szakmai titkára moderálta.

MEGÚJULT ÉS KIBŐVÜLT A HISTÓRIAPP 1956-OS RÉSZE

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulójára készülve a RETÖRKI történelmi alkalmazása, a HistóriApp újabb tartalmakkal gazdagodott.

A fejlesztés célja, hogy a felhasználók még átfogóbb képet kapjanak az 1956-os eseményekről, azok előzményeiről, nemzetközi összefüggéseiről, politikai és közéleti hátteréről, majd a szabadságharcot követő megtorlásról, illetve a forradalom emlékezetéről. A bővítés során a fejlesztők a már meglévő 1956-os korszak felépítését strukturálták át, bővítették, illetve a korábbi tartalmakat dolgozták át és egészítették ki, még jobban megjelenítve az események közötti történelmi összefüggéseket. A tartalmi fejlesztés a korábbiaknál gazdagabb vizuális anyagokkal és kiterjesztett ismereti háttérrel segíti a tanulást, az érettségire való felkészülést, miközben a történelmi összefüggések megértésére és a diákok aktív bevonására helyezi a hangsúlyt.

A fejlesztés során az elmúlt öt év történelemérettségi feladatsorait is áttekintették, hogy megvizsgálják az alkalmazás tartalmainak kapcsolódását az érettségi követelményeihez, és azt, miként segíthetik a diákok felkészülését. A bővítés szakmai hátterét és a fejlesztés folyamatát október 21-én, a RETÖRKI-ben szervezett bemutatón Chira Csongor Kornél tudományos segédmunkatárs és Németh Máté kutatási munkatárs, a projekt koordinátorai ismertették. A munkában pedagógusok és más szakmai közreműködők is részt vettek, hogy a történelmi pontosság és az élményalapú tanulás szempontjai egyaránt érvényesülhessenek.

„VAN EGY KIS MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET IS" – FORRÁSKÖTET-BEMUTATÓ A RETÖRKI-BEN

Az 1980-as évek magyar irodalmi életének egy kevéssé ismert fejezetét tárja fel a RETÖRKI új forráskiadványa, a *„Van egy kis magyar irodalomtörténet is" – 1956 nyolcvanöt–nyolcvanhatban: Válogatás a Magyar Írók Szövetsége vezetőtestületeinek jegyzőkönyveiből* című kötet.

A kiadvány az 1985-ös és 1986-os elnökségi, választmányi és vegyesbizottsági ülések jegyzőkönyveiből közöl válogatást. Középpontjában az áll, hogyan jelent meg az 1956-os forradalom kérdése az írószövetség tanácskozásain, és milyen vitákat váltottak ki Nagy Gáspár versei. A dokumentumok az 1986-os írószövetségi közgyűléshez vezető események megismeréséhez is fontos forrásokat kínálnak.

A RETÖRKI levéltárában őrzött iratanyagra épülő kötet kritikai kiadásként, jegyzetekkel és hivatkozásokkal jelenik meg. Bevezető tanulmánya a Magyar Írók Szövetsége működésének történeti hátterét is bemutatja.

A kötet bemutatóján Kovács Balázs, a Tudományos Kutatóközpont szakmai titkára beszélgetett Soltész Márton irodalomtörténésszel, a Tokaj-Hegyalja Egyetem tudományos főmunkatársával, valamint a kötet szerkesztőivel: Nagymihály Zoltánnal, Endrédi Tamással és Rapali Vivien Reginával.

NYÁRI GÁBOR ÜNNEPI BESZÉDET MONDOTT KECSKEMÉT OKTÓBER 23-I MEGEMLÉKEZÉSÉN

Nyári Gábor, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) ügyvezető igazgatója ünnepi beszédet mondott Kecskemét városi megemlékezésén, amelyet az 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulója alkalmából rendeztek október 23-án.

A Szabadság téri emlékműnél tartott ünnepségen a történész a szabadságért vívott küzdelem történelmi jelentőségéről, a kecskeméti és környékbeli forradalmi eseményekről, valamint a kommunista megtorlás áldozatairól is beszélt.

Kiemelte, hogy 1956 öröksége a rendszerváltozásban is tovább élt. Beszédében úgy fogalmazott: „Dávid legyőzte Góliátot”.

GULYÁS MARTIN AZ M1 1956-OS ÉVFORDULÓS MŰSORÁBAN

Gulyás Martin történész, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) levéltári főmunkatársa az 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulója alkalmából az MTVA műsorban beszélt a forradalmat követő kivándorlásról, a megtorlásról és az 1980-as évek értelmiségi életéről.

A világhírű sportolók, művészek, filmesek és tudósok mellett csaknem 200 ezren hagyták el Magyarországot a forradalom leverése után, sokan a megtorlástól tartva. A történelmi következményeket bemutató beszélgetésben kollégánk Eörsi László történésszel együtt vett részt.

A beszélgetés a közmédia 1956-os forradalom és szabadságharc 70. évfordulójára összeállított, *56/70 – Összefoglaló az október 23-i eseményekről* című műsorfolyamának részeként jelent meg 2026. október 23-án.

A teljes beszélgetés megtekinthető a MédiaKlikk oldalán: https://mediaklikk.hu/video/2026/10/23/az-1956-os-esemenyek-kovetkezmenyei-eorsi-laszlo-gulyas-martin/

SULÁK PÉTER LEVÉLTÁRI FŐMUNKATÁRS INTERJÚJA A MAGYAR KATOLIKUS RÁDIÓ IRÁNYTŰ CÍMŰ MŰSORÁBAN

Sulák Péter, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár levéltári főmunkatársa, gyűjteményi tudományos és történész szakértője a Magyar Katolikus Rádió *Iránytű* című műsorának adott interjút a szuezi válság történelmi hátteréről és az 1956-os magyar forradalommal való összefüggéseiről.

A szuezi válság 1956. október 29-én kezdődött, miután Izrael, majd Nagy-Britannia és Franciaország katonai beavatkozást indított Egyiptom ellen, válaszul a Szuezi-csatorna államosítására. Mivel a térségben még nem szilárdultak meg a bipoláris világrend geopolitikai keretei, a gazdasági és politikai befolyásszerzés miatt a nemzetközi figyelem jelentős része a „harmadik világra” irányult, miközben Magyarországon a forradalom leverése és a szovjet katonai beavatkozás zajlott.

Az interjúban Sulák Péter a szuezi válság és az 1956-os magyar események nemzetközi összefüggéseit járta körül, kitérve arra, miként befolyásolta a világpolitikai helyzet a magyar forradalom nemzetközi megítélését.

A teljes beszélgetés visszahallgatható a Magyar Katolikus Rádió honlapján: https://www.katolikusradio.hu/musoraink/adas/ellpota-show-t-szuezi-valsag-es-az-56-os-forradalom-725954

„ÁLLAMBIZTONSÁGI MÚLT AZ ISKOLÁK VILÁGÁBAN" – RETÖRKI OLVASÓSZÓBA

Módszertani útmutató, feladatsor és megoldókulcs az állambiztonsági iratok szélesebb körű nyilvánosságra hozatala nyomán felmerülő pedagógiai kihívások és dilemmák kezeléséhez.

A RETÖRKI munkatársai, Németh Máté és Chira Csongor, akik gyakorló történelemtanárok is, *Az állambiztonsági múlt és az iskolák világa* címmel állítottak össze egy tanulmányt, ami szakmai javaslatokat és ajánlásokat fogalmaz meg az osztálytermekben várhatóan felmerülő speciális helyzetek és kérdések modern pedagógiai kezelésére.

A vitaindító feladatsor, valamint a megoldókulcs és tanári jegyzet is elérhető a RETÖRKI olvasószobájában: Állambiztonsági múlt az iskolák világában

HOGYAN ŐRIZTÉK MEG 1956. OKTÓBER 23. EMLÉKEZETÉT A NYOLCVANAS ÉVEK DIKTATÚRÁJÁBAN?

Nagymihály Zoltán, a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa a *Revans* YouTube-csatornájának vendégeként Kertész Dáviddal, Stefka Istvánnal és Szabó Gergellyel beszélgetett arról, kik voltak azok az írók és képzőművészek, akik a diktatúra éveiben is életben tartották a forradalom emlékezetét.

A beszélgetés megtekinthető a Revans YouTube-csatornáján: https://www.youtube.com/watch?v=v3vfUq6Jhs4

SULÁK PÉTER LEVÉLTÁRI FŐMUNKATÁRS TANULMÁNYA AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATÁBAN

Megjelent a *Betekintő*, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára tudományos folyóiratának 2026/3. száma, amelyben a RETÖRKI munkatársának tanulmánya, valamint egy intézetünk kiadásában megjelent kötetről szóló recenzió is olvasható.

Sulák Péter Sándor, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa, gyűjteményi tudományos és történész szakértője *Igehirdetés és agitáció. A Szolnok megyei békediakónia és a kollektivizálás népszerűsítésének nyelvi stratégiái, 1949–1956* címmel publikált tanulmányt. Írása arról szól, hogy a Szolnok megyei katolikus békepapi mozgalom és a „haladó gondolkodású" protestáns lelkészek a Biblia vonatkozó szöveghelyeit milyen módon parafrazeálták, hogy a Szentírást a téeszesítés egyházközségeken belüli népszerűsítésének a propagandisztikus eszközévé tegyék.

A lapszámban Semsei Ferenc *Mozgalmi örökség, politikai áttörés* című recenziója is megjelent, amely Szécsi Árpád *Rendszerváltó mozgalom. A Magyar Demokrata Fórum előzményei és korai története (1979–1990)* című, a RETÖRKI kiadásában 2023-ban megjelent kötetét mutatja be.

A folyóirat teljes száma online olvasható: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/teljes_szamok/2026_3.pdf

A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETE A RETÖRKI KONFERENCIÁJÁNAK KÖZÉPPONTJÁBAN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésének 70. évfordulóján, november 4-én a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) emigrációtörténeti konferenciát és kiállításmegnyitót rendezett. A program a magyar emigráció különböző korszakait, közösségeit és személyes történeteit állította középpontba. A konferencia megnyitójának mottójául egy különleges, Flórián Tibor hagyatékában fennmaradt levelezőlapon olvasható gondolat szolgált: „Vajon befut-e valaha álmaink hajója, hogy hazavigyen

bennünket egy békés magyar hazába?" A Szénási Dorottya kollégánk által az Egyesült Államokban gyűjtött forrásból származó idézet jól kifejezte az emigrációban élők hazavágyódását és a bizonytalanság érzését.

A konferenciát Strausz Péter, a RETÖRKI tudományos igazgatója nyitotta meg. Az előadások sorát Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója az 1945 utáni menekültek, hadifoglyok és emigránsok történetéről szóló előadása indította. Rapali Vivien levéltári főmunkatárs, gyűjteményi tudományos- és történész szakértő a magyar mérnökök emigrációját, Nagymihály Zoltán tudományos segédmunkatárs pedig az 1956. november-decemberi melbourne-i olimpiára kiutazó magyar sportolók, illetve az ausztráliai magyar közösség olimpia alatti, sok tekintetben emblematikus napjainak egyes mozzanatait mutatta be. A második szekcióban Szénási Dorottya kutatási munkatárs a magyar emigráció kulturális hálózatainak egyes, Flórián Tibor író, újságíró személyi hagyatékából kivilágló szegmenseit ismertette. Pálinkás Barnabás levéltár és szakmafejlesztési igazgatóhelyettes, levéltárvezető Szilágyi József újságíró hagyatékán keresztül az emigrációkutatás kihívásaira hívta fel a figyelmet, míg Sulák Péter Fekete Géza Bertalan ferences szerzetes RETÖRKI-ben őrzött hagyatékának kutatási lehetőségeit tárta fel.

A konferencia további előadói között Hegedűs István, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejlesztési és Állományvédelmi Igazgatóságának igazgatója az amerikai magyar örökség feltárását célzó programot, Biszak Sándor, az Arcanum alapítója pedig a digitalizálás és az emigrációs sajtó kutatásának lehetőségeit mutatta be. A rendezvényhez kapcsolódóan megnyílt a *Bonegilla magyar szemmel* című kiállítás is, amely a magyar emigráció egyik fontos ausztráliai állomásához kapcsolódó történeteit állította a középpontba. A megnyitón köszöntőt mondott Gall Cecilia, Ausztrália tiszteletbeli konzulja, valamint Ámon Antal, a POFOSZ elnöke, az ausztrál közszolgálati rádió melbourne-i magyar szerkesztőségének volt vezetője. A kiállításmegnyitót követően Szénási Dorottya és Lázin Áron közös előadásában a Stanfordban őrzött, a 20. századi magyar történelemhez kapcsolódó források kutatási perspektíváit ismerhették meg a résztvevők.

A konferencia előadásai rámutattak arra, hogy az emigráció története nem pusztán az országot elhagyók története. Olyan embereké is, akik új hazájukban megőrizték magyarságukat, közösségeket építettek, és külföldön is hozzájárultak a magyar kultúra és tudomány értékeinek továbbadásához.

MEGNYÍLT A *BONEGILLA MAGYAR SZEMMEL* CÍMŰ KIÁLLÍTÁS A RETÖRKI-BEN

November 4-én, az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésének 70. évfordulóján nyílt meg a RETÖRKI-ben a *Bonegilla magyar szemmel* című kiállítás, amely az Ausztráliába kivándorolt magyarok történetébe és emlékeibe enged betekintést. A kiállítást Nagymihály Zoltán, a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa nyitotta meg. Köszöntőt mondott Gall Cecilia, Ausztrália tiszteletbeli konzulja, valamint Ámon Antal, a POFOSZ elnöke, az ausztrál közszolgálati rádió melbourne-i magyar szerkesztőségének egykori vezetője. A tárlat személyes történeteken és emlékeken keresztül hozza közelebb a magyar közönséghez az ausztráliai magyar emigráció kevéssé ismert történetét.

A *Bonegilla magyar szemmel* című kiállítás kurátorai Fekete Ilona és Várdai Levente. Az interjúkat Várdai Levente készítette, az ötletgazda Kövesdy Éva volt. A kiállítás magyarországi megvalósításában közreműködött Nagymihály Zoltán, Riba András László levéltár- és szakmafejlesztési igazgató, Pálinkás Barnabás levéltár- és szakmafejlesztési igazgatóhelyettes, valamint Weninger Nóra idegennyelvi fordító, lektor.

STANFORDI HUNGARIKÁK – TENGERENTÚLI FORRÁSOK A 20. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM KUTATÁSÁBAN

A RETÖRKI november 4-i emigrációtörténeti rendezvénysorozatának részeként Szénási Dorottya kutatási munkatárs és Lázin Áron nemzetközi szakmai referens tartott kutatási beszámolót a Stanford Egyetemen, a Hoover Intézet levéltárában végzett munkájukról. A *Stanfordi hungarikák – 20. századi magyar történelem. Kutatási perspektívák tengerentúli források tükrében* című prezentáció során a kutatók két amerikai kutatóút tapasztalatait és eredményeit ismertették.

A 2024-ben megvalósult kutatás egyik kiemelt célkitűzése Pozsgay Imre, a rendszerváltoztatás meghatározó politikusa Egyesült Államokban őrzött hagyatékának feltárása volt. A gyűjtemény 116 doboznyi iratanyagot tartalmaz, amelynek feldolgozása során a kutatók tételszintű jegyzéket készítettek. A dokumentumok között személyes levelezések, politikai és sajtóanyagok, valamint eredeti iratok is előkerültek. A feltárás egyik különösen fontos eredménye annak felismerése volt, hogy a hagyaték tudatos válogatás és rendszerezés eredményeként jött létre. Ez a felismerés új szempontokat kínál Pozsgay politikai önképének és a rendszerváltásban betöltött szerepének kutatásához is.

A 2025-ös kutatóút során a Pozsgay-hagyaték mellett számos más, magyar vonatkozású gyűjtemény feltárására és dokumentálásra is sor került. Az előadók a kutatómunka gyakorlati tapasztalataiba is betekintést nyújtottak: bemutatták az amerikai levéltári kutatás sajátosságait, az iratkikérés és a dokumentumvédelem szabályait, valamint a tengerentúli gyűjtemények feldolgozásának módszertani kihívásait. A kutatási beszámoló rámutatott arra, hogy a Stanfordban őrzött magyar vonatkozású dokumentumok jelentős forrásbázist kínálnak a 20. századi magyar történelem, az emigráció, a nemzetközi kapcsolatok és a politikai rendszerváltozás további kutatásához. A kerekasztal-beszélgetést Kovács Balázs, a Tudományos Kutatóközpont szakmai titkára moderálta.

PRIVATIZÁCIÓKUTATÁS. TAPASZTALATOK ÉS PERSPEKTÍVÁK – MŰHELYALKALOM A RETÖRKI-BEN

2026. november 10-én a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár konferenciatermében Germuska Pál, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos tanácsadója tartott szakmai előadást *Privatizációkutatás. Tapasztalatok és perspektívák* címmel. Az előadás a privatizáció fogalmi kereteit, a hazai és nemzetközi szakirodalom főbb kutatási eredményeit, az 1980-as évek magángazdaságának kialakulását és megerősödését, a spontán (decentralizált) privatizáció folyamatait, a privatizáció különböző szakaszait (1968/1988–2008), valamint a vonatkozó, még feltáratlan levéltári forrásokat tekintette át. Külön hangsúlyt kapott a vállalatvezetők szerepe, a „tunneling-jelenséget" megalapozó gazdasági körülmények, a privatizáció ígéretei és ellentmondásai, valamint az, hogy a tulajdonosváltás önmagában miért nem jelentett automatikusan valódi gazdasági és politikai átalakulást.

Az előadást kerekasztal-beszélgetés követte, amelyben Gulyás Martin, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa, gyűjteményi tudományos- és történész szakértője beszélgetett az előadóval Kovács Balázs, a RETÖRKI Tudományos Kutatóközpontja szakmai titkára moderálása mellett. A beszélgetés középpontjában elsősorban az a kérdés állt, hogy az egykori államszocialista rendszer gazdasági és politikai elitje milyen szerepet játszott a spontán privatizációban.

METSZÉSPONTOK A 20. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM LEGÚJABB KUTATÁSAIBAN – DOKTORANDUSZ-KONFERENCIA A RETÖRKI-BEN

2026. november 11-én, immáron harmadik alkalommal került megrendezésre a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár doktorandusz-konferenciája. A *Metszéspontok a 20. századi magyar történelem legújabb kutatásaiban* című konferencia ezúttal is lehetőséget biztosított a fiatal kutatók számára tudományos eredményeik bemutatására, valamint a 20. századi magyar történelem egyes aspektusainak legújabb megközelítéseire és megvitatására. A program keretében bemutatásra került a tavalyi év előadásaiból szerkesztett tanulmánykötet, valamint a RETÖRKI két – doktori tanulmányokat folytató – kollégájának kutatásai is.

A konferenciát Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója nyitotta meg köszöntőjével, majd Kovács Balázs, a Tudományos Kutatóközpont szakmai titkára osztotta meg nyitó gondolatait a közönséggel.

Az első szekciót Strausz Péter, a RETÖRKI tudományos igazgatója vezette. Az előadók a 20. század első felének kérdéseit járták körül. Zab Tamás Lóránd (PTE) a kommunista mozgalom vidéki városokban való jelenlétét és működését vizsgálta az 1918–1919-es forradalmi években. Molnár Zsolt (ELTE) előadásában azt mutatta be, miként állították a népiskolai oktatást a revíziós törekvések szolgálatba, illetve milyen – helyenként rejtett – pedagógiai eszközökkel élt a politikai hatalom a két világháború közötti Magyarországon. Az előadásokat hozzászólások és szakmai vita követte.

A második szekció elnöke Sulák Péter, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa, gyűjteményi tudományos- és történész szakértője volt. Elsőként Semsei Ferenc (PPKE) Farkas Mihály felülvizsgálati ügyén keresztül mutatta be a kihallgatási anyagok történeti forrásként történő újraértelmezésének lehetőségét. Veszelovszki Balázs (PPKE) a salgótarjáni sortűz ismert, de kevésbé feltárt epizódjait vizsgálta, különös tekintettel a város egyik központi terének, templomainak, valamint kórházának az eseményekben betöltött szerepére. Reif Roland Márton (AUB) az 1956-os forradalom politikai megítélésének változását és annak történelemtankönyvekben megjelenő pedagógiai megjelenését elemezte 1960–1995 között. A szekció zárásaként Balla Barbara (ELTE) a rendszerváltás, a kulturális menedzsment és a kanadai magyarság kapcsolódási pontjait mutatta be. A szekciót szintén szakmai hozzászólások és közös disputa zárta.

A harmadik szekció elnöke Rapali Vivien, a RETÖRKI levéltári főmunkatársa, gyűjteményi tudományos- és történész szakértője volt. Az előadások a szocialista korszak mindennapjainak, a kulturális emlékezetnek és az emlékezetpolitikának, valamint a közép-európai politikai gondolkodás egyes fontos kérdéseinek vizsgálatára irányultak. Tömő Ákos (ELTE) a szocialista öltözködéskultúra 1967–1969 közötti jellegzetességeit és változásait mutatta be. Gál Zoltán (SJE) Nagy Imre és mártírtársai nyilvános rehabilitációjának emlékezeti és szimbolikus vonatkozásait elemezte történelemdidaktikai szempontból a rendszerváltás időszakában. Utolsó szekcióelőadásként Pétsy Zsolt Balázs (KRE) Közép-Európa politikai eszméjének jelentéstartalmában bekövetkezett változásokat mutatta be a szovjet típusú diktatúrák bukását követő időszakból. A szekció végén az előadók válaszoltak a felmerülő kérdésekre, amit szintén szakmai vita követett.

Az előadásokat – és az ebédszünetet – követően került sor az *Új szempontok a 20. századi magyar történelem kutatásához. RETÖRKI Műhelytanulmányok III*. című tanulmánykötet bemutatójára. A beszélgetés résztvevői – a kötet szerkesztői – Kovács Balázs és Strausz Péter voltak, a beszélgetést pedig Nyári Gábor ügyvezető igazgató, sorozatszerkesztő moderálta. A könyvbemutató lehetőséget teremtett az intézethez kötődő kutatások eredményeinek, a 20. századi magyar történelem vizsgálatának újabb szempontjainak és megközelítési lehetőségeinek ismertetésére, valamint a RETÖRKI tehetséggondozási törekvéseinek bemutatására.

A délutáni programot a RETÖRKI plenáris előadásai folytatták, amelynek elnöke Chira Csongor, az Intézet tudományos segédmunkatársa volt. Nagymihály Zoltán, a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa *Több mint munkatársak: Márai, Cs. Szabó, Jászi. Látóhatár a tágas úton (1950–1956)* című előadásában Márai Sándor, Cs. Szabó László és Jászi Oszkár kapcsolatrendszerét és szellemi horizontját állította a középpontba. Szénási Dorottya, a RETÖRKI kutatási munkatársa *Hontalan írók és zsidó kulturális nyilvánosság. A PEN amerikai csoportja és az 1956 utáni magyar emigráció* címmel tartott előadást, amelyben az amerikai PEN-csoport és az 1956 utáni magyar emigráció kulturális kapcsolódásait vizsgálta.

A konferencia szakmai programját eredményhirdetés és díjátadó, majd Strausz Péter tudományos igazgató értékelése zárta.

A Rendszerváltó Szemle 2026/4. számának szerzői

Buglya Sándor (Újkécske, 1945) Balázs Béla-díjas filmrendező, operatőr, producer, egyetemi tanár. 1970-ben általános orvosi diplomát szerzett a Semmelweis Egyetemen, de emellett már 1965 óta amatőr filmesként dolgozott. 1976-ban operatőrként végzett a Színház- és Filmművészeti Akadémián, később film- és televíziórendezőként is diplomázott. Azóta több mint négyszáz rövid-, kísérleti, animációs és oktatófilmet, dokumentum- és játékfilmet jegyzett rendező4ként és operatőrként. 1992 és 2007 között a Duna Televízió rendező-operatőrje és dramaturgja volt, 2016 és 2023 között a Magyar Művészeti Akadémia Film- és Alkotóművészeti Tagozatának vezetője, 2023 óta pedig akadémiai elnökségi tag.

Dobák Miklós (Jászfényszaru, 1955) közgazdász, egyetemi tanár. Doktori fokozatát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerezte meg 1981-ben. 1988-ban MTA kandidátusi fokozatot szerez, 1989-től négy éven át a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vezetési és Szervezési Tanszékének docense, 1993-tól professor emeritus. 2004 óta a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézetének igazgatója. Kutatási területei a gazdálkodás- és szervezéstudományokhoz kötődnek.

Gulyás Adrienn (Budapest, 1993) történész. 2021-ben végzett történelem mesterszakon a Károli Gáspár Református Egyetemen, ugyanebben az évben kezdett bele a KRE Történelemtudományi Doktori Iskoláján felsőbb szintű tanulmányaiba, jelenleg fokozatszerzés előtt áll. Kutatási területei a 19. századi nőtörténet és hadtörténet, illetve ezek metszéspontjai.

Hortobágyi Tamás Cirill OSB (Nagytálya, 1959) pannonhalmi főapát, teológus, hitoktató, középiskolai tanár, egyetemi oktató. 1985-ben szentelték pappá, majd 1988-ban biológia-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett az ELTE-n, azóta folyamatosan tanít a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban. Előadásokat tart gazdaság, erkölcs és tradicionális gyógynövénykultúra témakörben szakmai és népszerűsítő fórumokon, idehaza és külföldön egyaránt.

Jónás Róbert (Csenger, 1978) történész. Történelem szakon alapszakos diplomát, majd a Nemzetközi Tanulmányok szakon mesterszakos diplomát szerzett a Kodolányi János Főiskolán. A KJF és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től 2024-ig a RETÖRKI munkatársa. Jelenleg a PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója.

Kovács Balázs (Salgótarján, 1997) történész. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerzett történelem mesterszakos diplomát 2022-ben. A RETÖRKI tudományos segédmunkatársa, a Tudományos Kutatóközpont szakmai titkára. A KRE Történelemtudományi Doktori Iskolájának negyedéves PhD hallgatója. Kutatási területe a marxista történettudomány története Magyarországon. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőségi tagja.

Lázin Áron (Szatmárnémeti, 1998) Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem mesterszakán végzi tanulmányait. 2022-től a RETÖRKI történész kutató gyakornoka, majd nemzetközi szakmai referense. Kutatási területe a Magyar Írók Szövetsége és a Kádár-korszak magyar kulturális külkapcsolatai.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988) történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozatában a *Látóhatár* című müncheni lap történetét mutatta be. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőségének tagja, olvasószerkesztője.

Németh Máté (Budapest, 1985) középiskolai tanár, történész. 2010-ben a PPKE BTK-n szerezte diplomáját, azóta történelemtanárként dolgozik. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola abszolvált hallgatója. 2017–2018-ban a RETÖRKI Archívum külsős munkatársa. Az Újpesti Babits Mihály Gimnázium tanára, a RETÖRKI Történelemdidaktikai és Pedagógiai Műhelyének tagja, 2024-től az Intézet kutatási munkatársa.

Rapali Vivien Regina (Budapest, 1990) történész. A Károli Gáspár Református Egyetemen folytatta történelmi tanulmányait, ugyanitt szerezte meg a doktori címet 2022-ben. Kutatási területe a 20. századi magyar műszaki értelmiség története, valamint a Műegyetem képzési és ösztöndíjrendszerének vizsgálata. 2020 óta a RETÖRKI munkatársa. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőbizottságának titkára.

Sulák Péter Sándor (Szolnok, 1989) történész. 2008-2014 között a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte történelem alap- és mesterszakos tanulmányait. Ezt követően a PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskoláján szerzett PhD-fokozatot 2025-ben, summa cum laude-minősítéssel. 2018–2021 között a HUN-REN BTK TTI – NEB Hivatala által közösen alapított Vidéktörténeti Témacsoport tudományos kutatója, 2026 óta a RETÖRKI Levéltári és Szakmafejlesztési Központ munkatársa, majd főmunkatársa. Kutatási területei a 20. századi egyház- és társadalomtörténet metszéspontjaira irányulnak.

Szénási Dorottya (Budapest, 1997) történész. Két szemesztert töltött Bécsben az Universität Wien hallgatójaként, majd 2020-ban politikatudományok alapképzési szakon szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Tanulmányokat folytatott az ELTE BTK gazdasági és jogi szakfordító képzésének keretében. 2024-ben történelem mesterképzési szakon szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd 2025-től ugyanitt a doktori iskola hallgatója. 2021 óta a RETÖRKI munkatársa.

Vörös Zsolt (Mohács, 2000) történész, PhD-hallgató. Történelem mesterszakos diplomáját 2025-ben szerezte meg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán. 2025 óta a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorandusza az „Európa és a magyarság a 18-20. században" programban. Az egyetem Doktorandusz Önkormányzata doktori iskolájának küldötte, valamint annak Tudományos és Tanulmányi Bizottságának a tagja. Kutatási területe az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása, illetve a baranyai térség szerb megszállása (1918-1921).

A FŐSZERKESZTŐ ÉLETRAJZA

Strausz Péter (Budapest, 1977) történész. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem és magyar nyelv és irodalom szakos diplomát, majd 2008-ban ugyanitt PhD fokozatot szerzett. 2018-ban habilitált, 2019-től a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet egyetemi docense. 2020-tól a RETÖRKI munkatársa, a történész munkacsoport vezetője, 2022-től tudományos igazgatója. A *Rendszerváltó Szemle* főszerkesztője.